

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร

Women and land governance in Mukdahan's Special Economic Zone

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

นางสาวชนพร ศรีสุขใส

นักวิชาการอิสระ

มิถุนายน 2561

สัญญาเลขที่ RDG6010029

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร

Women and land governance in Mukdahan's Special Economic Zone

คณะผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

นางสาวชนพร ศรีสุขใส นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการวิจัย

ความเป็นธรรมทางสังคมและธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ภาคอีสานและภาคเหนือ ประเทศไทย

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

รายงานวิจัยนี้เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิง นโยบายและปฏิบัติการในพื้นที่ของเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยโครงการนี้เป็นโครงการที่อยู่ภายใต้ เครือข่ายมหาวิทยาลัยไทยด้านชายแดนศึกษา ซึ่งการศึกษานี้ทำให้ทราบว่านโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดนอีสานอาจเป็นไปได้ยากและผู้หญิงในพื้นที่ขาดการมีส่วนร่วมและได้รับผลกระทบ อย่างไรก็ตามคณะผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อลดผลกระทบดังกล่าวเพื่อให้การจัดการทรัพยากรที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษเกิดความเป็นธรรม ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศไทยต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์และนางสาวชนพร ศรีสุขใส

นักวิจัย

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยนี้จะสำเร็จลุล่วงไปมิได้เลยหากไม่ได้รับความร่วมมือด้านข้อมูลด้วยความเป็นมิตรจากหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้แก่ ชาวบ้านหญิงและชายทุกท่าน ผู้นำชุมชน ผู้นำจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลคำอาฮวน อำเภอเมือง และเจ้าหน้าที่ภาครัฐและภาคเอกชนในจังหวัดมุกดาหาร ได้แก่ รองผู้ว่าราชการจังหวัด อุตสาหกรรมจังหวัด ธารักษ์จังหวัด โยธาธิการจังหวัด สภาอุตสาหกรรมจังหวัด และหอการค้าจังหวัด นอกจากนี้คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนงบประมาณในการวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ความเห็นต่องานวิจัยเชิงวิชาการและนโยบายที่ประกอบด้วย ศาสตราจารย์ ดร. อิศรา ศานติศาสน์ ศาสตราจารย์ ดร.อนันต์ กาญจนพันธุ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง ดร. ไกร เชิญนรา และท่านอื่นๆที่มีอาจเอ่ยนามได้ทั้งหมดในที่นี้ และ ขอขอบคุณ คุณชวีรการณ โนใหม่ ผู้ประสานงานโครงการวิจัยในการช่วยให้การดำเนินงานวิจัยลุล่วงด้วยดี ท้ายสุดนี้ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร วัชวัลคุ ในฐานะผู้ผลักดันให้เกิดเครือข่ายมหาวิทยาลัยไทยด้านชายแดนศึกษาและสนับสนุนการทำงานวิจัยชิ้นนี้ทั้งทางวิชาการและการดำเนินการวิจัย จนทำให้งานชิ้นนี้สำเร็จลงได้

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

(Executive summary)

โครงการวิจัยเรื่อง “ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการได้แก่ 1) เพื่อศึกษาเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับ การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจ 2) เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการเข้ามาของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร และ 3) เพื่อเสนอแนะเชิงนโยบายบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ การประเมินผลกระทบทางเพศสภาพ (Gender Impact Assessment-GIA) และ การทำแผนที่ทรัพยากรเพศสภาพ (Gender Resource Mapping) ในพื้นที่เขตพัฒนานิคม ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารที่ดำเนินการเพื่อส่งเสริมการลงทุนโดยกรมธนารักษ์ พื้นที่ดังกล่าวมีเนื้อที่ 1,080 ไร่ ในตำบลคำอาฮวน ครอบคลุมหมู่บ้านพรานอ้น หมู่บ้านคำเจียง หมู่บ้านนาถ่อน หมู่บ้านกุดโง้ง และเพิ่มเติมอีกในหมู่บ้านโป่งเป้า นาคำน้อย และบ้านกุดโง้งน้อย รวมทั้งสิ้น 6 หมู่บ้าน

ประเด็นสำคัญจากการศึกษา

ประการแรก ก่อนประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ รัฐเข้ามาจัดการพื้นที่โดยการประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงจากผู้นุ่กเบิกที่ดินเป็นผู้บุกรุก ส่งผลต่อสิทธิการถือครองที่ดินรวมทั้งสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆของชุมชนในระยะยาว ซึ่งจะถูกรวบคุมด้วยระบบสิทธิตามกฎหมายที่มีรัฐอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของ และ ต่อมาพื้นที่ชุมชนที่อยู่ติดเขตป่าหรือเขตอุทยาน กลายเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) สถานการณ์ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลส่งทหารเข้ามาสอดส่องความเคลื่อนไหวในพื้นที่ มีเกณฑ์ชาวบ้านมาปรับภูมิทัศน์โดยการหักโค่นกอไผ่และต้นไม้ใหญ่ที่อยู่รอบๆ หมู่บ้านให้เปิดโล่งเพื่อต่อการเฝ้าระวัง และต่อมารัฐได้ออกประกาศกำหนดเขตปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเปลี่ยนเป็นพื้นที่มีสถานะเป็น ส.ป.ก. ในปี พ.ศ. 2538และมีคำสั่งให้ใช้พื้นที่บางส่วนจัดตั้งศูนย์ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจากการล้อมรั้วได้รวมตัวเรียกร้องให้ยุติการล้อมรั้ว แต่ก็ไม่เป็นผลเพราะรัฐได้ต่อรองกับชาวบ้านโดยการรับเข้าทำงานในส่วนราชการ และต่อมา รัฐประกาศให้พื้นที่ศูนย์วิจัยเกษตรและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร ที่มีเนื้อที่รวม 1,080 ไร่ ให้ตกเป็นที่ราชพัสดุและเพื่อเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ประการที่สอง เขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นการพัฒนาตามแนวเสรีนิยมและวาทกรรมการพัฒนาที่รัฐบาลเข้าไปสนับสนุนเพื่อให้เกิดการสร้างเขตเศรษฐกิจใหม่โดยขยายการพัฒนาสู่พื้นที่ชายแดนและลดความยากจนในพื้นที่โดยอาศัยศักยภาพการพัฒนาเดิมและการเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีอยู่แล้ว และ พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพิ่มเติม ทำให้รัฐได้ทุ่มเทนโยบายและงบประมาณในการจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการลงทุนโดยได้จัดหาที่ดินในพื้นที่ตำบลคำอาฮวนได้แล้วเพื่อให้เอกชนมาเช่า ในขณะเดียวกัน ในพื้นที่ดังกล่าวพบว่าผู้หญิงใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างเข้มข้นทั้งที่ดินสาธารณะและที่ดินส่วนตัว ทำให้ผู้หญิงได้รับผลกระทบจากการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ กล่าวคือนโยบายการจัดการที่ดินซึ่งทั้งมีมาก่อนประกาศเขตเศรษฐกิจพิเศษส่งผลต่อสิทธิการเข้าถึงที่ดินสาธารณะของผู้หญิงและผู้ชายในพื้นที่เป็นอย่างมากเนื่องจากพบว่าผู้หญิงและคนในหมู่บ้านในพื้นที่ศึกษาเคยใช้ประโยชน์ในพื้นที่มาก่อนผ่านการบุกเบิกที่ดินเพื่อทำมาหากิน เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ เก็บหาของป่าที่ได้จากที่ดิน แหล่งน้ำที่มีกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และป่าไม้ในพื้นที่ตลอดปี ซึ่งถือเป็นแหล่งอาหารและรายได้ของชาวบ้าน การใช้ทรัพยากรและการเข้าถึงที่ดินของผู้หญิงและคนในท้องถิ่นสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างสังคมและธรรมชาติ (Social-Nature) ต่อมารัฐประกาศล้อมรั้วเพื่อทำเป็นศูนย์ราชการและต่อมาพื้นที่ดังกล่าวประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษแต่ก็ยังเข้าไปใช้ประโยชน์ทั้งการเลี้ยงวัวควายและเก็บหาอาหารในบริเวณดังกล่าวเนื่องจากที่ดินและพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์คือสถานที่สร้างความมั่นคงอาหาร รายได้ และพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าที่ดินมีความหมายต่อชาวบ้านไม่เพียงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจแต่เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนสังสรรค์ของผู้หญิงและผู้ชายพื้นที่ด้านสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประการที่สาม กลุ่มผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษของรัฐบาลมีหลากหลายกลุ่ม สามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) กลุ่มสูญเสียที่ดิน/ถูกเวนคืนที่ดิน 2) กลุ่มที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม 3) กลุ่มเลี้ยงวัวควาย และ 4) กลุ่มหาอาหารตามธรรมชาติ ซึ่งทั้งสี่กลุ่มมีความวิตกกังวลค่อนข้างแตกต่างกันต่อการเปลี่ยนแปลงที่ดินทั้งในพื้นที่ที่กำลังกลายเป็นเขตพัฒนาเศรษฐกิจและพื้นที่รอบๆนอกที่ต้องถูกเวนคืนเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เช่น ถนนสี่เลน และรถไฟรางคู่ อย่างไรก็ตามพวกต่อรองกับรัฐโดยยังคงเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่เช่น เลี้ยงวัวควาย ทำนา หาพืช หาปลาและของป่าแต่เป็นไปแบบมีความวิตกกังวลและความเสี่ยงว่าเมื่อใดจะถูกผลักดันออกจากการใช้ประโยชน์ ส่วนกรณีผู้หญิงที่สูญเสียพื้นที่เลี้ยงวัวเพราะถูกห้ามไม่ให้เข้าไปเลี้ยงวัวควายได้อีกต่อไปหลังจากพื้นที่ถูกพัฒนาเป็นศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร พบว่า การเลี้ยงวัวควายของทั้งผู้หญิงและผู้ชายก่อนในที่ดินก่อนที่จะกำหนดให้เป็นศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารนั้น โดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าครัวเรือนละ 10 ตัวซึ่งมากที่สุดถึง 100 ตัวของบางครัวเรือน ผู้หญิงเก็บ

ทั้งหมดต้องหางานทำนอกชุมชนมากขึ้นรวมทั้งทยอยขายวัวควายซึ่งเคยเป็นแหล่งอาหารและรายได้สำคัญมากของครัวเรือนเฉลี่ยประมาณปีละ 50,000-80,000 บาท ไปจนเหลือชาวบ้านที่ยังคงเลี้ยงวัวควายไม่ถึงร้อยละ 10 ซึ่งปัจจุบันกลุ่มผู้หญิงและผู้ชายที่ยังคงเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ที่ถูกประกาศให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น เหลือเพียง 16 คน จากทั้งหมดในพื้นที่ซึ่งจากเดิมผู้เลี้ยงวัวควายมีเฉลี่ยมากกว่า 80% ในแต่ละชุมชนในพื้นที่ศึกษา การสูญเสียรายได้จากการเลี้ยงวัวควายทำให้ผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกชุมชนเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว

ประการที่สี่ ผู้หญิงและคนในพื้นที่รับรู้ว่าจะต้องเผชิญกับความเสี่ยงและภาระที่หนักในอนาคตด้านการดำเนินชีวิตจากการจะต้องสูญเสียที่ดินเพื่อสร้างรางรถไฟรางคู่และถนนสี่เลน พวกเขาไม่ต้องการให้มีเขตเศรษฐกิจพิเศษ ยังไม่ยอมรับค่าเวนคืนที่ดินและไม่ตกลงเลือกเส้นทางพัฒนารางรถไฟและถนนสี่เลน เพราะมีความวิตกกังวลเป็นอย่างมากว่าอนาคตของตนเอง ครอบครัวและบุตรหลานจะมีความมั่นคงอย่างไรหากต้องสูญเสียที่ดินที่ไม่มากอยู่แล้วไปกับการสร้างเส้นทางคมนาคม อีกทั้งพวกเขาต่างยังไม่เข้าใจ ไม่มั่นใจและยังไม่เห็นประโยชน์ว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในขณะที่พวกเขาต้องเสียสละที่ดินไปแล้ว นอกจากนี้การได้รับข้อมูลเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษมีจำกัดและชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงไม่เข้าใจว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษหมายถึงอะไร และหน่วยงานต่างๆในระดับอบต.ต่างมีความเข้าใจเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษแตกต่างกัน และเมื่อรัฐได้เข้ามาชี้แจง ผู้หญิงและคนในชุมชนก็ยังไม่แน่ใจว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะเกิดประโยชน์แท้จริงอย่างไร ทำให้ชาวบ้านทั้งชายและหญิงมีความเห็นทั้งแง่บวกและแง่ลบกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้หญิงบางกลุ่มเห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษอาจจะสร้างรายได้ สร้างอาชีพกับบุตรหลาน โดยเฉพาะต่อครอบครัวที่ส่งลูกเรียนระดับสูง รวมทั้งพัฒนาความเจริญผ่านโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ ถนนและรถไฟ อาจมีการสร้างงานสร้างรายได้ แต่อาจมีผลเสียมากเช่นกันด้านปัญหาสิ่งแวดล้อม ส่วนผู้หญิงอีกบางกลุ่มที่ได้เคยสูญเสียที่ดินไปการพัฒนาที่ผ่านมาและคาดว่าจะสูญเสียที่ดินเพิ่มขึ้นจากการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนและรางรถไฟเห็นว่า เขตเศรษฐกิจพิเศษทำลายวิถีการดำรงชีพ และ คาดว่าจะสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อพื้นที่มากเพราะมีจินตนาการและรับรู้ว่าจะเหมือนกับนิคมอุตสาหกรรมที่ในภาคตะวันออก

ประการที่ห้า กระบวนการขดเชยการเวนคืนที่ดินที่เป็นของชาวบ้านเพื่อการตัดถนนที่เล่นและรถไฟเต็มไปด้วยความไม่เข้าใจ สับสนและขาดการมีส่วนร่วมของผู้หญิง เนื่องจากการจัดตั้ง เขตเศรษฐกิจพิเศษ นั้นรัฐได้เชิญหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องและแต่งตั้งคณะกรรมการระดับพื้นที่ตามคำสั่งที่ 17/2557 คณะกรรมการและคณะทำงานจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร โดยมีได้มีตัวแทนของภาคประชาชนในพื้นที่เข้าเป็นคณะกรรมการระดับจังหวัด การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนโดยจะเน้นการแจ้งให้ทราบมากกว่าการปรึกษาหารือ แม้ว่าจจะจัดให้มีการประชุมเขตเศรษฐกิจพิเศษหลายครั้งในพื้นที่แต่ผู้ที่เข้าประชุมส่วนมากจะเป็นผู้นำเป็นหลัก และผู้เข้าประชุมผู้หญิงมิได้แสดงความคิดเห็นหรือกล่าวพูดต่อที่ประชุมเมื่อรัฐจัดการประชุมเรื่องการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนสี่ช่องจราจรและรถไฟรางคู่ การจัดการประชุมเรื่องเวนคืนที่ดินมีลักษณะเป็น

การชี้้นำให้ประชาชนเห็นด้วยกับทางเลือกที่บริษัทได้สรุปมาแล้วว่ามีความคุ้มค่ามากที่สุด ในขณะที่ชาวบ้านหลายคนยังไม่รู้แน่ชัดว่าตนเองและครอบครัวจะได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหนและสมควรที่จะเลือกเส้นทางไหนมากที่สุด ด้วยข้อมูลที่ไม่ชัดเจนและความสับสนที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน ทั้งโดยการแสดงความคิดเห็นหน้าเวทีซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่กล้าในขณะที่การกรอกแบบสอบถามเลือกเส้นทางถนนที่เหมาะสมนั้นเป็นไปอย่างสับสนเพราะชาวบ้านบางคนไม่รู้จะกรอกแบบสอบถามอย่างไรเนื่องจากอ่านหนังสือไม่ออก บางคนอ่านออกแต่เขียนไม่ถนัด และเส้นทางเลือกที่เสนอโดยกรมทางหลวงให้ชาวบ้านเลือกว่าจะเอาเส้นทางใดนั้น ขาดต่อความเข้าใจโดยผู้หญิงและชาวบ้าน ในขณะที่อีกหลายคนไม่ได้สนใจกรอกแบบสอบถามดังกล่าวและไม่มีใครเลยที่จะสามารถทราบได้ว่าการเลือกเส้นทางของตัวเองในแบบสอบถามนั้นจะเป็นที่รับรู้หรือมีผลต่อการตัดสินใจเลือกเส้นทางถนนมากน้อยเพียงใด ชาวบ้านทั้งหญิงและชายมีความประสงค์เพื่อต้องการให้ได้รับค่าเวนคืนที่ดินที่ดินที่เป็นธรรม มีความสมเหตุสมผลด้านราคาโดยนำค่าสูญเสียโอกาสในอนาคตมาคิดคำนวณร่วมด้วย ดังนั้นกระบวนการต่อรองเท่าที่ผู้หญิงและชาวบ้านกระทำได้ ณ ขณะนี้คือยังไม่ยอมลงนามเพื่อยอมรับอัตราค่าเวนคืนที่ดินที่เสนอโดยทางราชการและแสวงหาความช่วยเหลือจากภาควิชาการและองค์กรภาคเอกชนที่ทำงานในพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทำมาหากิน รายได้ที่เกิดจากการใช้ที่ดิน ณ ปัจจุบัน การคาดการณ์รายได้ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตและค่าสูญเสียโอกาสในการทำมาหากินในอนาคตในที่ดินที่คาดว่าจะถูกเวนคืน ทั้งนี้เพื่อเสนอให้รัฐพิจารณาให้ค่าเวนคืนที่ดินที่เป็นธรรม

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อด้านธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

1. คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) ระดับชาติและระดับจังหวัดและสำนักงานที่ดินจังหวัดมุกดาหาร ธารักษ์จังหวัด องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน ควรพิจารณานำแนวคิดกรรมสิทธิ์ร่วมมาจัดการที่ดิน โดยไม่ควรแยกที่ดินออกจากชุมชนหรือกีดกันชุมชนไม่ให้ใช้ประโยชน์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยทุกภาคส่วนสามารถใช้ประโยชน์ในที่ดินได้ ดังเช่นข้อเสนอที่ว่าหากไม่มีการประมูลหากกรณีไม่มีภาคเอกชนมาประมูลพื้นที่ 1,080 ไร่ที่กำหนดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ กรมธนารักษ์ควรอนุญาตให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคมร่วมปรึกษาหารือกันพิจารณาการนำพื้นที่นี้มาพัฒนากิจกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและส่งเสริมการเพิ่มการผลิต อาทิ การพัฒนาปศุสัตว์เนื่องจากพื้นที่เหล่านั้นเป็นแหล่งเลี้ยงวัวควายที่สำคัญของชาวบ้าน การพัฒนาเป็นตลาดการค้าวัวควายหรือตลาดสินค้าเกษตร ทั้งนี้การประกาศดังกล่าวต้องกำหนดเป็นนโยบายให้ชัดเจนโดยกรมธนารักษ์เพื่ออำนวยความสะดวกการปฏิบัติ เนื่องจากยังไม่มีภาคเอกชนเข้ามาประมูลพื้นที่ 1,080 ไร่ เพราะความไม่พร้อมด้านเงื่อนไขและปัจจัยดึงดูดรวมทั้งแรงจูงใจหลายประการที่สำคัญได้แก่ ที่ดินในจังหวัดมุกดาหารมีราคาสูงขึ้นมากในช่วงหลายปีที่

ผ่านมา ประเภทกิจการในเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 5 ประเภท ไม่สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก ยังไม่มีการขนส่งระบบราง สนามบิน ทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทางค่อนข้างยาวนานเป็นเหตุให้มีต้นทุนในการขนส่งสูง ค่าเช่า/ค่าธรรมเนียมสูง (24,000 บาทต่อปีต่อปี) สูงกว่าจังหวัดใกล้เคียง ยังขาดแผนรองรับด้านระบบบำบัดน้ำเสีย การป้องกันปัญหามลพิษ การกำจัดขยะ ซึ่งนักลงทุนอาจมองว่าเป็นปัญหาในการเชื่อมต่อระบบต่างๆ ต้องใช้ทุนในการดำเนินการค่อนข้างสูงซึ่งอาจทำให้ต้นทุนซ้ำเนื่องจากต้องลงทุนทั้งแปลงเพื่อรองรับกิจการที่จะเกิดขึ้นโดยยังไม่มีเครือข่ายหรือภาคอุตสาหกรรมอื่นๆเชื่อมโยงในข่ายการผลิต ดังนั้นรัฐควรพิจารณากระตุ้นให้ภาคเอกชนลงทุนในพื้นที่อื่นหรือพื้นที่ที่ทำเกษตรอุตสาหกรรมของจังหวัดอยู่แล้วโดยการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษเพราะที่มีพื้นที่กว้างขวางและใกล้กับด่านชายแดนมากกว่า

2. จากบทสรุปของการศึกษาที่ผ่านมาเห็นว่าการจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งก่อนการประกาศและหลังการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษในเขตบ้านพรานอันและหมู่บ้านโดยรอบรวม 1,080 ไร่ พบว่าขาดความเป็นธรรมด้านการเวนคืนที่ดินต่อผู้หญิง อีกทั้งยังไม่สามารถคาดการณ์ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม และไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงและชาวบ้านในพื้นที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการที่ดิน ดังแนวทางต่อไปนี้

2.1 คณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด (คณะทำงานกำหนดเขตฯ) เร่งสร้างความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดคือพื้นที่ที่บ้านคำอาฮวนจำนวน 1,080 ไร่ โดยต้องชี้แจงให้ชัดเจนถึง ประโยชน์และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชนทั้งแง่บวกและแง่ลบ โดยการจัดเวทีที่เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้รับรู้ข้อมูลที่รอบด้านด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตรและมีความเสมอภาคในการแสดงออกของภาคประชาชนและฟังข้อมูลจากภาคประชาชน เช่น ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินในอดีตและปัจจุบัน รายได้และอาหารที่ชาวบ้านได้ประโยชน์จากที่ดิน และ ความวิตกกังวลและความยั่งยืนของวิถีดำรงชีพของชุมชน เป็นต้น

2.2 โยธาธิการจังหวัด กรมทางหลวง สำนักงานยุทธธรรมจังหวัดภาคตะวันออก และสถาบันวิชาการควรสร้างเวทีแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนสี่เลนและรถไฟรางคู่โดยการ

2.1 มีมาตรการและแนวทางการชดเชยการใช้ที่ดินอย่างเป็นธรรมโดยคำนึงถึงราคาที่ดินในอนาคตมาประกอบการกำหนดค่าชดเชยจากการที่จะต้องสูญเสียที่ดินของผู้หญิงและนำข้อมูลของชาวบ้านและวิถีชีวิตของชาวบ้านมาประกอบการตัดสินใจราคาที่ดินเพื่อการเวนคืน เช่น ระดับการพึ่งพาที่ดินและทรัพยากร

2.2 คิดคำนวณค่าเวนคืนที่ดินที่รวมค่าที่ดินที่ได้จากการเวนคืนและค่าเสียโอกาสของผู้หญิง

และชาวบ้านที่ไม่ได้ใช้ที่ดินอีกต่อไปเนื่องจากต้องสูญเสียที่ดินโดยถาวร และค่าเวนคืนต้องเป็นธรรมและสมเหตุสมผล เช่น รายได้ที่ชาวบ้านคาดว่าจะสูญเสียไปในอีกอย่างน้อย 10 ปี ข้างหน้าจากการใช้พื้นที่ เช่น การเลี้ยงวัว และการหาอาหาร ซึ่งเป็นเป็นกิจกรรมการผลิตที่สำคัญของชาวผู้หญิง ซึ่งจะต้องเผชิญเมื่อไม่มีโอกาสเข้าไปหาอาหารตามธรรมชาติหรือผลิตอาหารจากการเก็บหาในพื้นที่อีกต่อไป

2.3 เน้นการเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงเป็นการเฉพาะสร้างโอกาสให้ผู้หญิงกล้าที่จะสะท้อนความต้องการและความเห็นของตนอย่างอิสระเรื่องผลกระทบของเศรษฐกิจพิเศษที่มีต่อที่ดินซึ่งเป็นการเพิ่มพื้นที่ต่อรองให้กับผู้หญิงในพื้นที่

2.4 คณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด ควรเน้นการประเมินผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนทั้งหญิงและชายเพื่อการวางผังเมืองที่ยั่งยืนเกี่ยวกับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เช่น การกำหนดพื้นที่เสี่ยงที่จะเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม พื้นที่สีเขียว พื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และพื้นที่ที่เป็นโซนปลอดภัยต่อชุมชนด้าน และเพื่อป้องกันผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง “ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการได้แก่ 1) เพื่อศึกษาเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับ การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจ 2) เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการเข้ามาของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร และ 3) เพื่อเสนอแนะเชิงนโยบายบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ การประเมินผลกระทบทางเพศสภาพ (Gender Impact Assessment-GIA) และ การทำแผนที่ทรัพยากรเพศสภาพ (Gender Resource Mapping) ในพื้นที่เขตพัฒนานิคม ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารที่ดำเนินการเพื่อส่งเสริมการลงทุนโดยกรมธนารักษ์ พื้นที่ดังกล่าวมีเนื้อที่ 1,080 ไร่ ในตำบลคำอาฮวน ครอบคลุมหมู่บ้านพรานอ้น หมู่บ้านคำเจียง หมู่บ้านนาถ่อน หมู่บ้านกุดโง้ง และเพิ่มเติมอีกในหมู่บ้านโป่งเป้า นาคำน้อย และบ้านกุดโง้งน้อย รวมทั้งสิ้น 6 หมู่บ้าน ข้อค้นพบสำคัญคือธรรมาภิบาลนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษมาใช้ภายใต้หลักคิดของเสรีนิยมและวาทกรรมการพัฒนาด้านการขยายพื้นที่พัฒนาใหม่ในชายแดนโดยอาศัยกลไกการพัฒนาและความเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน การจัดการที่ดินโดยการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ที่ดินของผู้หญิงทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการได้พยายามต่อรองกับรัฐเรื่องการเวนคืนที่ดินเนื่องจากเล็งเห็นภาวะความเสี่ยง ความสูญเสียและภาระจากการต้องสูญเสียที่ดินมีต่อการดำเนินชีวิตของตน ครอบครัวและบุตรหลานทั้งในปัจจุบันและอนาคต หลังจากที่เคยมีประสบการณ์การสูญเสียที่ดินสาธารณะที่เคยใช้ร่วมกันเพื่อเป็นศูนย์ราชการ ดังนั้นการจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจึงควรเน้นการใช้แนวคิดกรรมสิทธิ์ร่วมระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนและเน้นการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการตัดสินใจและการจัดการที่ดินในกระบวนการเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เป็นธรรม

คำสำคัญ: เขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้หญิง ธรรมาภิบาลที่ดิน

Abstract

The research project entitled “Women and land governance in the special economic zone of Mukdahan province has three goals: 1) to compile and analyze data on women’s use of resources, access, and land tenure in the zone, 2) to compile and analyze data on changes in women’s use of land before and after the establishment of the special economic zone, and 3) to make policy suggestions concerning women’s role and participation in the management of land resources with good governance in order to promote fairness for women residing in the zone. The research employed qualitative methods including a gender impact assessment (GIA) and gender resource mapping in the development zone—an important area in the special economic zone in which the Treasury Department sponsors economic investments. This area covers 1080 rais (172.8 hectares) of 6 villages in Kham-ahuan Sub-district, namely, Pran-on, Kham-khueng, Na-thon, Kut-ngong, Pong-pao, Na-kham-noi, and Kut-ngong-noi. The main finding is that the state has adopted the special economic zone policy driven by liberalism and development discourses in order to expand new developing areas by relying on development mechanisms and connectivity with neighboring countries. Land management as a result of this policy has affected women’s use of existing land in economic, social, and cultural aspects. Women, as actors, have tried to negotiate with the state with respect to land expropriation. They realized the impacts of risks, losses and burden resulting from the loss of their property on their families, children, and their own lives now and in the future when they once before lost public land to the construction of a government complex. The management of the special economic zone should thus be based on co-ownership between the state and local people and emphasize women’s participation in decision-making and fair management of the zone.

Key words: Special Economic Zones, Women and Land Governance

สารบัญเนื้อหา

	หน้า
คำนำ	3
กิตติกรรมประกาศ	4
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	5
บทคัดย่อภาษาไทย	11
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	12
บทที่ 1 บทนำ	13
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา	13
1.2 คำถามการวิจัย	16
1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	17
1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	17
1.5 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	17
1.6 ขอบเขตการศึกษา	17
1.7 แนวคิด	19
เสรีนิยมใหม่: การซ่อมเชิงพื้นที่และเวลาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน	
แนวคิดสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ชายหญิงทางสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา	
แนวคิดธรรมาภิบาลที่ดิน	
1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	27
1.9 ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย	29
กลุ่มผู้ให้ข้อมูล	
วิธีการเก็บข้อมูล	
การตรวจสอบข้อมูล	
บทที่ 2 เสรีนิยมใหม่ วาทกรรมการพัฒนา สภาวะยกเว้น และ เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนมุกดาหาร	33
2.1 เสรีนิยมใหม่ เขตเศรษฐกิจพิเศษ สภาวะยกเว้น กับวาทกรรมการพัฒนาชายแดน	33
2.2 เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหารกับการไม่พร้อมด้านการพัฒนา	35
2.2.1 เงื่อนไขของจังหวัดมุกดาหารในการพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ	35

2.2.2 พัฒนาการของเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหารกับการกีดกัน	36
2.2.3 ความไม่พร้อมของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร	41
2.2.4 ปัญหาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารกับการแข่งขันระหว่างประเทศ ที่มีเขตเศรษฐกิจชายแดน	43
2.3 สรุป	46
บทที่ 3 บริบทพื้นที่ การจัดการและการใช้ที่ดิน และ มิติสังคมของที่ดินในมุมมองของผู้หญิง	47
3.1 บริบทพื้นที่	47
3.1.1 ที่ตั้งและสภาพพื้นที่	47
3.1.2 ลักษณะประชากร สภาพสังคมวัฒนธรรม และการศึกษา	50
3.1.3 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน	52
กิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร	
กิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร	
รายได้และรายจ่าย	
3.2 กรรมสิทธิ์ที่ดิน	62
3.3 การจัดการที่ดินและความสัมพันธ์ระหว่างคน สังคมและธรรมชาติ	64
3.4 ความหมายของที่ดินทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม	71
3.5 สรุป	73
บทที่ 4 ผู้กระทำการ ผู้หญิง และการจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ	74
4.1 ผู้หญิง ตัวตน ผู้กระทำการ และทรัพยากรที่ดิน	74
4.2 ผู้หญิงและผู้กระทำการที่หลากหลาย	75
4.2.1 กลุ่มผู้สูญเสียที่ดินและถูกเวนคืนที่ดิน	75
4.2.2 กลุ่มที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม	76
4.2.3 กลุ่มเลี้ยงวัวควาย	77
4.2.4 กลุ่มหาอาหารตามธรรมชาติ	79
4.3 กรณีศึกษาการสูญเสียที่ดิน: โลกทัศน์ มุมมองและความวิตกกังวลของผู้หญิง	80
4.3.1 กรณีการสูญเสียที่ดินไปแล้ว	
4.3.2 กลุ่มผู้หญิงที่กำลังจะถูกเวนคืนที่ดิน	
4.3.3 กลุ่มที่คาดว่าจะได้ประโยชน์	
4.3.4 กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยเพราะกังวลเรื่องมลภาวะเป็นพิษ	

4.3.5 คนเลี้ยงวัว	
4.4 รัฐ ผู้สนับสนุนเขตเศรษฐกิจพิเศษและการต่อรองของผู้หญิงและชาวบ้าน	96
4.5 ภาคเอกชนและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น	106
4.6 ผลกระทบและความเสี่ยงที่ชาวบ้านคาดว่าจะเกิดขึ้น	106
4.7สรุป	108
บทที่ 5 บทสรุป เสร้กันยกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ภาวะความเสี่ยง	
และธรรมาภิบาลการจัดการที่ดิน	109
5.1 บทสรุปสำคัญของการศึกษา	109
5.2 อภิปรายผล: เสร้กันย การพรากสิทธิ ความเสี่ยง และความสูญเสย	111
5.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อด้านธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ	117
เอกสารอ้างอิง	120

สารบัญตาราง	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงสถิติมูลค่าการค้าชายแดนและการค้าผ่านแดนด่านจังหวัดมุกดาหาร พ.ศ. 2556-2560	35
ตารางที่ 2 แสดงพื้นที่ของชุมชนรอบพื้นที่พัฒนานิคม	47
ตารางที่ 3 แสดงจำนวนประชากรของหมู่บ้านโดยรอบพื้นที่พัฒนานิคม (ข้อมูลปี 2558)	50
ตารางที่ 4 แสดงปฏิทินวัฒนธรรม (นับแบบจันทรคติ)	52
ตารางที่ 5 ปฏิทินกิจกรรมการเพาะปลูกของชุมชนตลอดทั้งปี	54
ตารางที่ 6 ปฏิทินการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ	57
ตารางที่ 7 แสดงการเข้าไปใช้พื้นที่ดินภายหลังประกาศเป็นศูนย์วิจัยฯและต่อมาเป็นเขตพัฒนานิคม	59
ตารางที่ 8 แสดงรายได้ต่อปีของครัวเรือน	60
ตารางที่ 9 แสดงแหล่งที่มาของครัวเรือนในรอบปี (ปี พ.ศ. 2559)	60
ตารางที่ 10 แสดงรายจ่ายของครัวเรือนต่อปี (ปี พ.ศ. 2559)	61
ตารางที่ 11 แสดงแหล่งรายจ่ายของครัวเรือน (ปี พ.ศ. 2559)	61
ตารางที่ 12 แสดงประเภทเอกสารสิทธิ์ที่ครอบครองโดยชาวบ้าน	62
ตารางที่ 13 แสดงการซื้อที่ดินในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา	63
ตารางที่ 14 แสดงจำนวนครัวเรือน ประเภทและขนาดที่ดินที่สูญเสีย	77
ตารางที่ 15 แสดงจำนวนวัวควายที่ผู้หญิงเลี้ยงในพื้นที่พัฒนานิคม	79
ตารางที่ 16 แสดงขนาดการสูญเสียที่ดินของผู้หญิง	81
ตารางที่ 17 แสดงการถือครองที่ดินและรายได้ของกรณีศึกษาผู้หญิงกลุ่มสูญเสียที่ดินที่แตกต่างกัน	81

สารบัญรูปภาพ		หน้า
รูปภาพที่ 1	แสดงแผนที่ชุมชนในพื้นที่ศึกษา	18
รูปภาพที่ 2	แผนที่ท้ายคำสั่งคสช.ที่ 17/2558 (ราชกิจจานุเบกษา คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 17/2558)	38
รูปภาพที่ 3	แสดงที่ราชพัสดุตามคำสั่ง หัวหน้า คสช.ที่ 17/2558	40
รูปภาพชุดที่ 4	แสดงป้ายติดประกาศของกรมธนารักษ์แสดงพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ	43
รูปภาพที่ 5	แสดงแผนที่ชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่พัฒนานิคม	48
รูปภาพชุดที่ 6	แสดงสภาพพื้นที่รอบเขตพื้นที่พัฒนานิคมซึ่งมีลักษณะเป็นทุ่งกว้างใหญ่ และมีภูเขาล้อมรอบ	50
ภาพที่ 7	แสดงภาพการใช้ทรัพยากรของผู้หญิงและคนในชุมชน	57
รูปภาพชุดที่ 8	แสดงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ	65
รูปภาพชุดที่ 9	แสดงบ้านของแม่แต่วัยกับบ้านของแม่หนูยซึ่งอยู่ติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม	69
รูปภาพที่ 10	การให้ข้อมูลของผู้หญิงเกี่ยวกับที่ดินที่เคยถูกเวนคืนที่ดินไปเมื่อปี 2535	70
รูปภาพชุดที่ 11	พ่อบุญนะ ขาธิพา กับภรรยา กลับจากไปหาปูหาปลาในหนองที่นาของตัวเอง	71
รูปภาพที่ 12	แสดงเพิงพักชั่วคราวเวลาที่ผู้หญิงและผู้ชายมาเลี้ยงวัวในเขตเศรษฐกิจพิเศษ	73
รูปภาพที่ 13	แม่บันและพ่อเลี้ยงกับลูกหลานของพวกเขา	82
รูปภาพที่ 14	แม่บันกำลังแนะนำชนิดของหอยที่เธอเก็บมาจากนา	84
รูปภาพที่ 15	แม่เหลาหลังกลับจากขายของที่ตลาด	85
รูปภาพชุดที่ 16	แผงขายของที่แม่เหลาเช่าไว้ในตลาดเทศบาล 2 ในอำเภอ	86
รูปภาพชุดที่ 17	แม่หนูยขณะเลือกปลาเพื่อนำมาทำปลาร้า	89
รูปภาพชุดที่ 18	การประชุมเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษที่แม่แต่วเข้าร่วมเสมอ	90
รูปภาพชุดที่ 19	หน้าบ้านแม่แต่วซึ่งติดกับถนนและพื้นที่พัฒนานิคม	90
รูปภาพชุดที่ 20	แม่คำส้มคำที่บ้านญ้อยสะท้อนถึงความต้องการการพัฒนาสาธารณูปโภค	94
รูปภาพชุดที่ 21	ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการล้อมรั้วของศูนย์พืชไร่ และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์	96
รูปภาพชุดที่ 22	กลุ่มแม่บ้านในบ้านพรานอันและกลุ่มเลี้ยงวัวควายที่อาจได้รับผลกระทบ จากการตั้งโรงงานในพื้นที่พัฒนานิคม	96

รูปภาพชุดที่ 23	หนังสือตอบกลับของการรถไฟเพื่อชี้แจงเรื่องการเวนคืน	97
รูปภาพชุดที่ 24	ชาวบ้านคำเขื่อนขันธ์ที่โครงการรถไฟรางคู่จะตัดผ่านที่ดิน	97
รูปภาพชุดที่ 25	การประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งที่ 2 เพื่อเสนอแนวทางเลือก 3 เส้นทาง	99
รูปภาพชุดที่ 26	เอกสารสรุปการคัดเลือกเส้นทางถนน	100
รูปภาพชุดที่ 27	บรรยากาศการประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งที่ 3 (สรุปการคัดเลือกเส้นทางถนน)	100
รูปภาพชุดที่ 28	การประชุมกับผู้หญิงและผู้ชายเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก	101
รูปที่ 29	การประชุมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ	109

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

กระบวนการโลกาภิวัตน์กระตุ้นให้เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ความร่วมมือระหว่างภูมิภาคเพื่อพัฒนาการค้าชายแดนให้เติบโตเฟื่องฟูอย่างรวดเร็ว ประเทศที่มีภูมิประเทศติดกันพัฒนาข้อตกลงทางการค้าร่วมกับทั้งระดับพหุภาคีและระดับภาคีจำนวนมาก เช่น ประชาคมอาเซียน ข้อตกลงแม่น้ำโขง กรอบความร่วมมือแถบทวีปอเมริกาเหนือ หรือ ความร่วมมือการค้าระหว่างอเมริกากับประเทศเม็กซิโก จีนกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เวียดนาม และพม่า หรือระหว่างประเทศไทยกับลาว พม่า และกัมพูชา เป็นต้น ซึ่งรูปแบบเศรษฐกิจหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนคือเขตเศรษฐกิจพิเศษ (Special Economic Zones-SEZs) (World Bank, 2011, Warr and Menon, 2014) โดยอาศัยข้อได้เปรียบซึ่งกันและกันในระดับรัฐในการตัดสินใจพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดน เช่น ข้อได้เปรียบเรื่องภูมิศาสตร์ที่มีชายแดนประเทศติดกันทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงาน ทุน และเทคโนโลยีเป็นไปได้ง่าย (เชิญ ไกรนรา, 2555) นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นการพัฒนาพื้นที่ชายแดนให้ทันสมัยด้วยโครงสร้างพื้นฐานที่ครบครันและมาตรการทางภาษีที่มีแรงจูงใจจากเอกชนจากต่างประเทศให้มาลงทุนในประเทศที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับการลงทุนดังกล่าว (Choen, 2016)

การศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดนและพื้นที่ทั่วไปจากธนาคารโลกพบว่า ผู้หญิงเป็นกำลังแรงงานที่มีสัดส่วนมากที่สุดในเขตเศรษฐกิจพิเศษในประเทศกำลังพัฒนาเกือบทุกประเทศโดยมีสัดส่วนมากกว่าร้อยละ 50 หรือบางแห่งมากถึงเกือบร้อยละ 90 ธนาคารโลกระบุว่าปรากฏการณ์ที่กำลังแรงงานส่วนใหญ่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นผู้หญิงสะท้อน แนวคิดทุกฝ่ายได้ประโยชน์ (win-win solution) กล่าวคือการพัฒนาเศรษฐกิจรูปแบบนี้ได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าสู่การทำงานในภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการมากขึ้น เข้าถึงแหล่งทุน ทรัพยากรที่รัฐจัดเตรียมให้ รวมทั้งสวัสดิการต่างๆ ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ (World Bank, 2011 and Simavi, 2011) และมีการศึกษาที่พบว่าผู้หญิงจำนวนมากทำงานในเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน เช่น การศึกษาของ ในประเทศจีนที่พบว่าผู้หญิงเป็นแรงงานในพื้นที่มากกว่า 60% (Farole and Akinci, 2011)

พื้นที่เศรษฐกิจพิเศษชายแดนนั้นเป็นแหล่งรองรับแรงงานผู้หญิงจำนวนมาก จะเห็นได้จากการขยายตัวของเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั่วโลกเนื่องจากประเทศต่างๆ ที่มีพรมแดนติดกันได้พัฒนาข้อตกลงการค้าชายแดนร่วมกันมายาวนานโดยอาศัยความได้เปรียบด้านพื้นที่ (Locational advantages) ความพร้อมของแรงงานในอีกประเทศหนึ่งที่มีมากกว่าทั้งแรงงานมีฝีมือและไร้ฝีมือที่สามารถเข้ามาทำงานในอีกประเทศหนึ่ง (เชิญ ไกรนรา, 2555)

อย่างไรก็ตามแม้ผู้หญิงก้าวเข้าสู่การจ้างงานในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษแต่ค่าแรงและสวัสดิการยังด้อยกว่าผู้ชาย (Tejani, 2011) ในขณะเดียวกันผู้หญิงก็มักเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ดินและทรัพยากรธรรมชาติในเขตเศรษฐกิจพิเศษมากกว่าผู้ชาย เพราะรัฐและเอกชนเข้าใช้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการค้า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับอุตสาหกรรมหรือพัฒนาศูนย์กลางการค้าผ่านกระบวนการยึดเอาที่ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้จากคนท้องถิ่นโดยคนท้องถิ่นไม่เต็มใจ (Narwade, 2013) ผู้หญิงจึงมักเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้รับผลกระทบเพราะผู้หญิงมีบทบาททางสังคมในฐานะผู้หาอาหารในครัวเรือนหรือผลิตอาหารในที่ดินและแหล่งทรัพยากรเหล่านั้นๆ (Rawat, 2011 และ Tavoyan Women's Union, 2015)

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นรูปแบบหนึ่งของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ทำให้ทรัพยากรถูกแปรเปลี่ยนเป็นสินค้าและทุน (Polanyi 1994) ซึ่งเมื่อทรัพยากรมักถูกทำให้เป็นสินค้า มากเท่านั้น ยิ่งส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงทรัพยากรของผู้หญิงมากยิ่งขึ้น เช่น การเปลี่ยนทรัพยากรน้ำเป็นเขื่อนพลังงานไฟฟ้าที่ทำให้ผู้หญิงสูญเสียฐานทรัพยากรที่เป็นความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหารของครอบครัว (Lahiri-Dutt, 2012; Lawrence 2009) นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาวิจัยจำนวนหนึ่งพบว่า เขตเศรษฐกิจพิเศษส่งผลกระทบต่อผู้หญิงและการทำลายทรัพยากรในฐานะที่เป็นฐานการดำรงชีพของผู้หญิง (Levien, 2012 และ Aggarwal, 2007) เช่น การศึกษาจากประเทศอินเดีย เรื่อง The impact of special economic zones in India: A case study of Polepally SEZ โดย Rawat et al., (2011) พบว่ามีข้อถกเถียงเรื่องผลกระทบของเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่เนื่องจากมีผลกระทบเกิดขึ้นกับคนท้องถิ่นโดยเฉพาะเรื่องการสูญเสียทรัพยากรที่ดินให้กับรัฐที่เปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาครอบครองโดยง่ายมากขึ้น ที่ทำให้คนในพื้นที่ไม่มีความมั่นคงอาหาร และไม่ค่อยมีการจ้างงานเพราะเป็นแรงงานไร้ฝีมือในด้านอุตสาหกรรมที่เข้ามาแทนที่เกษตรกรในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษซึ่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพที่ย่ำแย่ลงไปเรื่อยๆจนกลายเป็นคนชายขอบและยากจนยิ่งขึ้น กล่าวเฉพาะที่ดิน เมื่อเศรษฐกิจเข้าทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินการเกษตร พื้นที่เลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำ พื้นที่ให้ร่มเงาสำหรับคนเลี้ยงสัตว์และทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพ เมื่อทรัพยากรเหล่านี้สูญสิ้นไปในขณะที่ไม่เป็นแรงงานที่มีทักษะด้านอุตสาหกรรมทำให้คนในชุมชนไม่สามารถทำงานและได้รับโอกาสการจ้างงานในพื้นที่ได้ พวกเขาจำต้องย้ายถิ่นออกจากพื้นที่เพื่อหางานที่เหมาะสมกับตนเอง ซึ่งรวมทั้งผู้หญิงด้วย

นอกจากนี้การศึกษาของ Tavoyan Women's Union (2015) ในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษทวาย ประเทศเมียนมาร์ ที่ลงทุนจากประเทศไทย พบว่าการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกและอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น เหมืองแร่ เพื่อรองรับการค้าและการลงทุนในประเทศลุ่มแม่น้ำโขงทำให้เกิดการกว้านซื้อที่ดินขนาดใหญ่และยึดครองที่ดินทำกินและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษเช่น ถนน และอาคารต่างๆ พื้นที่ในเขตเศรษฐกิจดังกล่าว ครอบคลุมระหว่าง 20-36 หมู่บ้าน ผลกระทบของการดำเนินการดังกล่าวเกิดขึ้นกับผู้หญิงจำนวนมากที่พึ่งพาที่ดินเพื่อการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกไม้ผลและแหล่งน้ำสำหรับการทำประมงพื้นบ้าน พื้นที่ที่การยึดครองที่ดินเกิดขึ้นผู้หญิงสูญเสียรายได้จากสวนผลไม้ การทำเกษตรอื่นๆและประมง ผู้หญิงและครอบครัวได้รับคำขูดเซกการสูญเสียที่ดินในอัตราที่ต่ำไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพและไม่

ยั่งยืน เพราะเป็นผู้จัดหาอาหารให้กับสมาชิกในครัวเรือน การสูญเสียที่ดินและทรัพยากรทำให้ผู้หญิงเห็นว่าคุณภาพของอาหารต่อสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะเด็กๆลดลง จนนำมาสู่ความไม่มั่นคงอาหาร (Food insecurity) ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพต่างๆตามมา (Rawat et al., 2011) ส่วน Byres (1996) และ Levien (2012) พบว่าการสนับสนุนให้ทุนนิยมทำงานอย่างเข้มข้นในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยเฉพาะการเปิดโอกาสให้ทุนเข้ามาใช้ทรัพยากรโดยการเอื้อของนโยบายและกฎหมายนำมาสู่การสร้างความไม่เท่าเทียมด้านการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนที่มีอำนาจแตกต่างกันก่อให้เกิดชนชั้นและความเหลื่อมล้ำในกลุ่มคนชายขอบ และกลุ่มผู้หญิงในชนบท โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง (Tavoyan Women's Union, 2015) ผู้หญิงในชนบทในพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้พัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษมักจะเป็นกลุ่มแรกๆที่ได้รับผลกระทบ

Park and Maffii (2015) พบว่าผู้หญิงชนเผ่าในบางชุมชนในจังหวัดรัตนคีรีประเทศกัมพูชาที่เป็นหญิงชนเผ่าดั้งเดิม (Indigenous women) ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาโดยพวกเขาสูญเสียทรัพยากรและต้องทำงานหนักมากขึ้นเดินทางยาวไกลมากขึ้นในแต่ละวันเพื่อหาอาหารและน้ำสำหรับครอบครัว นอกจากนี้ผู้หญิงมักไม่มีโอกาสหรือมีโอกาสน้อยมากในมาเข้าร่วมประชุมกับทางราชการเรื่องการพัฒนาและการเข้ามาใช้และควบคุมที่ดินโดยรัฐและนักลงทุน เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชายแล้ว ผู้หญิงมักจะหวงเหนที่ดินเพื่อครอบครองแต่ไม่สามารถขจัดขวางการซื้อขายได้เต็มที่เนื่องจากผู้ชายมักติดต่อกับนายหน้าและตกลงซื้อขายที่ดินและนำเงินที่ได้จากการขายที่ดินไปใช้เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ที่ดินส่วนรวมก็ยังถูกบุกรุกโดยเอกชนและชาวบ้านจากถิ่นที่อื่นที่โยกย้ายเข้ามาอยู่อาศัยทำให้ผู้หญิงชนเผ่าต้องแบกรับภาระเพิ่มมากขึ้นเพื่อแสวงหาอาหารให้กับครอบครัว

เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปีพ.ศ. 2557 จากรัฐบาลทหารตามคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 72/2557 แต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) และมีการประชุมครั้งที่ 1/2557 ได้ให้ความเห็นชอบพื้นที่ที่มีศักยภาพเหมาะสมในการจัดตั้งเป็นเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษระยะแรกของไทย ใน 5 พื้นที่ชายแดน เพื่อรองรับการค้าเข้าสู่ประชาคมอาเซียนในปี 2558 (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2557) การทบทวนการศึกษาที่ผ่านมา พบว่าการกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษกำลังทำให้ทรัพยากรที่ดินที่เป็นทั้งของส่วนบุคคลและทรัพยากรสาธารณะในสังคมชนบทกำลังกลายเป็นสมบัติของเอกชนและรัฐ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดกระบวนการผลักดันกลุ่มคนที่เคยมีสิทธิ์ในการครอบครองและการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นออกไปจากทรัพยากรดังกล่าวโดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง ซึ่งที่ผ่านมาการศึกษาผู้หญิงกับการใช้ทรัพยากร การครอบครองและการเข้าทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยและในประเทศลุ่มน้ำโขง มีค่อนข้างจำกัด (Resurrecion and Manorom, 2007) โดยเฉพาะในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้จะเกิดประโยชน์ทั้งทางวิชาการและเชิงนโยบายเพื่อให้เกิดการกระจายความยุติธรรมกับผู้หญิงในชนบท

การศึกษานี้มีได้มุ่งเน้นศึกษาผู้หญิงในฐานะที่เป็นแรงงานในเขตอุตสาหกรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่เน้นศึกษาสภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและผลกระทบของเศรษฐกิจพิเศษที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในพื้นที่

ชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรผู้หญิง อีกทั้งศึกษาการปรับตัว การรับมือของผู้หญิงอันเนื่องมาจากการสูญเสียทรัพยากรจากการนำใช้เพื่อรองรับอุตสาหกรรมและบริการในเขตเศรษฐกิจพิเศษ การเข้ามาการผลิตแบบทุนนิยมในรูปแบบต่างๆ ไม่จะเป็นการผลิตเพื่อป้อนตลาดและในพื้นที่เศรษฐกิจที่สนับสนุน โดยทุนนิยมเต็มที่ทำให้ท้องถิ่นละทิ้งการผลิตแบบดั้งเดิมและส่งผลกระทบต่อบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในการเข้าถึง ควบคุม การมีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรทั้งสิ้น

จังหวัดมุกดาหารเป็นจังหวัดที่อยู่ติดชายแดนมีแม่น้ำโขงเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว และมีสะพานมิตรภาพไทย-ลาวแห่งที่ 2 เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมระหว่างประเทศ คือมีวิสัยทัศน์เป็นเมืองการค้า การเกษตร การท่องเที่ยวชายโขง เชื่อมโยงอาเซียน ทั้งนี้ ช่วงปี พ.ศ. 2553-2555 หอการค้าจังหวัดมุกดาหารได้ผลักดันให้จังหวัด มุกดาหารให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อดึงดูดการลงทุน เพิ่มอัตราการขยายตัว ทางเศรษฐกิจด้านการค้า การลงทุน ทั้งในภาคเกษตร อุตสาหกรรมและการบริการ และเพื่อสร้างความได้เปรียบในเชิงการแข่งขัน รวมถึงมีการเตรียมพร้อมเพื่อรองรับ ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนในปี 2558 อีกด้วย โดยในช่วงปี พ.ศ. 2557 มีการผลักดันจังหวัดมุกดาหารให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษอย่างเข้มแข็ง การจัดตั้งคณะกรรมการ นโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นไปตามการให้นโยบายของ คสช. ที่ต้องการให้ มีการกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่นในพื้นที่ที่มีศักยภาพ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนติดกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งสนับสนุนให้ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เนื่องจากมีแรงงานในท้องถิ่นและประเทศเพื่อนบ้านจากลาว และเวียดนาม ดังนั้นเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารซึ่งเป็นหนึ่งในเขตเศรษฐกิจจึงมีศักยภาพสูงเพราะอยู่ในเส้นระเบียงเศรษฐกิจตะวันออกตะวันตกและมีพื้นที่พรมแดนติดกับประเทศลาวและสามารถเดินทางไปยังประเทศเวียดนามตอนกลางด้วยเส้นทางหมายเลข 9 ที่ดินชายแดนของจังหวัดเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงและเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์การเปลี่ยนมือและการถือครองที่ดินอย่างเข้มข้นในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะในบริบทประชาคมอาเซียนเป็นต้นมา การศึกษาของกนกวรรณ มะโนรัมย์ และคณะ (2559) พบว่าในระยะ 3 ปี (พ.ศ. 2554-2557) มีการเปลี่ยนผู้ถือครองที่ดินในจังหวัด มุกดาหารมีค่อนข้างสูง โดยเฉพาะในปี 2557 เนื่องจากมีเหตุการณ์สำคัญที่ส่วน สัมพันธ์ทางเศรษฐกิจหลายโครงการ เช่นการประกาศให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ การสร้างเส้นทางรถไฟ รวมทั้งกระแสอาเซียน ราคาที่ดินจึงเพิ่มขึ้นสูงมากกว่าเท่าตัวโดยเห็นได้อย่างชัด แม้ราคาประเมินจะเพิ่มขึ้นไม่สูงนัก ทั้งนี้ การเปลี่ยนมือที่ดินที่เป็นทำเลทองมีการเปลี่ยนมือกันอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีการซื้อขายเพื่อ เก็งกำไร

1.2 คำถามการวิจัย

1. เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารจะส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงอย่างไร
2. บทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการกำหนดแนวนโยบายธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับ การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจ
2. เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการเข้ามาของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร
3. เพื่อเสนอแนะเชิงนโยบายบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจ
2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการเข้ามาของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร
3. ได้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายบทบาทของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษ
4. ได้บทความวิชาการเรื่องผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

1.5 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

ธรรมาภิบาลที่ดิน หมายถึง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ การครอบครองที่ดินของผู้หญิงและการมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษด้วยความเป็นธรรม คำนึงถึงสิทธิของประชาชน

1.6 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตเนื้อหา

1. ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจ
2. ข้อมูลเกี่ยวกับหน้าที่ของสิทธิในที่ดินของผู้หญิงในมิติเศรษฐกิจ ความมั่นคงอาหาร การลดภาวะความเปราะบางหรือความผันผวน มิติทางสังคมและมิติการอนุรักษ์
3. ผลกระทบของเขตเศรษฐกิจมุกดาหารที่มีต่อผู้หญิงในการใช้ทรัพยากรที่ดิน
4. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากมุมมองของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ขอบเขตพื้นที่

งานวิจัยนี้ศึกษาในตำบลคำอาฮวน อำเภอเมืองจังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเป็นตำบลที่ถูกเวนคืน เพื่อให้เป็นสิทธิของกรมธนารักษ์ในการเข้าจัดสรรพื้นที่สำหรับการทำเกษตรธุรกิจพิเศษจำนวน 1805 ไร่ ในตำบลคำอาฮวน ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอเมือง ประกอบด้วยหมู่บ้าน 12 หมู่บ้านคือ หมู่ 1 บ้านคำอาฮวน หมู่ 2 บ้านเหมืองบา หมู่ 3 บ้านคำเชียง หมู่ 4 บ้านพรานอัน หมู่ 5 บ้านดงมัน หมู่ 6 บ้านคำเม็ก หมู่ 7 บ้านโนนสะอาด หมู่ 8 บ้านโคกสูง หมู่ 9 บ้านเหล่าคาม หมู่ 10 บ้านกุดโง้ง หมู่ 11 บ้านนิคมสหกรณ์ หมู่ 12 บ้านเหล่า อาชีพของคนในตำบลคือ ทำนา ทำไม้กวาด ทอผ้า ทำสวนทำไร่ และรับจ้าง (ดูแผนที่งานวิจัยนี้ศึกษาในตำบลคำอาฮวน อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร) ชาวบ้านจำนวนมากเข้าไปเลี้ยงสัตว์และเก็บของป่าบริเวณดังกล่าวและบางส่วนเข้าไปใช้ทำนาและเพาะปลูก สำหรับพื้นที่ศึกษาเจาะจงคือ หมู่บ้านพรานอัน หมู่บ้านกุดโง้งน้อย หมู่บ้านค่าน้อย หมู่บ้านโป่งเปี้ยว หมู่บ้านนาถ่อน และหมู่บ้านคำเชียง ในพื้นที่ตำบลคำอาฮวน โดยชาวบ้านในหมู่บ้านเหล่านี้เข้าไปใช้ประโยชน์ก่อนและหลังพื้นที่พื้นที่ที่ถูกเวนคืน (ดูแผนที่หมู่บ้านที่อยู่ในพื้นที่การศึกษา

รูปภาพที่ 1 แสดงแผนที่ชุมชนในพื้นที่ศึกษา

1.7 แนวคิด

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษามีสามแนวคิดได้แก่ (หนึ่ง) แนวคิดการช่อมเชิงพื้นที่และเวลากับเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดน (สอง) แนวคิดสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ชายหญิงทางสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา และ (สาม) ธรรมชาติที่ติดกับความเป็นธรรมชาติทางเศรษฐกิจ

สตรีนิยมใหม่ วาทกรรมการพัฒนา การช่อมเชิงพื้นที่และเวลาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน

Harvey (2004:64-65) อธิบายการทำงานของเศรษฐกิจเสรีนิยมผ่านหลายกระบวนการ หนึ่งในนั้นได้แก่กระบวนการช่อมเชิงพื้นที่และเวลา (Spatio-temporal fix) กล่าวคือเสรีนิยมทำให้เกิดการสร้างเงื่อนไขเพื่อรองรับมูลค่าส่วนเกินหรือสิ้นเกินของทุนนิยม ให้เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาบางอย่างเช่นภาวะการณ์ไม่มีงานทำและการมีทุนที่มากเกินไป ด้วยการร่นระยะเวลาการลงทุนให้รวดเร็วขึ้นโดยการแสวงหาพื้นที่การลงทุนใหม่ๆเพื่อให้ทุนเกิดการหมุนเวียนซึ่งเรียกว่าการช่อมเชิงเวลา ส่วนการช่อมเชิงพื้นที่นั้นเกิดขึ้นด้วยการการเปิดตลาดใหม่ๆ รวมทั้งการสร้างศักยภาพของผลิตภัณฑ์ใหม่หรือทรัพยากรใหม่ๆ ซึ่งการช่อมเชิงพื้นที่และเวลาจะดำเนินการควบคู่กันภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยเพื่อรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่อันเกิดจากการย่อระยะเวลาเพื่อให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วขึ้น เช่น เริ่มตั้งแต่กิจกรรมอุตสาหกรรม ท่าเรือ สนามบิน การขนส่ง และระบบการสื่อสารจนถึงกิจกรรมกำจัดของเสีย การหาแหล่งน้ำ การพัฒนาที่อยู่อาศัย โรงพยาบาลและโรงเรียน เป็นต้น กล่าวโดยสรุปผู้เขียนเห็นว่าการช่อมเชิงพื้นที่และเวลาหมายถึงการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจทุนนิยมเพื่อให้ทุนทำงานได้โดยไม่มีอุปสรรคเชิงพื้นที่และเวลา ด้วยการแสวงหาพื้นที่การลงทุนราคาถูกกว่าและตลาดใหม่ๆที่มีศักยภาพสูงภายใต้การดำเนินงานที่กระชับ รวดเร็วมากขึ้นผ่านการอำนวยความสะดวกของรัฐเช่นการกำหนดนโยบายและระเบียบที่ลดขั้นตอนต่างๆลง ในทางการค้าและการลงทุนนั่นเอง ลักษณะเช่นนี้มักเห็นได้จากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ต้องมีกฎหมายพิเศษที่เอื้อต่อการลงทุนมากที่สุด

เขตเศรษฐกิจพิเศษ (Special Economic Zones: SEZs) เป็นตัวอย่างเชิงรูปธรรมของการช่อมเชิงพื้นที่และเวลาภายใต้แนวคิดเสรีนิยม ซึ่งเขตเศรษฐกิจพิเศษถือเป็นนโยบายการพัฒนาและวางแผนพื้นที่รูปแบบหนึ่ง ภายใต้แนวคิดสร้างขั้วการเจริญเติบโต (Growth poles) ของประเทศกำลังพัฒนาที่สนับสนุนโดยทั้งธนาคารโลก (World Bank, 2011) และธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (Asian Development Bank) (ADB 2015) ซึ่ง ธนาคารโลก (World Bank, 2014) มีนโยบายเกี่ยวกับการเติบโตพื้นที่เชิงกลยุทธ์ (Spatial growth strategies) โดยการสนับสนุนให้ประเทศกำลังพัฒนาออกแบบการพัฒนาประเทศตามแนวทางนี้ดังที่ธนาคารโลกระบุว่า “แนวทางหนึ่งในการวางแผนกลยุทธ์เชิงพื้นที่คือการสร้างขั้วการเจริญเติบโต (Growth poles) การสร้างระเบียงการเติบโต (Growth corridors) และการสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษ (Special economic zones) ส่วน Walsh (2015) กล่าวว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษคือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่มีขอบเขตที่ชัดเจน สามารถทำความเข้าใจจากมุมมองทางพื้นที่และเวลาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อกระตุ้นการลงทุนภายในประเทศโดยการ

สนับสนุนให้สิทธิพิเศษด้านเงินทุนและแรงงานที่เหนือกว่าพื้นที่ปกติและตามกฎหมายทั่วไปที่ใช้ในพื้นที่อื่นๆ ในภูมิภาคแม่น้ำโขงนี้โดยเฉพาะที่ประเทศจีน ลาว กัมพูชา พม่า เขตเศรษฐกิจมีความประสบความสำเร็จค่อนข้างมากในเชิงปริมาณซึ่งส่งผลต่อการสร้างกระบวนการทัศน์โรงงานเอเชีย (Factory Asia Paradigm) แห่งการแข่งขันโดยเปรียบเทียบด้านแรงงานราคาถูก ต้นทุนต่ำ การผลิตทดแทนการนำเข้า และการส่งออก แต่ความสำเร็จเหล่านี้ไม่ยั่งยืนและจำกัดจนนำมาสู่กับดักแห่งประเทศที่มีรายได้ปานกลาง เช่นประเทศไทยที่ไม่สามารถสร้างนวัตกรรมใหม่ให้เกิดขึ้นเพื่อเพิ่มขีดความสามารถมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันเขตเศรษฐกิจพิเศษได้ทำให้เกิดการทำให้ทรัพยากรกลายเป็นสินค้าเช่นที่ดินและแรงงานจนเกิดผลกระทบทางสังคมและเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมจนต้องนำมาสู่การสร้างนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหานี้

เขตเศรษฐกิจพิเศษถือเป็นวาทกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายใต้การยกเว้นโดยที่รัฐยกเว้นไม่ต้องใช้กลไกหรือระเบียบกฎเกณฑ์การพัฒนาที่ปฏิบัติการในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษแต่ได้ใช้กลไกและวิธีการพิเศษในการจัดการที่ดินเพื่อรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่นการใช้กฎหมายพิเศษ การกีดกันกลุ่มคนบางกลุ่มและการรวมเข้ามาของกลุ่มคนบางกลุ่มออกจากที่ดิน (Kadir, 2018) และเขตเศรษฐกิจพิเศษถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือการพัฒนาในประเทศต่างๆทั่ว โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาโดยมีประเทศจีนที่ดำเนินการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษจนประสบความสำเร็จที่เมืองเสินเจิ้น (Cheesman, 2012)

ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษเพราะเป็นพื้นที่เอื้อต่อการค้าข้ามชาติอีกทั้งเป็นพื้นที่ที่ความสัมพันธ์ทางสังคมมีความซับซ้อนเนื่องจากเป็นจุดบรรจบของการหลั่งไหลไปมาของผู้คน สินค้า และวัฒนธรรม ข้ามพรมแดนของชาติอันนำมาซึ่งผลประโยชน์จากการค้ารูปแบบต่างๆ ผ่านการออมขอมและผ่อนปรนของส่วนต่างๆ ทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ทั้งเศรษฐกิจนอกระบบ (ยศ สันตสมบัติ, 2555: 15) นอกจากนี้ Eilenberg (2014) วิเคราะห์ว่าในยุคของการค้าข้ามพรมแดนและการเคลื่อนย้ายของผู้คนและสินค้าที่เข้มข้นข้ามพื้นที่ภูมิศาสตร์และพรมแดนรัฐชาตินี้ ชายแดนได้กลายเป็นพื้นที่และชุมชนในจินตกรรมอีกครั้ง (Reimagined) กล่าวคือเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร (Resource-rich) พื้นที่ที่ยังไม่ถูกทำลายหรือตัดดวงผลประโยชน์อย่างเต็มที่ (Exploitation) และยังเป็นพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า (Untamed /wild) ที่ยังไม่มีใครเป็นเจ้าของทั้งหมด จินตกรรมเหล่านี้ทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่เป้าหมายของการบูรณาการทางเศรษฐกิจและการควบคุมเพื่อใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อการขยายตัวทางด้านการเกษตร การตั้งถิ่นฐานใหม่ๆและความมั่นคง กระบวนการเหล่านี้มีความเป็นพลวัตสูง ส่งผลให้ชายแดนกลายเป็นพื้นที่พิเศษที่เป็นแหล่งรวมของปรากฏการณ์สำคัญๆหลายปรากฏการณ์ของหลายกลุ่มคน (Frontier constellation) นอกจากนี้ จินตกรรมเกี่ยวกับชายแดนยังถูกสร้าง (Discursive construction) ตลอดเวลา เช่นครั้งหนึ่ง ชายแดนถูกมองว่าเป็นพื้นที่ล้าหลัง โดดเดี่ยว ป่าเขาถ้ำนาไพร ห้างไกล ไม่มีใครอยากมาอยู่หรือทำกิจกรรมใดๆต่อมาชายแดนถูกสร้างให้เป็นพื้นที่ของการแข่งขัน เต็มไปด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อนที่จับต้องได้จริง (Material realities)

Li (2014:13) ที่อธิบายว่า“ชายแดน” (Frontiers) ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ของการขาดแคลน (Lack) แต่เป็นพื้นที่ที่กลุ่มคนต่างๆเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพ (Sites of potential) ซึ่งต่างไปจากการนิยามชายแดนในยุคอาณานิคมที่มองชายแดนเป็นพื้นที่ห่างไกล เป็นพื้นที่ป่าที่ไม่ได้รับการพัฒนาทางด้านเกษตรซึ่งนั่งวางแผนการพัฒนาปัจจุบันยังติดขัดความหมายของชายแดนในทำนองนี้จึงมีก็มีโครงการพัฒนาชายแดนโดยการนำทรัพยากรที่ดินมาพัฒนาการผลิตการเกษตรเกษตรสมัยใหม่โดยสนับสนุนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อจูงใจให้บริษัทเข้ามาลงทุน ส่งผลให้ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ดึงดูดการย้ายเข้ามาของกลุ่มคนหลากหลายเพื่อหวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเช่นการเข้ามาปลูกพืชเงินสดและเหมืองแร่เป็นต้นในขณะที่กลุ่มคนดั้งเดิมเช่นกลุ่มชนพื้นเมืองในที่ราบสูงก็ให้ความสนับสนุนการใช้พื้นที่ชายแดนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยโดยยอมรับการปลูกพืชเศรษฐกิจเช่นกันโดยมีความหวังว่าจะมีความมั่งคั่งขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้พื้นที่ชายแดนยังเป็นพื้นที่ความมั่นคงและเป็นพื้นที่กันชน และ “พื้นที่ของการไหลเวียน” (Space of flows) ของสิ่งต่างๆ ที่มีความเคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่ง มีความสัมพันธ์เกิดขึ้นหลากหลายรูปแบบทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ อีกทั้งรัฐได้สร้างกฎระเบียบใหม่ในพื้นที่เพื่อทั้งควบคุมและเอื้ออำนวยและสร้างความยืดหยุ่น ต่อการพัฒนาการค้าในยุคเศรษฐกิจเสรีนิยมทั้งแบบถูกกฎหมายและอาจปล่อยปละให้สิ่งผิดกฎหมาย ดำรงอยู่ได้ (Walker, 1999/2006)

แนวคิดสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ชายหญิงทางสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาและสตรีนิยม นิเวศวิทยาการเมือง

Aldo Leopold เสนอแนวคิด “จริยธรรมในที่ดิน (land ethic)” ในหนังสือเรื่อง The Sand County Almanac ที่เขียนในปี 1944 งานชิ้นนี้ถือเป็นงานบุกเบิกสำคัญให้กับนักสตรีนิยมสายปรัชญาสิ่งแวดล้อม (Feminist Environmental Philosophy) ได้เป็นฐานแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมของสตรีนิยมในเวลาต่อมา (Warren 2009) ซึ่งแนวคิด “จริยธรรมในที่ดิน” Leopold (1944/1977) นำเสนอว่าจริยธรรมในที่ดินมีลักษณะสี่ประการได้แก่ (หนึ่ง) เมื่อพูดถึงศีลธรรมของธรรมชาติต้องครอบคลุมธรรมชาติเหล่านี้ได้แก่ ที่ดิน น้ำ ดินไม้ และสัตว์ (สอง) มนุษย์ต้องปรับเปลี่ยนบทบาทจากผู้จ้องแต่จะควบคุมหรือเป็นผู้ชนะมาเป็นสมาชิกธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมหรือที่ดิน (สาม) มนุษย์จะเป็นผู้มีศีลธรรมได้ก็ต้องเป็นผู้ที่สามารถมองเห็น สัมผัส เข้าใจ มีความรัก ชื่นชมหรือศรัทธาในธรรมชาติ และ (สี่) ทุกอย่างจะถูกต้องก็เมื่อเรามีความคิดที่จะอนุรักษ์ความยิ่งใหญ่ ความยั่งยืน ความสมบูรณ์ ความมั่นคงและความงามของสิ่งแวดล้อม นักสตรีนิยมรุ่นต่อมาได้ยอมรับแนวคิดนี้มาใช้ เช่น Cuomo, 2005; Vrinda Dalmiya ,2002; Mathews, 1994b; Plumwood ,1993 อ้างใน Warren, 2000)

Warren (2009) กล่าวว่า ในยุคแรกๆปรัชญาสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมให้ความสำคัญกับจริยธรรมสิ่งแวดล้อมของความเชื่อมโยงที่แนบแน่นระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาติที่มองว่าผู้หญิงให้ความสำคัญต่อธรรมชาติในฐานะผู้ให้กำเนิดหรือผู้ก่อเกิดวัฒนธรรมและการดำรงชีพอีกทั้งธรรมชาติยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมสังคม จนถึงกับพูดว่า “ธรรมชาติเป็นเรื่องของสตรีนิยม” Warren (2000:1)

ต่อมาแนวคิดปรัชญาสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมได้พัฒนาและแตกแขนงทางความคิดออกไปหลากหลายประเด็นมากขึ้นโดยทั้งเชื่อมโยงกับความเป็นเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ชนชั้น สถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจภูมิศาสตร์ การเมืองและสังคมอีกทั้งความเป็นธรรมชาติอีกด้วย ได้นำเสนอแนวคิดภาพรวมของปรัชญาสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมเพื่ออธิบายความหลากหลายของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและผู้หญิง (women-nature connections) การนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาตินี้สะท้อนให้เห็นปริมณฑลของธรรมชาติใกล้ตัวผู้หญิงได้เป็นอย่างดี

ส่วน Merchant (1983) ได้วิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ว่า การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกนำมาสู่การมีฐานคิดแบบเหตุผลนิยม (rationalization) ที่ขับเคลื่อนด้วยอำนาจชายเป็นใหญ่ หรือ ปิตาธิปไตย ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาแบบทุนนิยมในเวลาต่อมา ได้ทำให้เกิดกระบวนการสร้างโลกทัศน์แบบจักรกล (Mechanic worldview) ที่เห็นธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งทางกายภาพ ไร้ความรู้สึก ขาดความมีชีวิตและพร้อมจะถูกครอบครอง นำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกเมื่อโดยมนุษย์ แนวคิดเช่นนี้ ในบทความเรื่อง The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution วิเคราะห์ว่าได้เข้ามาเบียดขับและทดแทนมุมมองต่อธรรมชาติในฐานะที่เป็นอินทรีย์ (Organic worldview) ของผู้หญิงที่มีมุมมองว่า ธรรมชาติเป็นองค์ภาพที่เต็มเปี่ยมด้วยความเป็นชีวิตและจิตใจ ความเป็นวิทยาศาสตร์ ความคิดแบบจักรกล และระบบทุนนิยมที่ทำงานผ่านความเป็นปิตาธิปไตย หรือระบบชายเป็นใหญ่ ได้ลดทอนและแยกส่วนความเป็นธรรมชาติออกจากกันและสร้างความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขารุ่งขึ้นเพื่อจัดการธรรมชาติ อะไรที่ไม่เกี่ยวข้องเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในมิติจริยธรรม ศิลธรรม ความรู้สึก หรือความงามที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างความเป็นหญิงและคุณสมบัติของธรรมชาติเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ ในท้ายที่สุดได้นำมาสู่ความตายของธรรมชาติและการครองอำนาจนำของชายต่อผู้หญิง

Plumwood (1993) วิพากษ์ฐานคิดแบบทวิลักษณ์หรือคู่ตรงกันข้าม หรือทวินิยม (Dualism) อันเป็นผลผลิตของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและทุนนิยมว่า ฝ่ายหนึ่งนับถือความเป็นเหตุผลจะเทียบเท่ากับความเป็นชายหรือความเป็นทุนนิยม ในขณะที่ความไม่เป็นเหตุเป็นผลเทียบเท่ากับความเป็นหญิงและธรรมชาติ และฝ่ายแรกมักถือว่าความเป็นเหตุเป็นผลมีความเหนือกว่าความเป็นธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่าความเป็นเหตุเป็นผลที่เท่ากับความเป็นชายมีอำนาจเหนือกว่าความเป็นธรรมชาติหรือความเป็นหญิงนั่นเอง ซึ่งอคติเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงและธรรมชาติตกอยู่ในภาวะด้อยกว่าและไม่มีอำนาจในการจัดการทรัพยากร ในความเป็นจริงแล้วผู้หญิงมีความสัมพันธ์และผูกพันทางศิลปกรรมและจริยธรรมกับธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม Warren (2000 และ 2005) พบว่าผู้หญิงมีความสัมพันธ์และไม่สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้เนื่องจากผู้หญิงตกอยู่ในในฐานะที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนผู้หญิงที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัวจากการใช้สิ่งแวดล้อม ดังนั้นเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ผู้หญิงจึงเดือดร้อนจากปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า มลพิษทางน้ำ และสิ่งแวดล้อม ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและที่ดิน

แนวคิดสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมเป็นแนวคิดหนึ่งในกลุ่มปรัชญาสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมซึ่งนักสตรีนิยมชาวฝรั่งเศสคือ Françoise d'Eaubonne ประดิษฐ์คำว่า สตรีนิยมสิ่งแวดล้อม (Ecological feminism) เพื่อเรียกร้องให้คนหันมาให้ความสนใจศักยภาพของผู้หญิงในการนำการปฏิวัติทางนิเวศ (Ecological revolution) และมีนักสตรีนิยมพัฒนาแนวคิดนี้ขึ้นอย่างชัดเจนในทศวรรษ 1980 และ กลาง ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา (Warren 2005) โดยรวมแล้วแนวสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมมีหลักคิดสำคัญคือ ศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติและความเป็นผู้หญิงและเชื่อว่า (หนึ่ง) ผู้หญิงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ นั่นคือเป็นผู้ก่อเกิดและให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อมนุษย์ ดังนั้นผู้หญิงกับธรรมชาติจึงมีสถานะเดียวกัน จึงทำให้ผู้หญิงมีความเข้าใจและตระหนักในความสำคัญของธรรมชาติ (สอง) วิพากษ์วิจารณ์ระบบชายเป็นใหญ่ที่ทั้งความเหนือกว่าทั้งอำนาจและพื้นที่ทางสังคมในการควบคุมธรรมชาติและผู้หญิง กล่าวคือ ผู้หญิงถูกกดขี่โดยผู้ชายในขณะที่ธรรมชาติถูกกดขี่โดยทุนนิยม (สาม) หาทายออกจากการถูกกดขี่ เช่นเรียกร้องให้ปฏิเสธวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และให้ผู้หญิงมีบทบาทในการจัดการและอนุรักษ์ธรรมชาติ (สันติทา กาญจนพันธุ์, 2554; Merchant, 1983) ส่วน Shiva (1988) อธิบายว่าผู้หญิงความสัมพันธ์พิเศษกับสิ่งแวดล้อมผ่านปฏิสัมพันธ์การทำกิจกรรมชีวิตประจำวันแต่ความสัมพันธ์นี้กลับไม่ได้รับความสนใจแม้แต่น้อย ผู้หญิงในสังคมแบบยังชีพเป็นผู้ผลิตสร้างความมั่งคั่งกับธรรมชาติ เป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเป็นอย่างยิ่งเกี่ยวกับธรรมชาติมีความเข้าใจธรรมชาติในฐานะที่เป็นองค์รวม ทุนนิยมทำลายความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและความรู้แบบองค์รวมของผู้หญิงที่มีต่อธรรมชาติ

แนวคิดปรัชญาสตรีนิยมสิ่งแวดล้อม ถูกวิจารณ์ในประเด็นความเป็นสาระต่อนิยมมากเกินไปและข้อถกเถียงและความอึดอัดใจต่อแนวคิดสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมที่มองแบบคู่ตรงกันข้าม นักสตรีนิยมสายสิ่งแวดล้อมต่อมา เช่น Mellor (1997, 2000, 2005) ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติม เช่น อธิบายว่า ทุนนิยมทำให้ผู้หญิงที่คุ้นชินกับปริมาตรในบ้าน (เนื่องจากระบบปีตาปีไทยที่ทำให้ผู้หญิงทำงานแต่ในครัวเรือนเป็นหลัก) ตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบและเอาเปรียบเมื่อต้องมาอยู่ปริมาตรสาธารณะเมื่อเศรษฐกิจเชื่อมโยงและพึ่งพาตลาดมากขึ้น เมื่อทรัพยากรถูกทำให้เป็นสินค้ามากขึ้น เช่นที่ดินและปัจจัยทางการผลิตต่างๆ ถูกครอบครองโดยผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงต้องออกมาปกป้องสิ่งแวดล้อม แต่ไม่เน้นเรียกร้องให้สิทธิผู้หญิงเท่าเทียมกับผู้ชาย การเคลื่อนไหวของสตรีเพื่อรักษาและปกป้องสิ่งแวดล้อมของสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมได้สร้างความอึดอัดใจแก่กลุ่มสตรีนิยมสายอื่นๆ เพราะไม่ได้เรียกร้องการมีสิทธิเท่าเทียมกับชายแต่นั่นเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมซึ่งยังคงตอกตรึงภาพและทำให้ผู้หญิงมีสถานะเท่ากับธรรมชาติมากเกินไปและมองแค่ปริมาตรของธรรมชาติใกล้ตัวผู้หญิงเป็นหลักรวมทั้งทำให้สิ่งแวดล้อมเป็นได้เพียงประเด็นเฉพาะของผู้หญิงเท่านั้น (Seager 1993 อ้างใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2552) ส่วน Biehl (1991) วิพากษ์สตรีนิยมสิ่งแวดล้อมว่ามุ่งเน้นแต่เรื่องมายาคติของความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นหญิงและธรรมชาติโดยไม่พยายามทำความเข้าใจเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงมีความสัมพันธ์ธรรมชาติ แต่ Ruether (2003) ถกเถียงว่าการให้ความสำคัญในมายาคติว่าด้วยสถานะเหมือนกันระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาติสามารถนำมาใช้ในกิจกรรมการเคลื่อนไหวของผู้หญิงด้านสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพได้

อย่างไรก็ตามนักสตรีนิยมสายสิ่งแวดล้อมรุ่นหลังๆต่างๆยอมรับการวิพากษ์วิจารณ์และทบทวนแนวคิดตลอดจนขยายขอบเขตการศึกษาด้านนี้ออกไปอีก และพยายามรวมความคิดแบบธรรมชาติเข้ามาในการวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม เช่นกัน ดังเห็นได้จากงานของ Gaard (2011) ในบทความเรื่อง "Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism" ที่อธิบายว่านักสตรีนิยมสิ่งแวดล้อมได้ปรับมุมมองให้กว้างขวางขึ้น เช่นมีมุมมองเรื่องนิเวศวิทยาจากมุมมองกลุ่มเพศที่สาม การเคลื่อนไหวของผู้หญิงระดับโลกด้านความยุติธรรมของสิ่งแวดล้อม และ ความเป็นเพศและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (gender and the environment) เพื่อเป็นการทำให้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิง ทุนนิยม และสิ่งแวดล้อมได้ชัดเจนขึ้นและไม่ติดกับดักของความเป็นสาระต่อนิยมมากไป

นักสตรีนิยมสายสิ่งแวดล้อมรุ่นหลังๆที่ทำงานกับองค์กรระดับโลกเช่นนโยบายเพื่อการพัฒนาสตรีได้ พัฒนาแนวคิด เพศสภาพในการพัฒนา (Gender and Development) โดยพัฒนามาจากแนวคิดผู้หญิงในการพัฒนา (Women in Development) ที่เกิดขึ้นราวๆ ทศวรรษ 1970s ซึ่งแนวคิดผู้หญิงในการพัฒนามุ่งเน้นให้ผู้หญิงได้รับประโยชน์และได้รับความเป็นธรรมจากการพัฒนาเช่นการศึกษาและรายได้เพราะการพัฒนาเน้นให้ประโยชน์กับเพศชายมากกว่าเนื่องจากเพศชายทำงานในปริณทลสาธารณะในขณะที่เพศหญิงทำงานในปริณทลในบ้าน การเคลื่อนไหวให้ผู้หญิงได้รับความเป็นธรรมจากการพัฒนาทำให้วาระการพัฒนาระดับโลกบรรจุนโยบายผู้หญิงกับการพัฒนาไว้ด้วยและต่อมาได้พัฒนามาสู่แนวคิดเพศสภาพกับการพัฒนาเนื่องจากผู้หญิงในการพัฒนาไม่สามารถนำมาทำความเข้าใจความเป็นเพศสภาพที่ส่งผลต่อการพัฒนาได้อันได้แก่ บทบาททางสังคมชายหญิงที่สัมพันธ์กับการพัฒนา การตกอยู่ในภาวะที่ต่ำกว่าทางสังคมและเศรษฐกิจระหว่างชายและหญิง ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากที่แม้จะได้รับโอกาสในการทำงานและการศึกษาแต่ยังอยู่ภาคเศรษฐกิจที่ต่ำหลังหรือไม่ทันสมัยอยู่นั่นเอง (Koczberski, 1998)

เพื่อแก้ไขข้อวิจารณ์ดังกล่าว แนวคิดเพศสภาพในการพัฒนาจึงถือกำเนิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจผู้หญิงและผู้ชายถูกสร้างทางสังคมอย่างไร การสร้างขึ้นดังกล่าวถูกกำหนดด้วยพลังอำนาจของกิจกรรมทางสังคมอย่างไรและพวกเขอธิบายสิ่งที่กำหนดตัวเขาแตกต่างอย่างไร นอกจากนี้แนวคิดนี้ยังมุ่งเน้นการทำความเข้าใจการแบ่งงานกันทำระหว่างชายหญิงและความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างเพศที่ นอกจากนี้ยังทำความเข้าใจ ความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติลำดับชั้นของความสัมพันธ์ทางอำนาจ (Hierarchical power relations) ที่ฝังแฝงในโครงสร้างสังคมที่กำหนดบทบาทชายหญิงและการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงด้วย (Razavi and Miller 1995) แนวคิดเพศสภาพในการพัฒนามิได้มองเฉพาะแต่เรื่องผู้หญิงเท่านั้นแต่มองภาพรวมทั้งสองเพศได้แก่ ภาระความรับผิดชอบทางสังคม ความคาดหวังของสังคมต่อทั้งสองกลุ่มโดยวิเคราะห์ถึงการทำงานร่วมกันระหว่างเพศชายหญิงเพื่อเข้าถึงประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าถึงความเท่าเทียมกับผู้ชายในการพัฒนา เช่น การมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่เป็นปริณทลสาธารณะ

ดังนั้นมุมมองผู้หญิงในกระบวนการสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่งมีฐานความคิดมาจากแนวคิดเพศภาวะกับการพัฒนา (Gender and development) ที่เสนอมุมมองเรื่องอำนาจของผู้หญิงและความเท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในการพัฒนาเนื่องจากทุนนิยมทำให้ผู้หญิงขาดอำนาจในการต่อรองและถูกปิดกั้นเพื่อไม่ให้เข้าถึงการพัฒนา และผลการพัฒนาไม่ได้ตกถึงมือผู้หญิงเท่าที่ควรเนื่องจากบทบาทของหญิงถูกจำกัดในพื้นที่ครัวเรือนเพื่อทำงานบ้านมากกว่าพื้นที่สาธารณะทำให้ผู้หญิงขาดโอกาสในการแสดงออกในการพัฒนารวมทั้งการเข้าถึงทรัพยากรในการพัฒนาเพราะผู้ชายมักเป็นฝ่ายทำงานและแสดงออกในพื้นที่สาธารณะมากกว่า (Resurrecion, 2012 และ Mikkelsen, 2012) ผู้หญิงเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้นซึ่งมาจากการมีบทบาทถูกคาดหวังทางสังคมในฐานะแม่และเมียที่ต้องทำหน้าที่หาอาหารและดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกครัวเรือนอีกทั้งในฐานะผู้จัดการทรัพยากรและหารายได้รวมทั้งการมีอาชีพโดยทางอาหาร

ดวงหทัย บุรณเจริญกิจ (2560) สะท้อนว่าผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการทางสังคมที่ถูกอำนาจของชายเป็นใหญ่และทุนนิยมครอบงำ ทำให้ผู้หญิงได้รับผลกระทบจากการจัดการทรัพยากรเพราะผู้หญิงไม่มีอำนาจในการตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากรและมีโอกาสเข้าไปกำหนดนโยบายทางการเมืองเรื่องทรัพยากร ดังนั้นผู้หญิงต้องออกมาต่อรองและเรียกร้องกับรัฐและทุนเพื่อปกป้องสิทธิของตนเองและนำข้อเรียกร้องของผู้หญิงสู่วาระทางการเมืองซึ่งทำให้ผู้หญิงกลายเป็นผู้กระทำการทางการเมือง ดังที่ Resurrecion (2017) ชี้ว่าสตรีนิยมนิเวศวิทยาการเมืองเน้นการทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งแวดล้อม เพศสถานะ และการพัฒนาอันเป็นผลมาจากการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการจัดการทรัพยากรระดับมหภาคและระดับท้องถิ่น ผู้หญิงและผู้ชายคือผู้กระทำการที่ได้รับผลกระทบจากการจัดการทรัพยากร การใช้และการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งส่งผลต่อความเป็นอยู่ ซึ่งความแตกต่างของการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรขึ้นกับตำแหน่งแห่งที่ของผู้กระทำชายหญิงเช่น ฐานะ ชนชั้น พื้นฐานทางสังคม สถานที่และอื่น การออกมาต่อรองกับรัฐเพื่อให้ข้อเสนอของผู้หญิงกลายเป็นประเด็นการเมืองที่สังคมและรัฐให้ความสนใจจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของแนวคิดสตรีนิยมนิเวศวิทยาการเมือง

แนวคิดธรรมาภิบาลที่ดิน

แนวคิดธรรมาภิบาลที่ดิน (Land governance) เป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนอในหลากหลายมิติโดยทั้งองค์การพัฒนานานาชาติ เช่น องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Palmer et al., 2009) องค์การการเงินระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก (Deininger et al., 2012) และนักวิชาการที่ทำงานที่ดินในประเทศกำลังพัฒนา (Hall et al., 2012; Hirsch and Scurrah, 2015; Borras et al., 2014) องค์การอาหารและเกษตร (Food and Agriculture Organization-FAO) มองธรรมาภิบาลที่ดินเชิงสถาบัน โดยกล่าวว่า มีคนจำนวนมากกว่า 75 เปอร์เซ็นต์ในโลกนี้ที่เป็นคนจนในชนบทที่ยังทำงานในภาคเกษตรกรรม และภาคเกษตรกรรมยังคงมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ลดความยากจน และการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ดังนั้นที่ดินจึงมี

ความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆทั้งในฐานะแหล่งสร้างอาหาร การพัฒนาและขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ การการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการพัฒนาต่างๆจำเป็นต้องใช้ที่ดิน ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง ความไม่ยุติธรรมในการเข้าถึงที่ดิน การใช้ที่ดินแบบไม่ยั่งยืน ความไม่เข้มแข็งของสถาบันเกี่ยวกับที่ดิน ด้วยความซับซ้อนของที่ดินดังกล่าว การคำนึงถึงธรรมาภิบาลที่ดินจึงมีความสำคัญมากเพื่อแก้ไขปัญหาหรือจัดการสถานการณ์ดังกล่าว Palmer et al., (2009:1) ให้ความหมายของธรรมาภิบาลว่า “คือการแสดงออกของอำนาจทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางการบริหารในการจัดการกับประเด็นต่างๆในประเทศในทุกระดับ ธรรมาภิบาลเป็นคำกลางๆที่ประกอบด้วยกลไกที่มีความซับซ้อน มีกระบวนการ มีสถาบันที่ภาคประชาชนและกลุ่มองค์กรต่างๆแสดงต่างสามารถแสดงออกได้ถึงความสนใจสิทธิทางกฎหมาย และพันธต่างๆเพื่อหาจุดร่วมกันหรือข้อตกลงร่วมท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายทางความคิดของกลุ่มคนต่างๆ” ส่วนธรรมาภิบาลที่ดิน Palmer et al., (2009:9) กำลังพัฒนานิยามความหมายของคำนี้ (a working definition) แต่ก็ได้นิยามคร่าวๆ คือ การสร้างความตระหนักเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ กระบวนการ และโครงสร้างสังคมในการตัดสินใจเรื่องการเข้าถึงที่ดิน (access to land) และการใช้ที่ดินของคนกลุ่มต่างๆที่มีความประสงค์หรือเป้าหมายอันแตกต่างกันเกี่ยวกับการเข้าถึงและใช้ที่ดิน ซึ่งการตัดสินใจดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับกลไกด้านกฎเกณฑ์ กฎหมาย จารีตประเพณี และ สถาบันที่ดินที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงต่างๆ เป็นต้น ทั้งนี้ธรรมาภิบาลที่ดินยังเกี่ยวข้องกับอำนาจ เศรษฐศาสตร์การเมือง กระบวนการทางศาล กฎหมายเรื่องที่ดิน และการกระจายตัวของอำนาจในสังคม ระบบกรรมสิทธิ์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนในที่ดิน กฎเกณฑ์การเข้าถึง ใช้ ควบคุมการใช้ การเข้าถึงและการเปลี่ยนมือที่ดิน ความรับผิดชอบและความเข้มงวดในเรื่องเหล่านี้เพื่อป้องกันกลุ่มคนมีอำนาจหรือคนรวบรวมทั้งชนชั้นกลางในการเข้าถึงที่ดินโดยง่ายกว่ากลุ่มอื่นๆ หากธรรมาภิบาลอ่อนแอย่อมกระทบต่อปัญหาในระบบกรรมสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน การพัฒนาหรือทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินมีความเข้มแข็งขึ้นย่อมทำให้บรรลุการมีธรรมาภิบาลที่ดินมากไปด้วย

ส่วนธนาคารโลกมองธรรมาภิบาลที่ดินในเชิงการจัดการเชิงเศรษฐศาสตร์สถาบันดำเนินการผ่านกรอบมาตรฐานการประเมินธรรมาภิบาลดิน (The Land Governance Assessment Framework -LGAF) (Deininger et al., 2012:1-2) โดยธนาคารโลกได้นิยามกรอบนี้ว่าเป็นเครื่องมือการวินิจฉัยเพื่อการช่วยประเมินกรอบกฎหมายและการปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวกับธรรมาภิบาลที่ดิน และเป็นเครื่องมือในการติดตามการพัฒนาหรือปรับปรุงกรอบกฎหมายเพื่อการจัดการที่ดินให้ดีขึ้น LGAF ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือตั้งต้นในการช่วยประเทศต่างๆในการจัดการที่ดิน กรอบนี้สามารถดำเนินการได้ในระดับท้องถิ่นโดยความร่วมมือกันของหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อหาเกณฑ์มาตรฐานธรรมาภิบาลที่ดิน (Benchmark land governance) ซึ่งประกอบด้วย 4 ด้านหลักๆคือ หนึ่ง กรอบมาตรฐานด้านกฎหมายและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมเรื่องสิทธิที่มีอยู่ที่กำหนดในกฎหมาย การบังคับใช้ของกฎหมาย ความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของสถาบัน เป็นต้น สอง การวางแผนการใช้ที่ดิน การจัดการและการจัดเก็บภาษี เช่น การ

ใช้ที่ดินมีความเข้มงวด มีความโปร่งใส มีประสิทธิภาพมากน้อยอย่างไร เป็นต้น (สาม) การจัดการที่ดินสาธารณะเพื่อดำเนินการให้ที่ดินสาธารณะใช้ประโยชน์บนฐานของความโปร่งใส ยุติธรรม เท่าเทียม และได้รับการชดเชยกรณีผู้ที่ต้องสูญเสียสิทธิในการใช้ที่ดินดังกล่าว เป็นต้น (สี่) การให้ข้อมูลเรื่องที่ดินต่อสาธารณะมีความพอเพียงครอบคลุม ทันสมัย การเข้าถึงข้อมูลที่ดินมีความสะดวกหรือไม่อย่างไร และ (ห้า) แนวทางการและการจัดการแก้ไขปัญหาที่ดินที่มีตัวชี้วัดชัดเจน ประเทศต่างๆมีแนวทางเหล่านี้ชัดเจนหรือไม่อย่างไร แนวทางหรือกลไกการจัดการความขัดแย้งที่ดินดังกล่าวมีความโปร่งใส เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพในการจัดการอย่างไร

ตรงข้ามกับ FAO และ ธนาคารโลก Hirsch and Scurrah (2015) วิจัยแนวคิดธรรมาภิบาลที่ดินที่เสนอโดย FAO และ ธนาคารโลกว่าเน้นทำความเข้าใจธรรมาภิบาลที่ดินเชิงกว้างและใช้ตัวชี้วัดระดับโลกอาจสามารถให้ธรรมาภิบาลที่ดินแบบดีได้ เช่น ความโปร่งใส กฎหมายที่ดิน หลักนิติธรรม การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แต่มีอาจทำความเข้าใจมิติอื่นๆของธรรมาภิบาลที่ดินได้ระดับอื่นๆและบริบทอื่นๆ การทำความเข้าใจที่ธรรมาภิบาลที่ดินผ่านแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าใจว่าธรรมาภิบาลที่ดินในฐานะที่มันฝังอยู่ในกรอบคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่กำกับโดยเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองของมิติแห่งอำนาจ ธรรมาภิบาลที่ดินเกี่ยวข้องกับการกำหนดว่าใครคือผู้ได้ประโยชน์ในที่ดินบนความสูญเสียของใคร และใครคือผู้กำหนดกฎเกณฑ์ในการเข้าถึงที่ดินและตัดสินใจในนามตัวแทนของใครในเรื่องนี้เพราะทรัพยากรที่ดินไม่ใช่เพียงเรื่องของการแลกเปลี่ยนตามกฎการซื้อขายหรือแหล่งสร้างรายได้แต่มีความหมายที่ซับซ้อนมากไปกว่านั้น Hirsch and Scurrah (2015; Lotta 2014) ได้อ้างอิงแนวคิดของโพลานยีเกี่ยวกับความหมายของที่ดินว่า ในทัศนะของโพลานยี (Polanyi, 1944) ที่ดินคือพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนชนบทจำนวนมาก ที่ดินคือแหล่งบ่มเพาะตัวตน อำนาจและอธิปไตย ดังนั้นเมื่อ ที่ดินฝังแฝงในมิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองแล้ว ธรรมาภิบาลจึงถูกกำกับหรือกำหนดจากบริบทและประวัติศาสตร์ที่สถาบันสังคมด้วย ทั้งนี้สังคมต้องร่วมกันหาแนวทางปฏิรูปโดยการเปิดพื้นที่ในเรื่องความสัมพันธ์ในที่ดินรวมทั้งในระดับโครงสร้างอำนาจ การได้รับมอบหมาย และวัฒนธรรมของแต่ละบริบทและแต่ละระดับ

1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเรื่องผู้หญิงในการจัดการทรัพยากร เช่นที่ดินหรือน้ำค่อนข้างมีจำกัดมาก งานส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาการจัดการทรัพยากรของชุมชนมากกว่า เท่าที่สืบค้นมาพบว่าการศึกษเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับทรัพยากรมักศึกษาในประเด็นการเคลื่อนไหวทางสังคมในเรื่องเช่นงานของศิริพร โคตะวินนทร์ (2543) เรื่องผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่ายราษฎร์ไสล หมู่บ้านแม่มนม้นยี่น 2 และ 3 งานของวิเศษ สุจินพรัหม (2544) เรื่องการเคลื่อนไหวในที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน งานของพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2541) ผู้หญิงอีสานกับการจัดการ

ทรัพยากรทางเลือก ศักยภาพและแนวทางการพัฒนา งานของพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2537) เรื่องสตรีอีสานกับการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาบ้านฝื่อ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สนิทธี สิทธิรักษ์ (2541/2558) เรื่องแม่หญิงป่าไม้: เรื่องเล่าของหญิงรากหญ้าไทยในขบวนการสิ่งแวดล้อม โดยงานทั้งหมดนี้แม้จะมีจุดเน้นแตกต่างกันแต่จุดร่วมของทั้งหมดคือการชี้ให้เห็นอำนาจของระบอบปีศาจป่าและทุนนิยมรวมทั้งความเป็นชนชั้นที่ทำให้ผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบและตกอยู่ในภาวะที่ลำบากแม้ว่าจะมีโอกาสในการเข้ามาจัดการทรัพยากร ทำให้ผู้หญิงจึงลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องทรัพยากรป่าและต่อรองกับรัฐและนายทุน (สันติทา กาญจนพันธ์ 2554)

วิเศษ สุจินพริหม (2544) พบว่าพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงที่เป็นป่าชุมชนที่สนับสนุนโดยองค์กรพัฒนาเอกชนได้ทำให้ผู้หญิงสามารถสร้างอำนาจต่อรอง ตรวจสอบการจัดการทรัพยากรป่าและการถูกปิดล้อมทางทรัพยากรโดยรัฐและทุนได้ นอกจากนี้ผู้หญิงยังได้เข้าร่วมเป็นกรรมการป่าไม้ทั้งในชุมชนและระดับจังหวัดเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับทั้งคนในและกับส่วนราชการ ส่วนงานของสนิทธี สิทธิรักษ์ (2541/2558) ได้สะท้อนให้เห็นว่าความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมของผู้หญิงถูกอธิบายผ่านความคิดแบบชายเป็นใหญ่ที่มองว่าผู้หญิงขาดความรู้ความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมและขาดประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากร งานวิจัยเรื่องนี้จึงตั้งถามเชิงโครงสร้างว่าเหตุใดผู้หญิงจึงทั้งถูกผลักให้ตกอยู่ในภาวะผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและจมปรักกับภาระหน้าที่ในครัวเรือนพร้อมๆกับต้องออกมาต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยผู้เขียนได้ยกตัวอย่างผ่านการเล่าเรื่องของผู้หญิงจากการเข้าร่วมการเคลื่อนไหวในกรณีต่างๆของประเทศไทย เช่นการต่อสู้เรื่องเงื่อนไขแก่งเสือเต้น เป็นต้น

เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการเจาะลึกเรื่องผลกระทบของเขตเศรษฐกิจพิเศษต่อที่ดินและผู้หญิง ซึ่งในสังคมไทยยังไม่มีงานศึกษาเรื่องนี้เนื่องจากยังเป็นเรื่องใหม่ อย่างไรก็ตามมีงานศึกษาระดับนานาชาติหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวนี้ แต่ส่วนมากเป็นการศึกษาจากมุมมองเชิงโครงสร้างและสถาบันด้านเศรษฐกิจโดยเน้นการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงในภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งพบตรงกันเป็นส่วนใหญ่ว่าผู้หญิงจำนวนมากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์ได้รับโอกาสในการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ซึ่งทำให้ผู้หญิงในชนบทที่ย้ายเข้ามาทำงานในพื้นที่นี้มีรายได้มากขึ้นสำหรับสร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยเฉพาะงานของธนาคารโลก เช่นงานของ Engman, 2011, Simavi 2011) และงานของนักวิชาการจากสำนักเศรษฐกิจสถาบันเช่น เช่นงานของ Chaudhuri and Yabuuchi (2010) และ Tejani (2011) .

Tejani (2011) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับการค้าทั่วโลกโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพิเศษเป็นเครื่องมือการสร้างเติบโต ซึ่งพบว่าผู้หญิงในชนบททั่วโลกย้ายถิ่นมาทำงานในเขตเศรษฐกิจพิเศษจำนวนมากซึ่งในปี 2006 พบว่ามีเขตเศรษฐกิจพิเศษจำนวน 3500 แห่งทั่วโลกและจ้างงานประมาณ 66 ล้านคนทั่วโลก ประเทศจีนประเทศเดียวมีมากถึง 60 เปอร์เซ็นต์ของแรงงานที่ทำงานในพื้นที่แห่งนี้ สำหรับประเทศอินเดียนั้น ได้กำหนดให้มีเขตเศรษฐกิจพิเศษเพิ่มขึ้น ซึ่งเมื่อ

เร็วขึ้น ได้ออกกฎหมาย (แม้ว่าจะมีการไม่เห็นด้วยจากหลายฝ่ายก็ตาม) เพื่อกำหนดพื้นที่เขตเศรษฐกิจเพิ่มอีก 250 แห่ง และมีจำนวนแรงงานในเขตที่เพิ่มขึ้นเป็น 150,000 คน ซึ่งการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีหลากหลายขึ้นจากอุตสาหกรรมเป็นการท่องเที่ยวและบริการอื่นๆ เช่น ขนส่ง และธุรกรรมการเงิน อย่างไรก็ตามเข้าสู่การจ้างงานของผู้หญิงจำนวนมากก็จริงแต่ค่าจ้างงานและคุณภาพชีวิตของผู้หญิงทั่วโลกยังด้อยกว่าผู้ชาย

การพัฒนาและผลกระทบของการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลกมีมากกว่า 100 ประเทศในปัจจุบัน (Farole and Akinici, 2011) มีทั้งด้านบวก เช่น สามารถสร้างรายได้กับคนในท้องถิ่น (Farole, 2011; Engman, 2011) และด้านลบ เช่น การสร้างความเป็นธรรมในพื้นที่ด้วย (Gupta, 2008, Vidya Bhushan Rawat et al., 2011 และ Tavoyan Women's Union, 2015) ดังเช่นกรณีของเขตเศรษฐกิจพิเศษทวายประเทศเมียนมาร์ รัฐได้เปิดโอกาสด้วยกฎหมายพิเศษให้มีการกว้านซื้อที่ดินจำนวนมากส่งผลกระทบต่อสิทธิที่ดินของเกษตรกรขนาดเล็กจำนวนมากรวมทั้งการเข้ายึดครองที่ดินที่เป็นทรัพยากรสาธารณะและทรัพยากรส่วนรวมทำให้เกษตรกร ชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงพบกับความยุ่งยากในการเข้าถึงทรัพยากรทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ ของป่าและอื่นๆดังที่เคยทำมา (Tavoyan Women's Union, 2015) เป็นต้น ซึ่งเป็นการลดทอนความผู้หญิง (Defemization) เช่น การขาดสิทธิในการต่อรองค่าแรงและสวัสดิการที่ดีจากเจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษและกรณีการขาดทรัพยากรที่ดินในการดำรงชีพในพื้นที่ชนบทเนื่องจากการถูกเวนคืนหรือถูกบังคับให้ขายจากการกว้านซื้อที่ดินของนายทุนและรัฐ

1.9 ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณควบคู่กันเนื่องจากประเด็นการศึกษานั้นทั้งข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้หญิงด้านการใช้ การเข้าถึง และการครอบครองที่ดินในมิติทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงที่ดิน รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากที่ดิน นอกจากนี้ยังศึกษากลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐและภาคเอกชนเกี่ยวกับนโยบายและการดำเนินงานเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ รวมทั้งการจัดประชุมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ต้องใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกต่างๆจากกลุ่มที่เป็นเป้าหมายของการวิจัย ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณเป็นการเก็บข้อมูลภาพกว้างเกี่ยวกับการใช้ที่ดินและการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินรวมทั้งข้อมูลพื้นฐานสำคัญบางประการเกี่ยวกับรายได้รายจ่ายของครัวเรือนผู้หญิงโดยใช้หน่วยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นหน่วยครัวเรือนของผู้หญิง รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับความเห็นของผู้หญิงและผู้ชายเกี่ยวกับเศรษฐกิจพิเศษและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงและผู้ชายในการประชุมเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือกลุ่มคนที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับที่ดินทั้งในมิติประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินและการใช้ การเข้าถึง และการครอบครองที่ดินในปัจจุบัน โดยการเลือกแบบเจาะจง ในงานวิจัยนี้ประกอบด้วยกลุ่มคนเหล่านี้

1. ผู้หญิงที่เป็นทั้งหัวหน้าครัวเรือนและมิใช่หัวหน้าครัวเรือนผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินก่อนที่พื้นที่ถูกเวนคืนเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษจำนวนหมู่บ้านละ 10 คนรวม 70 คนใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและทำอภิปรายกลุ่มย่อย 3 ครั้ง
2. กลุ่มผู้หญิงที่ใช้ประโยชน์พื้นที่ก่อนประกาศและหลังประกาศเป็นเขตพัฒนานิคมและต่อมาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษจำนวน 110 คน จาก 4 หมู่บ้านคือบ้านพรานอ้น บ้านคำเขื่อง บ้านกุดโง้งและบ้านนาถ่อน ผู้วิจัยใช้แบบประเมินผลกระทบต่อเพศสถานะ (Gender Impact Assessment Tool) โดยปรับจากแบบที่พัฒนาขึ้นโดย องค์กร Oxfam Australia ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมและผู้หญิง
(<file:///C:/Users/Administrator/Downloads/GIA%20MANUAL.pdf>) เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการเน้นถามข้อมูลจากผู้หญิงเป็นหลัก ดังนั้นการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามนี้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เน้นการสอบถามจากผู้หญิงเป็นหลักทั้งที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนและมิใช่หัวหน้าครัวเรือน เพื่อนำข้อมูลมาประกอบกับข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการศึกษาโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และมีได้มีความประสงค์เลือกสัมภาษณ์เพศชายให้เท่ากับจำนวนเพศหญิง ดังนั้นจึงเสนอข้อมูล เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างหญิงและชายในการเข้าถึงที่ดินและมิติต่างๆ
3. กลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่มีความรู้ด้านสังคมเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนละ 10 คน
4. กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวน 3 คน
5. กลุ่มข้าราชการของรัฐจากหน่วยงานระดับจังหวัดต่อไปนี้ คือ ธารักษ์จังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด อุตสาหกรรมจังหวัด ฝ่ายปกครอง โยธาธิการ และรองผู้ว่าราชการจังหวัดที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสิ้น 5 คน
6. กลุ่มภาคเอกชนได้แก่ สภาหอการค้าจังหวัด และ สภาอุตสาหกรรมจังหวัดจังหวัด รวมทั้งสิ้น 2 คน

วิธีการเก็บข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ประโยชน์ในงานวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ข้อมูลปฐมภูมิซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนามและข้อมูลทุติยภูมิคือข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการศึกษา ซึ่งสามารถแยกแยะวิธีการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

1. การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญดังที่กล่าวในหัวข้อที่ผ่านมา โดยใช้กรอบประเด็นการสัมภาษณ์ที่พัฒนาไว้แล้วเพื่อเจาะลึกให้ได้ข้อมูลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เกี่ยวกับบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

2. ทำแผนที่การใช้ทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงและผู้ชาย (Gender Resource Mapping) เพื่อแสดงการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรของผู้หญิง โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์และสอบถามข้อมูลการพื้นที่และทรัพยากรที่ผู้หญิงและผู้ชายใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะพื้นที่พัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษและพื้นที่โดยรอบ จากนั้นนักวิจัยได้วาดแผนที่ทรัพยากร เทียบเคียงและยืนยันข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวอีกครั้งซึ่งการทำแผนที่การใช้ทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงและผู้ชายมีประโยชน์มากเนื่องจากทำให้เห็นว่าการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินและทรัพยากรอื่นเป็นอย่างไร

3. การสนทนากลุ่มย่อยกับผู้หญิงจำนวน 3 ครั้ง โดยเลือกผู้หญิงที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในประเด็นประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เกี่ยวกับบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

4. การประเมินผลกระทบต่อเพศสถานะ (Gender Impact Assessment Tool) ในแบบสำรวจนี้มีตัวชี้วัดและรายการตรวจสอบ (Checklist) ด้านการเข้าถึง (Access) และการครอบครอง (Control) ข้อมูลที่ได้ซึ่งช่วยให้นักวางแผนและนักนโยบายสามารถทราบและเข้าใจสถานะการใช้ทรัพยากรของผู้หญิงและนำมาสู่การวางแผนการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของผู้หญิง

5. การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งจะสังเกตการณ์การเข้าไปใช้ที่ดินและการทำกิจกรรมในพื้นที่กำหนดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษและพื้นที่โดยรอบ

6. การจัดประชุมกับหน่วยงานในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในการจัดการที่ดินแบบธรรมาภิบาลในเขตเศรษฐกิจพิเศษ จำนวน 2 ครั้ง เกี่ยวกับการเวนคืนที่ดินและการชี้แจงเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2561 รวมทั้งการนำเสนอรายงานวิจัยเบื้องต้นกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อทราบความเห็นและรับฟังข้อเสนอรวมทั้งการเพิ่มเติมข้อมูลให้กับนักวิจัยในวันที่ 30 เมษายน 2561

7. สำหรับข้อมูลทุติยภูมินั้นผู้วิจัยได้จากการศึกษาข้อมูลมือสองประกอบด้วยเอกสารจากทางราชการ ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ราชกิจจานุเบกษา ประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี รายงานของส่วนราชการ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้ข้อมูลจากรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งในและต่างประเทศ หนังสือ บทความวารสารและสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆเพื่อช่วยเป็นบริบทและการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามในการเขียนรายงานให้สมบูรณ์มากที่สุด

การตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยใช้วิธีการแบบสามเส้า จากศึกษาข้อมูลแบบหลากหลายวิธีข้างต้น การวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินการดังนี้

1. การแยกแยะข้อมูลการสัมภาษณ์เจาะลึกตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดของการศึกษา โดยการจัดหมวดหมู่ข้อมูลและใช้แนวคิดในการตั้งประเด็นการเขียนและวิเคราะห์ในแต่ละบทเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา
2. การแยกแยะข้อมูลจากแบบประเมินผลกระทบต่อเพศสถานะ (Gender Impact Assessment Tool) ตามประเด็นหลักได้แก่การเข้าถึง (Access) และการครอบครอง (Control) ทรัพยากรที่ดินโดยใช้ข้อมูลส่วนนี้ประกอบการเขียนข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมรวมทั้งการประชุมกับภาคส่วนต่างๆ
3. การวิเคราะห์ข้อมูลเน้นการจัดใช้ประเด็นหลัก (Themes) ตามประเด็นสำคัญได้แก่ เสรีนิยมกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ การพหุสิทธิ ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากร การเข้าถึง การครอบครองทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการเขตเศรษฐกิจพิเศษซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและธรรมชาติ (Social-nature) เกี่ยวกับบทบาทของผู้กระทำการและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินแบบธรรมาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับผู้หญิงในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

บทที่ 2

เสรีนิยมใหม่ วาทกรรมการพัฒนา สภาวะยกเว้น และ เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนมุกดาหาร

บทนี้อธิบายความเชื่อมโยงระหว่างเสรีนิยมใหม่กับการเกิดขึ้นของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร และบริบทของพื้นที่ภายใต้การศึกษาเพื่อปูพื้นฐานสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน การเข้าถึง และการครอบครองที่ดินรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินก่อนและหลังเขตเศรษฐกิจพิเศษในบทถัดไป ดังมีรายละเอียดของแต่ละประเด็นต่อไปนี้

2.1 เสรีนิยมใหม่ เขตเศรษฐกิจพิเศษ สภาวะยกเว้น กับวาทกรรมการพัฒนาชายแดน

เสรีนิยมใหม่คือแนวความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญและมีอิทธิพลในการพัฒนาระดับโลก นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา โดยการสนับสนุนให้ภาคเอกชนเป็นกลไกสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจโดยที่รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนเชิงนโยบาย กฎหมายด้านการลงทุน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เส้นทางคมนาคม ตลาด โครงข่ายพลังงาน และการพัฒนาทรัพยากรบุคคลด้านฝีมือแรงงานและการศึกษา กลไกของเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ได้เปิดโอกาสให้เกิดการเคลื่อนย้ายของทุน ผู้คน สินค้า และ เทคโนโลยีได้อย่างเสรีข้ามพื้นที่และเวลา (Harvey 2004) เสรีนิยมมีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศทั่วโลกดังเห็นได้ เช่นเห็นได้จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งเป็นเศรษฐกิจรูปแบบหนึ่งของการนำแนวคิดเสรีนิยมมาปรับใช้ในเชิงนโยบายชาติและปฏิบัติการในพื้นที่ในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย เช่น จีน และอินเดีย (Levien 2013) และตุลามาตุ่ประเทศกลุ่มแม่น้ำโขง (Warr and Menon, 2014) และมักมีทำเลที่ตั้งในพื้นที่ชายแดน เนื่องจากข้อได้เปรียบเชิงทำเลที่ตั้งเพื่อการค้าชายแดนและการค้าข้ามชาติ อาศัยเครื่องอำนวยความสะดวกและการเจริญเติบโตของการพัฒนาชายแดนเดิมที่มีอยู่แล้วทั้งระดับระดับท้องถิ่นและระดับชาติ (Krainara and Routray, 2015) ดังนั้นการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนจึงเกิดขึ้นด้วยการสนับสนุนของรัฐ ซึ่งสะท้อนได้จากข้อถกเถียงของ Polanyi (1994) ที่ว่าเสรีนิยมหรือตลาดทุนนิยมเสรีมีอาจเกิดขึ้นได้โดยอัตโนมัติได้โดยด้วยพลังของปัจเจกบุคคล ตลาดและเสรีนิยมจะเกิดขึ้นได้ก็โดยการสนับสนุนของรัฐด้านกลไกนโยบาย กฎหมาย ระเบียบและกระบวนการอำนวยความสะดวกการค้า

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนถือเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายแดนตามที่ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2559) ระบุเขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นการสร้างพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนเป็นประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน ใช้ประโยชน์จากการเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านด้านแรงงาน สิทธิประโยชน์การลงทุน การให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จ การลงทุนต่อเนื่องของเอกชนไทยในประเทศเพื่อนบ้าน สร้างฐานการผลิตเพื่อเชื่อมโยงกับอาเซียนและพัฒนาเมืองชายแดนโดยให้ประชาชนในชายแดนมีความเป็นอยู่ดีขึ้นด้วยการมีรูปธรรมการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนอย่างสมดุล ยกกระดับความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่และแก้ปัญหาความมั่นคงและกระจายความเจริญไปยังพื้นที่ชายแดน

รัฐได้กำหนดนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษจากระดับชาติและนำนโยบายไปปฏิบัติในระดับพื้นที่ ชายแดนโดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนเป็นประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้าน และประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนมีการ พัฒนาเป็นรูปธรรม อย่างมีสมดุลยกระดับคุณภาพชีวิตและแก้ปัญหาความมั่นคง ในหลักการได้กำหนดให้มีการดำเนินงาน ภายใต้กฎหมายปัจจุบันและการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ส่งเสริมบทบาทรัฐ โดยการส่งเสริมการลงทุน จัดหาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น อำนวยความสะดวก ส่วนเอกชนให้เป็นผู้ลงทุนและ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม ความมั่นคง และความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านและกำหนดพื้นที่ตามเขตปกครอง และกำหนดกลไกการทำงานด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (สนพ.) มีรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องหลายกระทรวง และมีคณะกรรมการขับเคลื่อนเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษระดับพื้นที่ทำงานในพื้นที่ รัฐได้กำหนด 13 กลุ่มกิจกรรมเป้าหมายและกำหนดสิทธิพิเศษให้เอกชนจากกรอบของ BOI ในด้านการจัดหาที่ดินและการจัดการ รัฐโดยกฎหมายมาตรา 44 ได้ กำหนดพื้นที่ราชพัสดุเพื่อใช้เป็นพื้นที่พัฒนาสำหรับภาคเอกชนเช่าหรือหน่วยราชการใช้ประโยชน์ใน 9 เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ เช่น ออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินให้กรมชลประทาน สนับสนุนให้กรมธนารักษ์ดำเนินการสรรหาให้เอกชนมาลงทุน เป็นต้น นอกจากนี้ยัง กำหนดหลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้ลงทุน กำหนดอัตราค่าเช่าและ ค่าธรรมเนียมการจัดให้เช่าที่ราชพัสดุในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษในอัตราที่ไม่แพง (ค่าเช่าที่ดินที่ มุกดาหาร 24,000 บาทต่อไร่ต่อปี ส่วนที่แม่สอด อัตรา 36,000 บาทต่อไร่ต่อปี) และสามารถผ่อนชำระ 5 ปี โดยจ่ายปีที่ 6-10 ได้ นอกจากนี้รัฐได้ทุ่มงบประมาณเพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

อย่างไรก็ตาม การสร้างพื้นที่ชายแดนให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษผ่านกลไกเงินนโยบาย กฎหมายและ งบประมาณที่เสนอมายังต้นสะท้อนให้เห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษมีลักษณะ ดังที่ Ong (2006) เรียกว่า สภาวะขกเว้นที่ เกิดขึ้นจากการรวมเข้าแล้วก็คัดกันออก (Inclusive Exclusion) มากกว่าการสร้างธรรมาภิบาล ที่ดิน กล่าวคือเสรีนิยมใหม่สนับสนุนให้รัฐเกิดความยืดหยุ่นในการพัฒนาและมีรูปแบบการพัฒนาที่ หลากหลาย เขตเศรษฐกิจพิเศษมีลักษณะขกเว้นเพราะมีอำนาจพิเศษและค่อนข้างมีอิสระในตัวเองในการ บริหารจัดการผ่านกลไกที่รัฐสร้างขึ้นมา รัฐสามารถรวมทรัพยากรต่างๆ ทั้งงบประมาณ ที่ดิน หน่วยงาน ภาครัฐ และเอกชน ตลอดจนมีอำนาจทางกฎหมายเพื่อดำเนินการในเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ได้สร้างกระบวนการคัดกันคนบางกลุ่มออกจากพื้นที่และประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรืออยู่นอกของการอ้างสิทธิ์ ในพื้นที่ โดยที่รัฐมีอำนาจเหนืออธิปไตยอยู่เสมอ ซึ่งในทางปฏิบัติจริง รัฐในฐานะที่เป็นองค์อธิปัตย์ ได้ กำหนดยุทธศาสตร์ที่ย้อนแย้งกันกัน และเกิดการเผชิญกับการกล่าวอ้าง การท้าทาย การต่อรองต่อสู้แก่งแย่ง แข่งขันที่หลากหลาย แต่รัฐก็สามารถสร้างนโยบายเพื่อให้เกิดการยอมรับจากกลุ่มคนได้ เพราะรัฐสร้าง ประโยชน์ให้พวกเขาก็ได้รับการคัดสรรเอาไว้ในกระบวนการการพัฒนาและส่งเสริมเสรีนิยมใหม่

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่อื่นๆที่ไม่ใช่พื้นที่ชายแดนมีความแตกต่างจากพื้นที่ชายแดนในแง่ที่ว่าเขตเศรษฐกิจนอกพื้นที่ชายแดนไม่ได้ใช้การพัฒนาที่มีอยู่แล้วในพื้นที่เช่น การเชื่อมโยงกับเพื่อนบ้านด้านคมนาคม ความพร้อมเกี่ยวกับการข้ามแดน เช่น จุดบริการเบ็ดเสร็จด่าน กฎระเบียบและข้อผ่อนปรนเกี่ยวกับชายแดนและการข้ามแดน รวมทั้งการใช้แรงงานจากเพื่อนบ้าน เช่น กรณีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจภายในประเทศจีนและอินเดีย สองประเทศนี้มีเขตเศรษฐกิจจำนวนมากในประเทศและตั้งตั้งและติดกับชายแดน โดยเน้นการพัฒนาจากเงื่อนไขปัจจัยภายในประเทศเป็นหลัก มิใช่เน้นการพัฒนาที่อาศัยเงื่อนไขจากภายนอกประเทศที่อยู่ติดกัน เช่น แรงงาน โดยตั้งเป็นเขตการค้าเสรีและตั้งริมทะเล เช่น เส้นเงินที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออกและลดหย่อนมาตรการภาษีแก่นักลงทุน เน้นการใช้ทุนในประเทศ และการจัดกลุ่มเศรษฐกิจแบบคลัสเตอร์ สร้างเทคโนโลยีขึ้นภายในประเทศโดยการใช้การจัดการแบบสมัยใหม่ (Zeng 2012)

2.2 เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหารกับการไม่พร้อมด้านการพัฒนา

2.2.1 เงื่อนไขของจังหวัดมุกดาหารในการพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

จากเอกสารเรื่อง “เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร” ที่เรียบเรียงโดยอนุรัตน์ ธรรมประจำจิต และคณะ (2560) กล่าวว่าจังหวัดมุกดาหารมีเงื่อนไขภายในและภายนอกที่เอื้อต่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษเพราะมุกดาหารเป็นจังหวัดชายแดนที่ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมืองสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว.) ที่มีประชากรอันดับสองรองจากนครหลวงเวียงจันทน์ มุกดาหารและสะหวันนะเขตมีแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำนานาชาติเป็นเส้นกั้นสองประเทศ ทั้งสองเมืองมีความสัมพันธ์ทางการค้า เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมายาวนาน เช่น มีมูลค่าทางการค้าที่สูงต่อเนื่องมาโดยตลอด ตารางที่ 1 แสดงสถิติมูลค่าการค้าชายแดนและการค้าผ่านแดนจังหวัดมุกดาหาร ปีงบประมาณ 2550-2560 โดยมีอัตราการขยายตัวของการค้าของการส่งออกในปี 59/60 ถึง 146 % (อนุรัตน์ ธรรมประจำจิต และคณะ 2560)

ตารางที่ 1 แสดงสถิติมูลค่าการค้าชายแดนและการค้าผ่านแดนด้านจังหวัดมุกดาหาร พ.ศ. 2556-2560 หน่วย (ล้านบาท)

ปี/ประเภท	2556 (ตค.55-กย.56)	2557 (ตค.56-กย.57)	2558 (ตค.57-กย.58)	2559 (ตค.58-กย.59)	2560 (ตค.59-กย.60)
ส่งออก	41,875	36,426	30,719	56,445	36,710
นำเข้า	25,294	29,325	40,486	22,599	27,163
ค้าผ่านแดน	8,204	7,905	13,057	15,257	5,271
รวม	75,373	73,656	84,262	94,301	69,144

ที่มา: ด้านศุลกากรจังหวัดมุกดาหาร (อ้างในอนุรัตน์ ธรรมประจำจิต และคณะ, 2560, หน้า 40)

นอกจากนี้ข้อมูลจากเอกสารเรื่อง “เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร” ที่เรียบเรียงโดยอนุดิน ธรรมประจักษ์ และคณะ (2560) และ การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ระดับสูงที่เกี่ยวข้อง พบว่าจังหวัดมุกดาหารมีเงื่อนไขสนับสนุนเขตเศรษฐกิจพิเศษหลายประการ ได้แก่การมีเครื่องอำนวยความสะดวกที่ด่านสากลระหว่างไทยและลาว สะพานมิตรภาพแห่งที่ 2 (มุกดาหาร-สะหวันนะเขต) รวมถึงอยู่ในทำเลปลายทางด้านตะวันออกสุดของประเทศไทยตามแนวระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก- ตะวันตก (East-West Economic Corridor : EWEC) ที่เชื่อมต่อกับพม่า ผ่านขอนแก่นไปยังอำเภอ แม่สอด จังหวัดตากไปยังพม่า และเชื่อมโยงกับเขตเศรษฐกิจพิเศษวัน-เซโน เขตเศรษฐกิจพิเศษลาวาว เชื่อมโยงกับเส้นทางหมายเลข 1 เข้าสู่ จังหวัดกว๋างตรี เมืองเว้ เมืองดานัง ประเทศเวียดนามและสามารถเชื่อมโยงกับประเทศจีนได้แก่เมืองจ่งฉั่ว นครหนานหนิง มณฑลกลวงสีจากประเทศเวียดนามได้ โดยมุกดาหารได้ลงนามเป็นเมืองคู่แฝดกับเมืองสะหวันนะเขต ของ สปป.ลาว เมืองกว๋างตรี ของเวียดนาม และเมืองจ่งฮั่วของประเทศจีน นอกจากนี้จังหวัดมุกดาหารยังมีทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าร้อยละ 35.15 และไม่มีภัยธรรมชาติที่รุนแรง รวมทั้งมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกโดยทางรถยนต์จากกรุงเทพมหานครและจังหวัดต่างๆที่เชื่อมต่อกับจังหวัดมุกดาหารได้ง่าย

2.2.2 พัฒนาการของเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหารกับการกีดกัน

ในส่วนนี้จะนำเสนอเกี่ยวกับความเป็นมาและขั้นตอนการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ศึกษาของงานวิจัยนี้ ซึ่งเรียกว่า “พื้นที่พัฒนานิคม” รวมถึงบริบทความสำคัญของพื้นที่พัฒนานิคม ทั้งในฐานะแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน และในฐานะพื้นที่ที่ได้สร้างผลกระทบและก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของการใช้การเข้าถึงและการครอบครองทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ

คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) ประชุมครั้งที่ 1/2557 วันที่ 15 กรกฎาคม 2557 มีมติเห็นชอบให้จังหวัดมุกดาหารพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ และ ต่อมาจังหวัดมุกดาหารได้มีคำสั่งที่ 1709/2557 ลงวันที่ 18 สิงหาคม 2557 แต่งตั้งคณะกรรมการและคณะทำงานจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารเพื่อขับเคลื่อนเขตพัฒนาให้เป็นรูปธรรมตามแนวทางของคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (กนพ.) กำหนดไว้ ในมุมมองของ กนพ. จังหวัดมุกดาหาร มีศักยภาพในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษเพราะมีทำเลที่ตั้งเหมาะสมดังได้กล่าวมาข้างต้น ภายหลังการประกาศจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารตามคำสั่งของคณะกรรมการความสงบแห่งชาติ (คสช.) คำสั่งเลขที่ 72/2557 ลงวันที่ 19 มิถุนายน 2557 ได้มีการกำหนดพื้นที่สำหรับประกาศ 2 ประเภท คือ 1) **พื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร** ซึ่งได้มีการกำหนดให้พื้นที่ 11 ตำบลของ 3 อำเภอริมชายแดนแม่น้ำโขงของจังหวัดมุกดาหาร ประกอบด้วยอำเภอเมืองมุกดาหาร อำเภอหว้านใหญ่ และอำเภอดอนตาล รวมพื้นที่ 361,524 ไร่ เป็นขอบเขตพื้นที่เขตเศรษฐกิจมุกดาหาร และ 2) **เขตพื้นที่พัฒนาเขตนิคมอุตสาหกรรม** ในรายงานฉบับนี้จะเรียกว่า “พื้นที่พัฒนานิคม” ซึ่งได้กำหนดให้พื้นที่ 1,080 ไร่ บริเวณศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านพรานอ้น ตำบลคำอาฮวน อำเภอเมืองมุกดาหาร

ซึ่งกรณีการยุติการดำเนินงานของศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์ มุกดาหารและให้ส่วนราชการส่งมอบพื้นที่และสิ่งปลูกสร้างให้กับสำนักงานธนารักษ์พื้นที่มุกดาหารนำไปประมูลขาย และการใช้พื้นที่ราชพัสดุนั้นเพื่อพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ การประกาศเขตเศรษฐกิจในพื้นที่ได้กีดกันชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินในการทำนา โดยรัฐได้เยียวยาเกษตรกรที่เคยใช้พื้นที่ทำนาในเขตดังกล่าวจำนวน 5 รายด้วยจำนวนเพียง 880,000 บาท ดังรายชื่อต่อไปนี้ (เอกสารอัดสำเนา ธนารักษ์พื้นที่มุกดาหาร 2559)

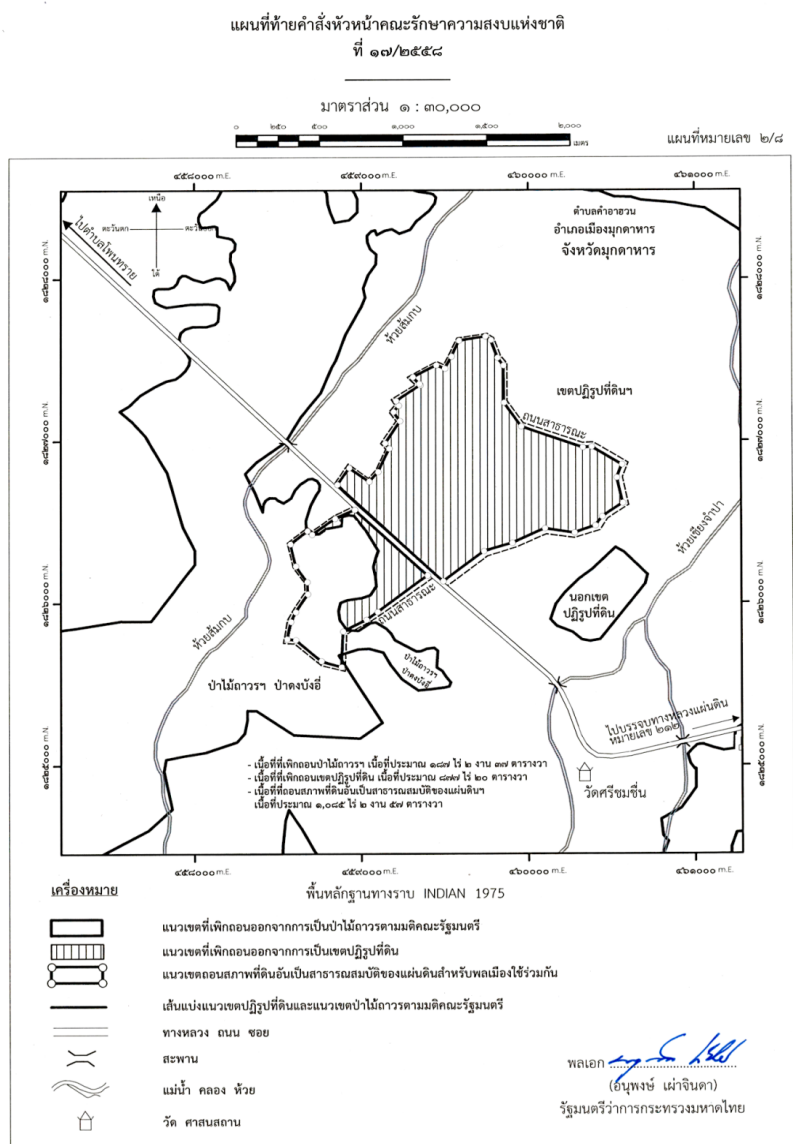
1. นายทองคูณ พวงศรี อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 47 หมู่ 12 ตำบลนิคมห้วยผึ้ง อ.ห้วยผึ้ง จ.กาฬสินธุ์ จำนวน 200,000 บาท
2. นายสมศรี มุคบัณดา อายุ 45 บ้านเลขที่ 48 หมู่ที่ 8 ตำบลแขวงบาดาล อ.สมเด็จ จ. กาฬสินธุ์ จำนวน 200,000 บาท
3. นายประเสริฐ ฤกษ์จันทร์ อายุ 62 บ้านเลขที่ 172 หมู่ที่ 13 ตำบลคำอาฮวน อ.เมืองมุกดาหาร จ. กาฬสินธุ์ จำนวน 200,000 บาท
4. นายชัยพิชิต ป้องภักดี อายุ 37 บ้านเลขที่ 149 หมู่ที่ 5 ตำบลคำอาฮวน อ.เมืองมุกดาหาร จ. กาฬสินธุ์ จำนวน 200,000 บาท
5. นายบุญทอง สุธานา บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 183 ตำบลคำอาฮวน อ.เมืองมุกดาหาร จ.กาฬสินธุ์ จำนวน 80,000 บาท

กระบวนการคัดเลือกและกระบวนการได้มา “พื้นที่พัฒนานิคม” มีขั้นตอนต่อไปนี้

พื้นที่พัฒนานิคม เป็นพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ภายในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ สามารถใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม การพาณิชย์ การท่องเที่ยว หรือการอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดการหรือส่งเสริมให้เกิดเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ และหมายรวมถึงพื้นที่ของนิคมอุตสาหกรรมตามกฎหมายว่าด้วยนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยที่อยู่ภายในเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (ราชกิจจานุเบกษา 2558) ทั้งนี้ กนพ. หรือ คณะกรรมการนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ เห็นชอบ เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2558 ณ ทำเนียบรัฐบาล เห็นชอบให้ใช้ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารแห่งที่ 2 (ในรายงานฉบับนี้จะเรียกสั้นๆ ว่า “ศูนย์พืชไร่” ตามที่ชาวบ้านเรียก) และสถานีพืชอาหารสัตว์มุกดาหารแห่งที่ 2 (ในรายงานฉบับนี้จะเรียกสั้นๆ ว่า “สวนหญ้า” ตามที่ชาวบ้านเรียก) รวมเนื้อที่ประมาณ 1,080 ไร่ ในเขตตำบลคำอาฮวน อำเภอเมืองมุกดาหาร ให้เอกชนเช่าลงทุนในเขตพัฒนาเศรษฐกิจมุกดาหารในระยะแรก

วัตถุประสงค์สำคัญของการประกาศเขตพื้นที่พัฒนานิคม เพื่อลดปัญหาที่ดินพุ่งสูงขึ้นเกินกว่าที่จะลงทุน สืบเนื่องจากหลังการประกาศจัดตั้งพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร ส่งผลให้ที่ดินใน 3 อำเภอพุ่งสูงขึ้นกว่าเดิมร้อยละ 30 (สวท.มุกดาหาร วันที่ 4 พ.ย.2558) และมีแนวโน้มพุ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลทำให้นักลงทุนไม่สามารถซื้อที่ดินได้โดยเฉพาะที่ดินแปลงใหญ่ ดังนั้น จึงมีคำสั่งหัวหน้าคสช. ที่ 17/2558 ลง

วันที่ 15 พ.ค. 2558 โดยความเห็นชอบของคณะรักษาความสงบแห่งชาติอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 44 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย(ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 เรื่องการจัดหาที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยกำหนดให้เพิกถอนที่ดินประเภทต่างๆในพื้นที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษตกเป็นที่ราชพัสดุ เพื่อแก้ไขปัญหาราคาที่ดินเอกชนที่เพิ่มสูงขึ้น ซึ่งทำให้รัฐไม่สามารถจัดซื้อหรือเวนคืนมาดำเนินการได้

รูปภาพที่ 2 แผนที่ท้ายคำสั่งคสช.ที่ 17/2558 (ราชกิจจานุเบกษา คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 17/2558)

ภายหลังคำสั่งหัวหน้าคสช. ที่ 17/2558 ทางจังหวัดได้จัดตั้งคณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด(คณะทำงานกำหนดเขตฯ¹) โดยมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน ร่วมกับส่วนราชการ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเช่น ผู้ใหญ่บ้านบ้านพรานอัน เป็นต้น เพื่อสำรวจและจัดหาที่ดินที่เหมาะสมในการจัดตั้งนิคมในพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจ ได้ดำเนินการโดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้ (อ้างในมูลนิธิชีวิต 2559)

ขั้นตอนที่ 1 คณะทำงานกำหนดเขตฯ ได้สำรวจพื้นที่ที่ครอบครองของรัฐบาลในพื้นที่เขตพัฒนา ซึ่งมีจุดกลุ่มทุนอยู่ที่ 2,000 ไร่ เมื่อทำการสำรวจพบว่ารัฐครอบครองที่ดินหลายแปลง แต่ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก เมื่อเทียบกับจุดกลุ่มทุน คือ 500-800 ไร่ และบางแปลงก็ยังมีหน่วยงานราชการใช้ทำประโยชน์อยู่ เช่น ศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติ ตำบลมุกดาหาร ในเขตอำเภอ ที่สุดทางคณะทำงานได้พิจารณาพื้นที่ศูนย์วิจัยเกษตรฯและสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารแห่งที่ 2 เนื้อที่รวม 1,080 ไร่เป็นพัฒนาเขตนิคมฯ โดยพิจารณาว่ามีศักยภาพและความเหมาะสม เนื่องจาก

- 1.ขนาดพื้นที่ที่มีความเหมาะสม สามารถรองรับอุตสาหกรรมเป้าหมายได้ กลุ่มค่าในการลงทุน
- 2.ทำเลที่ตั้งมีความเหมาะสม ด้วยมีระยะห่างจากศูนย์กลางจังหวัด (ศาลากลาง) ไม่เกิน 15 กิโลเมตร และตั้งอยู่ระหว่างกลางถนนสายยุทธศาสตร์สำคัญ คือ ทางหลวงหมายเลข212 และถนนสาย EWEK ในระยะไม่เกิน 5 กิโลเมตร
- 3.เป็นที่ดินในการครอบครองของรัฐ คือ ส.ป.ก.มุกดาหาร ถือครองในรูป ส.ป.ก.4-01
- 4.ไม่กระทบต่อการใช้ประโยชน์ของหน่วยงานเดิม คือ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร เนื่องจากทั้งสองหน่วยงานมีพื้นที่หลักในการดำเนินงานอยู่แล้ว
- 5.กระทบต่อชุมชนในพื้นที่น้อย ทั้งนี้ มีเกษตรกรในโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรผู้ยากไร้ของ ส.ป.ก.มุกดาหารเข้ามาทำงานตามเงื่อนไขโครงการแล้วจำนวน 5 ราย ครอบครองพื้นที่คนละ 3 ไร่ รวม 15 ไร่ โดยทางกรมธนารักษ์ได้ดำเนินการเวนคืนและอยู่ระหว่างการขอค่าเวนคืนจากกระทรวงการคลัง

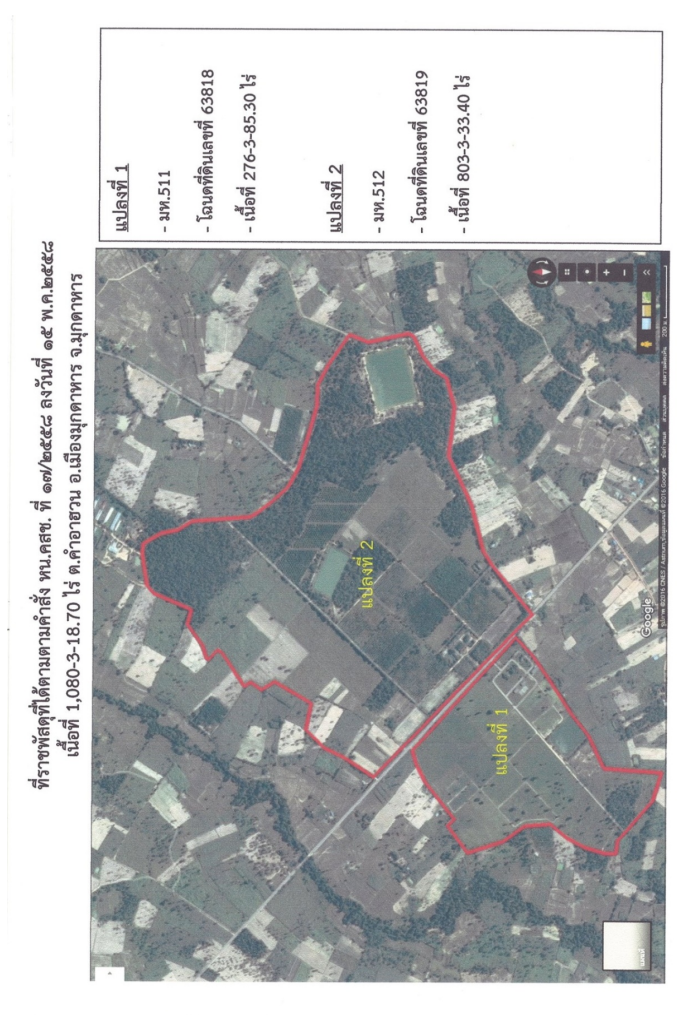
ขั้นตอนที่ 2 การเสนอ กนพ.เพื่อพิจารณาเห็นชอบ เมื่อคณะทำงานกำหนดเขตฯ เห็นชอบจึงเสนอต่อคณะกรรมการระดับจังหวัดเพื่อเสนอต่อคณะอนุกรรมการกำหนดเขตฯ ชุดใหญ่ ซึ่งมีพลเอกอนุพงษ์ เผ่าจินดา เป็นประธาน เมื่อเห็นชอบจึงเสนอต่อ กนพ.ชุดใหญ่ที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานเมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2558 ก่อนประกาศออกประกาศเห็นชอบที่ 17/2558

ขั้นตอนที่ 3 การเพิกถอนที่ดินเมื่อ กนพ. เห็นชอบจึงมีคำสั่งให้เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร ตามประกาศคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ฉบับที่ 1/2558 เรื่องการจัดสรรที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์ในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 44 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร

¹ ในงานศึกษานี้จะใช้คำว่า “คณะทำงานกำหนดเขตฯ” แทน “คณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด” เพื่อกระชับและเกิดความเข้าใจร่วมกัน

ไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ.2557 ให้ที่ดินดังกล่าวตกเป็นที่ราชพัสดุ โดยให้มีผลเป็นการเพิกถอนสภาพที่ดินต่างๆ ตลอดจนให้บรรดาที่ดินตกเป็นที่ราชพัสดุตามคำสั่ง และกำหนดให้ใช้ประโยชน์ในการเป็นพื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ขั้นตอนที่ 4 การรังวัดออกโฉนด เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2558 สำนักงานที่ดินจังหวัดมุกดาหารได้ดำเนินการรังวัดออกโฉนดที่ดินสองแปลง ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของกรมธนารักษ์แล้ว เนื้อที่รวม 1080-3-18.7 ไร่ ดังนี้ แปลงที่ 1 เนื้อที่ 276-3-85.30 โฉนดเลขที่ 63818 ระวาง 5942/// 5826,5824 มีราคาประเมินที่ดิน 5,158,319 บาท แปลงที่ 2 เนื้อที่ 803-3-33.40 ไร่ โฉนดเลขที่ 63819 ระวาง 5942/// 5826,6026 มีราคาประเมินที่ดิน 23,148,705 บาท

ภาพที่ 3 แสดงที่ราชพัสดุตามคำสั่ง หัวหน้า คสช.ที่ 17/2558

2.2.3 ความไม่พร้อมของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร

แม้ว่า ณ ปัจจุบันกรมธนารักษ์ได้มีประกาศสรรหาผู้ลงทุนพัฒนาพื้นที่ราชพัสดุทั้ง 2 แปลง รวมแล้ว 2 ครั้ง แต่ยังไม่ปรากฏผู้สนใจลงทุนในพื้นที่ดังกล่าว (ผู้แทนจากหอการค้าจังหวัดมุกดาหาร. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2560) เนื่องจากผู้ลงทุนเห็นว่าพื้นที่ยังไม่ค่อยมีความพร้อม เช่นเป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่จะตั้งอุตสาหกรรมโดยเฉพาะในเขตพัฒนานิคม นอกจากนี้ยัง ต้องแข่งขันกับเขตเศรษฐกิจพิเศษของประเทศลาวคือสะหวันเซโนที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ การเดินทางมีความสะดวกมากกว่า มีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคมากกว่าเพราะดำเนินมานานกว่าและยังให้ ลดหย่อนภาษีและให้สิทธิพิเศษด้านภาษีแก่นักลงทุน เช่น GSP เป็นต้น ในขณะที่ประเทศไทยไม่มีในประเด็นเหล่านี้ นอกจากนี้ในเขตพัฒนานิคมยังไม่ได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างเต็มที่และไม่มีความพร้อมในด้านนี้ เช่น การเชื่อมต่อระหว่างทางรางและทางรถยนต์ นอกจากนี้ส่วนราชการอื่นๆได้แก่สภาอุตสาหกรรมจังหวัดและอุตสาหกรรมจังหวัดต่างมีความเห็นในทำนองเดียวกันว่าการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารดำเนินการไปได้ช้าเนื่องจากการพัฒนาสาธารณูปโภคยังไม่สมบูรณ์เช่น ถนนและรถไฟรางคู่สายบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นผ่านจังหวัดมุกดาหาร ความไม่ชัดเจนในการได้รับการสนับสนุนและนโยบายการก่อสร้างสนามบินพาณิชย์ในพื้นที่มุกดาหารว่าควรสร้างที่ไหนแม้ว่าทางจังหวัดได้เตรียมพื้นที่ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เนื้อที่ประมาณ 4,300 ไร่ ไว้แล้วก็ตาม

นอกจากนี้จังหวัดยังได้รับการอนุมัติให้ดำเนินประเภทกิจการในเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารเพียง 5 ประเภทเมื่อเปรียบเทียบกับเขตอื่นๆ ได้แก่ 1) อุตสาหกรรมเกษตร ประมง และกิจการที่เกี่ยวข้อง 2) อุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ 3) อุตสาหกรรมโลจิสติกส์ 4) นิคมหรือเขตอุตสาหกรรม และ 5) กิจการเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนราชการที่ให้ข้อมูลเห็นว่ากิจการที่จะสามารถดำเนินการได้ใน 5 ด้านนี้มีข้อจำกัดเพราะไม่สร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนมาขึ้นของประมูลเพื่อดำเนินกิจการ ดังเห็นได้จากกรมธนารักษ์ได้เปิดขายซองประมูลของละ 3,000 บาทตั้งแต่วันที่ 11 เมษายน 2559-19 พฤษภาคม 2559 มีเอกชนมาซื้อซองเพียง 12 รายแต่ไม่มีเอกชนรายใดมาขึ้นซองเมื่อมีการเปิดประมูล ต่อมากรมธนารักษ์ได้มีประกาศเรื่องการสรรหาผู้ลงทุนพัฒนาที่ดินราชพัสดุในเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษในตำบลคำอาฮวน วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2560 มีเอกชนมาซื้อซองประมูล 7 ราย และได้พาเอกชนเข้าไปดูพื้นที่แต่ก็ยังไม่มียื่นซองมาขึ้นซอง

จากการสัมภาษณ์ ธารักษ์จังหวัดและเอกสารประกอบว่าด้วยการสรรหาผู้ลงทุน (2560) พบว่าสาเหตุที่ยังไม่มีการพัฒนาในเขตพัฒนานิคมในภาพรวมและในที่ราชพัสดุดังนี้

1. ที่ดินในจังหวัดมุกดาหารมีราคาสูงขึ้นมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ซึ่งส่งผลต่อต้นทุนทำให้นักลงทุนไม่มีความสนใจมาลงทุน
2. ประชากรในจังหวัดมุกดาหารมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประเภทกิจการในเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร 5 ประเภท (ที่กล่าวมาข้างต้น) ไม่สอดคล้องกับศักยภาพ

ของจังหวัดซึ่งปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่เป็นสินค้าเกษตรและยังมีปริมาณไม่เพียงพอจะรองรับ
กิจการระดับอุตสาหกรรม

3. โครงสร้างพื้นฐานยังไม่พร้อมเท่าที่ควร เช่น ไม่มีการขนส่งระบบราง สนามบิน ทำให้ต้องใช้
เวลาในการเดินทางค่อนข้างยาวนานเป็นเหตุให้มีต้นทุนในการขนส่งสูง
4. ที่ราชพัสดุที่นำมาประมุลอยู่ในทำเลที่ค่อนข้างห่างไกลเขตเมืองและห่างจากสะพานมิตรภาพ
ไทยลาวแห่งที่ 2 ทำให้เกิดข้อจำกัดในการลงทุนของกิจการบางประเภท เช่น โลจิสติกส์
5. ค่าเช่า/ค่าธรรมเนียมสูง (24,000 บาทต่อปี) สูงกว่าจังหวัดใกล้เคียงที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจ
พิเศษเช่น นครพนม
6. การพัฒนาโครงสร้างพื้นที่เพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมีความพร้อมระดับหนึ่งแต่
ขาดแผนรองรับด้านระบบบำบัดน้ำเสีย การป้องกันปัญหามลพิษ การกำจัดขยะ ซึ่งนักลงทุน
อาจมองว่าเป็นปัญหาในการเชื่อมต่อระบบต่างๆ
7. ต้องใช้ทุนในการดำเนินการค่อนข้างสูงซึ่งอาจทำให้ต้นทุนซ้ำเนื่องจากต้องลงทุนทั้งแปลงเพื่อ
รองรับกิจการที่จะเกิดขึ้น โดยยังไม่มีเครือข่ายหรือภาคอุตสาหกรรมอื่นๆเชื่อมโยงในช่วยการ
ผลิต

นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์ภาคเอกชน นักธุรกิจและข้าราชการในท้องถิ่นพบว่า การพัฒนาเขต
เศรษฐกิจพิเศษ ต้องช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของคนในพื้นที่ชายแดนให้มากที่สุด เช่น พ่อค้า ประชาชน และ คน
ทั่วไปในพื้นที่ เช่น ควรขยายพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษให้ครอบคลุมพื้นที่ที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจอยู่แล้วใน
ปัจจุบันเพื่อให้พ่อค้าท้องถิ่นได้รับสิทธิพิเศษด้านการลงทุนจาก BOI ด้วย และเน้นการจ้างงานคนในท้องถิ่น
และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ เน้นโลจิสติกส์มากกว่าอุตสาหกรรมที่จะก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม
และควรเน้นการผลิตสินค้าที่สอดคล้องความต้องการของผู้บริโภค เช่น อาหาร และเกษตรอุตสาหกรรมและ
การท่องเที่ยวที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

รูปภาพชุดที่ 4 แสดงป้ายติดประกาศของกรมธนารักษ์แสดงพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ

2.2.4 ปัญหาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารกับการแข่งขันระหว่างประเทศที่มีเขตเศรษฐกิจชายแดน

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ชายแดนมีความแตกต่างจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่อื่นกล่าวคือ การพัฒนาเขตเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนเกิดขึ้นก็โดยอาศัยศักยภาพของการพัฒนาและขยายตัวของการค้าชายแดนและการค้าข้ามชาติกับเพื่อนบ้านที่มีอยู่แล้วและขณะเดียวกันภาคอีสานเป็นภาคที่มีความยากจนที่สุดในประเทศไทยที่รัฐเน้นการพัฒนาเพราะเหตุผลทางการเมืองและเศรษฐกิจ ภาคอีสานเป็นภาคที่มีเศรษฐกิจขยายตัวต่ำ เติบโตกับภัยแล้งและน้ำท่วม รายได้เฉลี่ยของประชากรต่ำกว่าประเทศและภาคอื่นๆ และมี ผลิตภัณฑ์ภาคต่อหัวประชากร (GRP Per capita) เฉลี่ย 70, 906 บาทต่อคนต่อปี ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของ ประเทศ 2.7 เท่า (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2561) แต่เป็นภาคที่เป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองและความมั่นคงของประเทศนับตั้งแต่ยุคสงครามเย็นเป็นต้นมา ทำให้ความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกันได้แก่ลาวและกัมพูชาอยู่ในลักษณะตึงเครียดเป็นช่วงๆ ทำให้รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยให้ความสนใจพัฒนาภาคอีสานอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ชายแดนที่เน้นการเข้ามามีจัดการด้านการพัฒนาหมู่บ้านตามแนวชายแดน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน เขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่และฝ่ายชลประทาน ตามตะเข็บชายแดนกับ สปป.ลาวและกัมพูชา การจัดตั้งเขตอุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น (กนกวรรณ มะโนรมย์ และคณะ 2558)

รัฐบาลเห็นว่าภาคอีสานตั้งอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลางของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ดังนั้นการพัฒนาอีสานและพื้นที่ชายแดนในภาคอีสานจะทำให้อีสานกลายเป็นประตูสู่ประเทศในภูมิภาคได้โดยสามารถเชื่อมโยงไปยังเวียดนามและจีนตอนใต้ได้ทั้งทางน้ำและทางบก รัฐบาลจึงสนับสนุนการก่อสร้างทั้งถนนและสะพานข้ามแม่น้ำโขงหลายแห่งเพื่อเชื่อมโยงกับลาวและเวียดนาม ได้แก่ สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 3 (นครพนม-แขวงคำม่วน) และมีถนนที่เชื่อมโยงอุดรธานี-หนองคาย เชื่อม สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 1 (หนองคาย-เวียงจันทน์) และสะพานมิตรภาพแห่งที่ 3 (มุกดาหาร-สะหวันนะเขต) ตาม เส้นทางแนวระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor: EWEC) เชื่อมโยงจากชายแดนไทย-เมียนมาร์ จากจังหวัดตาก-พิษณุโลก-เพชรบูรณ์ เข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 12 (ชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ มุกดาหาร) ซึ่งถือเป็นเส้นทางเชื่อมโยงการค้า การลงทุนภายใต้กรอบความร่วมมือกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region) รวมทั้งเส้นทางใหม่เศรษฐกิจตะวันออก-ตะวันตก (East- West Economic Corridor : EWEC) ที่ เชื่อมโยงจากภาคกลางของเวียดนามในจังหวัดกว๋างนาม เข้าสู่ สปป.ลาว ทางด่านดากตะอ็อก ผ่านแขวงเซกอง แขวง จำปาสัก สปป.ลาว และเข้าสู่ไทยที่ด่านวังเต่า-ช่องเม็ก จังหวัด อุบลราชธานี เป็นต้น นอกจากนี้ ขณะเดียวกัน รัฐบาลได้ส่งเสริมการสร้างสนามบินพาณิชย์ 9 แห่ง รวมทั้งเปิดด่านชายแดนถาวร 15 แห่งและมี 23 แห่งเป็นจุดผ่อนปรน มี 15 ด่านถาวร 23 จุดผ่อนปรน ล่าสุดในปี 2560 รัฐบาลได้กำเนิดแผนงานและโครงการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนาดใหญ่ในภูมิภาคเพื่อเป็นจุดเชื่อมโยงการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนมากขึ้น ซึ่งอยู่ระหว่างการดำเนินการ ได้แก่ รถไฟความเร็วสูง (กรุงเทพฯ-นครราชสีมา) รถไฟทางคู่ (ชุมทางถนนจิระ-ขอนแก่น) ซึ่งเชื่อมโยกับทางหลวงพิเศษระหว่างเมือง (มอเตอร์เวย์บาง ปะอิน-นครราชสีมา)

ภาคอีสานมีประสบการณ์การพัฒนา รูปแบบของเศรษฐกิจพิเศษมาอยู่บ้างก่อนหน้านี้แล้วเพราะมีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม ไปแล้วสองแห่งในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ เขตอุตสาหกรรมสุรนารี จำกัด และบริษัท นวนคร จำกัด (มหาชน) ที่ผลิต อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ อุปกรณ์รถยนต์ สุขภัณฑ์ และพลาสติก และกำลังดำเนินการจัดตั้ง นิคมอุตสาหกรรมอุดรธานี ในพื้นที่ประมาณ 2,219 ไร่ ในตำบลโนนสูง และตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง รัฐบาลประกาศให้จังหวัดชายแดนอีสานที่มีมูลค่าการค้าชายแดนที่สูงขึ้นต่อเนื่องและมีศักยภาพในการพัฒนาได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร (ระยะแรก) และต่อมาเป็นจังหวัดนครพนมและจังหวัดหนองคาย (ระยะที่สอง) (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารซึ่งเป็นเขตเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนยังไม่สามารถเป็นไปได้เนื่องจากความไม่พร้อมของพื้นที่ ณ พื้นที่ชายแดนที่ต้องแข่งขันกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมานาน ทำให้มุกดาหารในฐานะที่เป็นเมืองชายแดนจึงไม่สามารถดึงดูดนักลงทุนต่างชาติได้เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองชายแดนจากประเทศเพื่อนบ้าน เพราะขาดความพร้อมด้านการคมนาคม พื้นที่ที่มีศักยภาพต่ำ ขาดแรงงานจากต่างชาติเช่นจากประเทศลาวเนื่องจากทางฝั่งประเทศลาวมีพื้นที่เขตเศรษฐกิจที่ดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2545 ทำให้มีความก้าวหน้ามากกว่าด้านภาษีและแรงจูงใจต่อนักลงทุนต่างชาติ โดย

รัฐบาล สปป.ลาวได้มีนโยบายส่งเสริมการลงทุนภายในเขตเศรษฐกิจพิเศษสะหวัน-เซโน และ สปป.ลาวมีเสถียรภาพทางการเมือง และความสงบปลอดภัยในสังคมสูง การลงทุนของ นักลงทุนต่างชาติมักเป็นการย้ายฐานการผลิตมายังแหล่งที่มีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าประเทศตน (วัตถุดิบและแรงงาน) นักลงทุนต่างชาติยังสามารถใช้ประโยชน์จากสิทธิพิเศษ (GSP) ที่ สปป.ลาว ได้รับในการส่งออกไปยังประเทศพัฒนาแล้วต่างๆ อาทิ สหภาพยุโรป สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ โดยนักลงทุนต่างชาติสามารถลงทุนในกิจกรรมที่หลากหลายมากได้แก่ ธุรกิจการผลิตและการแปรรูป เช่น การผลิตสินค้าสำเร็จรูปเพื่อการส่งออก การผลิตชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ การประกอบชิ้นส่วนให้เป็นสินค้าสำเร็จรูป การแปรรูปสินค้านำเข้าเพื่อส่งขายต่อภายในหรือต่างประเทศ การแปรรูปสินค้าเกษตร การผลิตสินค้าหัตถกรรม โรงงานรับบรรจุหีบห่อสินค้าและผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป ธุรกิจการค้า เช่น ร้านค้าปลอดภาษี การขายส่งสินค้าผ่านแดนปลอดภาษี การขายส่งสินค้าและผลิตภัณฑ์ภายใน (เช่น สินค้าหัตถกรรม ไม้เนื้อหอม และอื่นๆ) ศูนย์แสดงสินค้า ห้างสรรพสินค้า ศูนย์ประชุม การส่งออก นำเข้า และการค้าผ่านแดนธุรกิจบริการและ การจัดส่งกระจายสินค้า (Logistics) เช่น ระบบโกดังเก็บสินค้า ศูนย์กระจายสินค้า บริษัทรับเหมาขนส่ง โรงแรม อาคารหรือสำนักงานให้เช่า บ้านจัดสรร บริษัทนำเที่ยว การพัฒนาแหล่งพักผ่อน สถานที่เล่นกีฬา สวนสนุก แหล่งท่องเที่ยว ธนาคารหรือสถาบันการเงิน การประกันภัย กองทุนสวัสดิการสังคม โรงเรียนวิชาชีพและพัฒนาฝีมือแรงงาน โรงเรียนสามัญศึกษา มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล ร้านอาหาร ไปรษณีย์ สำนักงานตัวแทนและสาขาบริษัทภายในหรือต่างประเทศ เช่น สำนักงานตัวแทนการค้าเพื่อส่งเสริมการส่งออก ด้านการท่องเที่ยว สาขาบริษัทที่ปรึกษาต่างประเทศ สาขาบริษัทการบินและการขนส่งต่างประเทศ ผู้ลงทุนในเขตเศรษฐกิจพิเศษสะหวัน-เซโนจะได้รับสิทธิพิเศษ ได้แก่

1. ได้รับการยกเว้นภาษีกำไร (อากรกำไร) เป็นระยะเวลา 2-10 ปีนับตั้งแต่เริ่มมีผลกำไร หลังจากนั้นจะเสียในอัตราร้อยละ 8-10 ตามปกติจะยกเว้นภาษีกำไรเป็นระยะเวลา 2-7 ปี หลังจากนั้นจะเสียในอัตราร้อยละ 10-20 สำหรับนักลงทุนต่างชาติ และในอัตราร้อยละ 35 สำหรับนิติบุคคลลาว เสียภาษีรายได้ส่วนบุคคล (อากรรายได้ส่วนบุคคล) สำหรับคนต่างชาติในอัตรา ร้อยละ 5 ตามปกติคนต่างชาติเสียในอัตราร้อยละ 10
2. ได้รับการยกเว้นภาษีทางอ้อม ได้แก่ ภาษีการค้า (อากรตัวเลขธุรกิจ) และ ภาษีสรรพสามิต (อากรخمใช้) ตามปกติจะเสียภาษีการค้าในอัตราร้อยละ 5-10 และภาษีสรรพสามิตในอัตราร้อยละ 5-90
3. ได้รับการยกเว้นภาษีในการส่งออก และยกเว้นภาษีในการนำเข้าวัตถุดิบ เครื่องจักร อุปกรณ์ก่อสร้างและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิต
4. ได้รับสัมปทานเช่าที่ดินมีระยะเวลานานสุดถึง 99 ปีและสามารถขอต่อสัมปทานได้ นอกจากนี้ หากเช่าที่ดินเกิน 30 ปี จะได้รับการยกเว้นค่าเช่าเป็นระยะเวลา 12 ปี
5. นักลงทุนที่มีทุนจดทะเบียนตั้งแต่ 100,000 เหรียญสหรัฐขึ้นไป พร้อมคู่สมรสและ บุตรอายุต่ำกว่า 21 ปี จะได้รับ Foreign ID Card ซึ่งอนุญาตให้ทำงานใน สปป.ลาวได้และได้รับวีซ่าประเภทเข้าออกได้หลายครั้ง มีอายุอย่างน้อย 1 ปี หากมีทุนจดทะเบียนตั้งแต่ 10 ล้านเหรียญสหรัฐขึ้นไป จะได้รับ

Permanent Resident ID Card หรือได้รับวีซ่าประเภทเข้าออกได้หลายครั้ง มีอายุอย่างน้อย 1 ปี หรือได้รับหนังสือเดินทางลาว (<http://www.thaisavannakhet.com/savannakhet/th/data-service/sub-savannakhet/savannakhet/economic.php>)

2.3 สรุป

จึงสามารถกล่าวได้ว่าการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารในพื้นที่อำเภอเมืองได้แก่ ตำบลคำอาฮวนยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ตามกลยุทธการพัฒนาเชิงพื้นที่ชายแดน ด้วยการสร้างเขตเศรษฐกิจใหม่ในพื้นที่ชายแดนเพื่อขยายการพัฒนาและสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่โดยอาศัยศักยภาพการพัฒนาและการเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามวิสัยทัศน์และแนวทางดังกล่าวยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างจริงจังในพื้นที่ เพราะการดำเนินการจากบนลงล่างที่ขาดการพิจารณาความเป็นไปได้และความพร้อมของพื้นที่เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน จึงไม่สามารถสร้างแรงจูงใจให้กับภาคเอกชนเข้ามาลงทุน ณ ปัจจุบัน รัฐเพียงได้แต่ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกด้านการจัดหาที่ดินโดยนำที่ดินที่เป็นของรัฐมาประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษด้วยในพื้นที่ด้วยมาตรา 44 เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งกับประชาชน การสนับสนุนของรัฐเพื่อให้เกิดการลงทุนของภาคเอกชนสะท้อนให้เห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษในฐานะที่เป็นตัวแทนของทุนและเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมเป็นวาทกรรมการพัฒนาแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นจากแรงผลักดันของรัฐโดยใช้อำนาจของรัฐ เขตเศรษฐกิจพิเศษไม่สามารถดำเนินการได้โดยอิสระ รัฐได้ทุ่มเทเงินนโยบายและงบประมาณในการจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อเอื้ออำนวยให้ทุนทำงานได้มากกว่า

บทที่ 3

บริบทพื้นที่ การจัดการและการใช้ที่ดิน และ มิติสังคมของดินในมุมมองของผู้หญิง

ในส่วนนี้นำเสนอบริบทพื้นที่ศึกษา ซึ่งได้แก่ชุมชนโดยรอบ “พื้นที่พัฒนานิคม” ที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติใน “พื้นที่พัฒนานิคม” อันประกอบด้วยชาวบ้านจาก 7 หมู่บ้าน ใน 3 ตำบลของอำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ได้แก่ บ้านพรานอัน บ้านคำเชียง ตำบลคำอาฮวน บ้านนาถ่อน บ้านปงเป้า บ้านม่วงหัก ตำบลโพนทราย และบ้านกุดโง้ง บ้านนาคำน้อย ตำบลมุกดาหาร ในการนำเสนอเกี่ยวกับบริบทของชุมชนนี้ จะเป็นการนำเสนอในระดับภาพรวมของพื้นที่ 3 ตำบล ในรายละเอียดของที่ตั้งและสภาพพื้นที่/ลักษณะทางภูมิศาสตร์ จำนวนประชากร สภาพสังคมวัฒนธรรม ระดับการศึกษา การประกอบอาชีพ และภาพรวมสาธารณูปโภคพื้นฐาน นอกจากนี้ยังนำเสนอการจัดการที่ดิน ได้แก่ การใช้ประโยชน์ การเข้าถึงที่ดิน และมิติทางสังคมของที่ดินที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและธรรมชาติ (Social-Nature) ซึ่งเป็นการตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา

3.1 บริบทพื้นที่

3.1.1 ที่ตั้งและสภาพพื้นที่

“พื้นที่พัฒนานิคม” คือพื้นที่จัดตั้งขึ้นให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหารในตำบลคำอาฮวน อ.เมืองมุกดาหารดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นพื้นที่ที่มีความกว้างรวมกัน 1,080 ไร่ ตั้งอยู่ในหมู่บ้านพรานอัน ตำบลคำอาฮวน อ.เมือง จ.มุกดาหาร มีอาณาเขตติดต่อกับที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ รวม 7 หมู่บ้าน ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงพื้นที่ของชุมชนรอบพื้นที่พัฒนานิคม

ทิศทาง	ชุมชนที่มีบริเวณติดกับ “พื้นที่พัฒนานิคม”
ทิศเหนือ	ที่ทำกินของชาวบ้านใน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านม่วงหัก ในตำบลโพนทราย และบ้านนาคำน้อย บ้านกุดโง้ง ในตำบลมุก
ทิศตะวันออก	ที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในหมู่บ้านพรานอัน ตำบลคำอาฮวน และหมู่บ้านกุดโง้ง ตำบลมุก
ทิศตะวันตก	ที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านพรานอัน ตำบลคำอาฮวน และบางส่วนเป็นของชาวบ้านนาถ่อน บ้านปงเป้า ตำบลโพนทราย

ทิศใต้	ที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านพรานอัน และบ้านภูน้อยซึ่งเป็นห่อมบ้านบริวารของบ้านพรานอัน และถัดไปทางใต้บ้านพรานอัน เป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชาวบ้านคำเขื่อง ซึ่งอยู่ห่างจากพื้นที่นิคมเพียง 3 กิโลเมตร
--------	---

รูปภาพที่ 5 แสดงแผนที่ชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่พัฒนานิคม

พื้นที่พัฒนานิคมและชุมชนโดยรอบทั้ง 3 ตำบลตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มหุบเขาขนาดใหญ่ด้านทิศตะวันตกของตัวเมืองมุกดาหาร เมื่อพิจารณาจากแผนที่ พบว่าพื้นที่ดังกล่าวถูกขนานไปด้วยเส้นทางหลักสำคัญ 2 เส้นทาง คือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 12 (มุกดาหาร-คำชะอี) และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 หรือถนนชยางกูร (มุกดาหาร-อุบลราชธานี) การเดินทางจากตัวจังหวัดมุกดาหารมายังทั้งพื้นที่พัฒนานิคมสามารถใช้ได้ทั้ง 2 เส้นทาง หากใช้เส้นทางหมายเลข 212 จะผ่านบ้านคำเขื่อง และบ้านพรานอัน หากใช้เส้นทางหมายเลข 12 จะผ่านบ้านภูน้อย บ้านคำน้อย และบ้านมั่งหัก เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงชนบทหมายเลข 3019 ผ่านบ้านปึงเป้า และบ้านนาถ่อน ทั้งสองเส้นทางนี้มีระยะห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 15 กิโลเมตร และห่างจากสะพานมิตรภาพไทย-ลาวแห่งที่ 2 ประมาณ 20 กิโลเมตร

ตลอดเส้นทางหลวงชนบท 3019 หลังแยกจากถนนสาย 212 และสาย 12 เข้าสู่พื้นที่หมู่บ้านต่างๆ ก็จะพบที่นา ไร่ อ้อย และไร่มันสำปะหลัง กระจายตัวอยู่รอบนอกโอบล้อมที่ตั้งของตัวหมู่บ้านที่กระจุกตัวหนาแน่นด้วยบ้านเรือนที่ตั้งเป็นกลุ่ม การก่อสร้างบ้านเรือนเป็นแบบสมัยใหม่ปลูกติดพื้นที่และแบบสองชั้นมากกว่าบ้านแบบสมัยเก่า ที่สร้างด้วยไม้และยกพื้นสูง ใต้ถุนบ้านโล่งในอดีตเป็นที่นอนของวัวควาย แต่

ปัจจุบันแทบไม่ปรากฏ จะเห็นก็แต่แคร่ นั่ง เบลผูกนอนพักผ่อน และเป็นที่ยึดมอเตอร์ไซค์ เก็บเครื่องมือหา
กินเครื่องมือการเกษตรต่างๆ ชาวบ้านในละแวก 3 ตำบลนี้ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่าง
เข้มข้น พึ่งพิงรายได้หลักจากมันสำปะหลัง อ้อยและข้าวหมุนเวียนตลอดทั้งปี ส่งผลให้บรรยากาศในช่วง
กลางวันค่อนข้างเงียบเหงา ชาวบ้านวัยทำงานออกบ้านตั้งแต่เช้าและกลับเข้าบ้านอีกครั้งตอนค่ำ เหลือเพียง
คนแก่ แม่บ้านที่ต้องดูแลลูกน้อยและเจ้าของร้านค้า ต่างจากช่วงเช้าตรู่และช่วงค่ำที่มีความคึกคักขวกไขว่ของ
ผู้คนให้เห็น

ลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ทั้ง 3 ตำบลนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีลักษณะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands)
เพราะจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เล่าว่าพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ราบสูงและมีภูเขาน้อยใหญ่ มากมาย บ้าง
กระจายตัว บ้างจับกลุ่มล้อมรอบพื้นที่ราบ เห็นได้มากในตำบลคำอาฮวน และตำบลโพนทราย ซึ่งมีภูเขาคัญ
เป็นแหล่งหาหินตามธรรมชาติ มีป่าไม้ประเภทป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และยังเป็นต้นกำเนิดลำห้วยใหญ่
น้อย ซึ่งลำห้วยสายสำคัญที่ไหลผ่านพื้นที่นี้ ได้แก่ ห้วยจิ้งหรีด ห้วยคำมะยอน ห้วยส้มกบ ห้วยใหญ่ ห้วยมหาราช
ห้วยแคน ห้วยคำ ห้วยอิเหนา ห้วยมุก ห้วยบังอี นอกจากนี้ที่สูงแล้ว ยังมีพื้นที่ลักษณะที่ราบสลับป่าไม้ ที่
ราบสลับกับเนินต่ำ หรือเป็นพื้นที่ลาดเอียง เห็นได้มากในตำบลมุก

ผู้ใหญ่บ้านพรานอันยังได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ของชุมชนโดยรอบเขตพื้นที่พัฒนา
นิคม ว่าแถวนี้มีลักษณะเป็นป่าเป็นเขา สมัยก่อนมีนายพรานมาล่าสัตว์แถวนี้บ่อย มาจากฝั่งลาว จนมาตั้ง“
บ้านอยู่ที่นี่ เพราะมีที่ลุ่มและมีน้ำจากลำห้วยให้ทำนาปลูกข้าวได้ แต่ที่นี่เป็นบ้านโคก ไม่ใช่บ้านลุ่มติดแม่น้ำ
ใหญ่ สังเกตได้ว่าที่นี่ทำปาล์มไม่เยอะเหมือนแถวศรีสงครามนครพนม ”(ผู้ใหญ่วันตา ชาติพา. สัมภาษณ์,
21 กรกฎาคม 2560)

รูปภาพชุดที่ 6 แสดงสภาพพื้นที่รอบเขตพื้นที่พัฒนานิคมซึ่งมีลักษณะเป็นทุ่งกว้างใหญ่และมีภูเขาล้อมรอบ

ในส่วนของสภาพอากาศ เป็นแบบฝนเมืองร้อน เฉพาะฤดู จำนวนน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,523.5 มิลลิเมตร ส่วนช่วงที่น้ำฝนแล้ง และอากาศหนาวที่สุด คือเดือนธันวาคม จำนวน น้ำฝนเฉลี่ย 1.1 มิลลิเมตร สามารถแบ่งลักษณะภูมิอากาศได้ 3 ฤดู คือฤดูร้อน อากาศจะร้อนอบอ้าวและแห้งแล้ง มีอุณหภูมิสูงสุดประมาณ 35 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 15.7 – 86.6 มิลลิเมตร เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ – เดือนเมษายน สำหรับฤดูฝนจะมีฝนตกชุก อุณหภูมิสูงสุดประมาณ 29 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 181.9 – 294.6 มิลลิเมตร เริ่มตั้งแต่เดือน พฤษภาคม – เดือนกันยายน และฤดูหนาวจะมีอากาศจะหนาวเย็นจัด อุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 15 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนตกน้อย 1.1 – 63.3 มิลลิเมตร เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม - เดือนมกราคม

3.1.2 ลักษณะประชากร สภาพสังคมวัฒนธรรม และการศึกษา

หมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง ทุกหมู่บ้านมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร แต่บ้านที่มีอัตราการเพิ่มอย่างรวดเร็ว จะเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับถนนใหญ่และไม่ไกลจากตัวเมือง เช่น บ้านกุดโง้งน้อย ซึ่งเป็นหมู่บ้านอยู่ติดกับถนนใหญ่ มีโรงเรียน วิทยาลัยการอาชีพ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และสถานที่ราชการ มีสาธารณูปโภคที่ถึงพร้อมกว่าหมู่บ้านอื่นๆ รวมทั้งยังสามารถเดินทางไปยังตัวจังหวัดมุกดาหารได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ส่งผลให้มีผู้คนย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่หนีความแออัดจากในเมือง

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนประชากรของหมู่บ้านโดยรอบพื้นที่พัฒนานิคม (ข้อมูลปี 2558)

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน
หมู่บ้านพรานอ้น	229
หมู่บ้านคำเชียง	180

หมู่บ้านนาถ่อน	155
หมู่บ้านปงเป้า	143
หมู่บ้านม่วงหัก	203
หมู่บ้านนาคำน้อย	179
หมู่บ้านกุคโง้งน้อย	312
รวม	1,401

ระดับการศึกษาของคนในหมู่บ้านเหล่านี้พบว่า หากเป็นคนรุ่นก่อนจะไม่นิยมศึกษาต่อในระดับสูง จะเรียนแค่ให้พออ่านออกเขียนได้ในระดับชั้นประถมศึกษาประมาณร้อยละ 70 ทั้งนี้เนื่องจากการมีวิถีการดำรงชีพแบบดั้งเดิม ที่อิงอยู่กับแหล่งหากินตามธรรมชาติและการทำเกษตร ทำให้ผู้คนมักให้ความสำคัญกับวิถีการหาอยู่หากินตามธรรมชาติและการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ รวมถึงการทำงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตรเพื่อหาเงินสดไว้ใช้มากกว่า

อย่างไรก็ตาม ในระยะไม่ถึงสิบปีที่ผ่านมา ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา และมหาวิทยาลัยมากขึ้น ประมาณร้อยละ 20 ในชุมชนมีการตั้งสถานศึกษามากขึ้น เกือบทุกหมู่บ้านจะมีโรงเรียนอย่างน้อยในระดับประถมศึกษา รวมถึงศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หอกระจายข่าว และสถานที่อ่านหนังสือพิมพ์ ในเขตเทศบาลมีการตั้งโรงเรียนขยายโอกาสถึงระดับมัธยมศึกษา และวิทยาลัยการอาชีพ การให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้นของชุมชนเกิดจากความต้องการพัฒนาศักยภาพการเป็นแรงงานที่มีทักษะความชำนาญ ซึ่งถือเป็นการลงทุนการผลิตอีกแบบหนึ่ง หากเมื่อลูกหลานมีรายได้ก็ถือเป็นกำไรของครัวเรือน

ผู้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านเหล่านี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว ปะปนด้วยกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงและญไท ร้อยละ 95 นับถือศาสนาพุทธ มีวัดเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีทางศาสนา ส่วนร้อยละ 2 นับถือศาสนาคริสต์ซึ่งเห็นได้จากการตั้งโบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมในชุมชน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่จะมีการประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาพุทธ วัฒนธรรมประจำท้องถิ่นส่วนใหญ่จะประกอบสืบทอดต่อกันมาจนถึงเป็นสืบทอดเป็นสืบทอดปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นประเพณีที่รู้จักกันดี และพูดจน

ติดปากว่า “ฮิตสิบสอง คองสิบสี่” ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนท้องถิ่นอีสานซึ่งประกอบอาชีพเกษตรเป็นหลัก โดยสามารถสรุปลำดับพิธีกรรมตามช่วงเวลาต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงปฏิทินวัฒนธรรม (นับแบบจันทรคติ)

เดือน	อ้าย	ยี่	สาม	สี่	ห้า	หก	เจ็ด	แปด	เก้า	สิบ	สิบ เอ็ด	สิบ สอง
บุญผูกแขนผู้เฒ่า			●	●								
ประเพณีเลี้ยงผี				●	●							
เทศกาลสงกรานต์					●	●						
เลี้ยงปู่ตา(ขึ้น 6 ค่ำ)						●	●					
บุญเข้าพรรษา(แรม 1 ค่ำ)								●	●			
บุญข้าวประดับดิน(แรม 14 ค่ำ)									●	●		
บุญข้าวสาก(ตรงกับวันเพ็ญ)										●	●	
บุญออกพรรษา(ขึ้น 15 ค่ำ)											●	●
บุญกฐิน (แรม 1 ค่ำ)				●	●							
บุญพะเหวด												●

3.1.3 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

ในส่วนนี้จะขอแบ่งการอธิบายสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ด้วยลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร 2) กิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตร

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร

ชุมชนโดยรอบพื้นที่พัฒนานิคมถือเป็นชุมชนเกษตรกรรม วิธีการดำรงชีพของชาวบ้านจำนวนมากกว่าร้อยละ 80 สัมพันธ์กับกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร สำหรับพืชที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ ได้แก่ ข้าว

อ้อย มันสำปะหลัง ปอ ยางพารา พืชผักสมุนไพรและผักสวนครัวต่างๆ มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อการบริโภค และจำหน่าย เช่น เป็ด ไก่ หมู วัว ควาย และปลา เป็นต้น

จากการสำรวจพบว่าเกือบทุกครัวเรือนที่ทำเกษตรจะปลูกข้าวเป็นพืชหลัก โดยจะกันพื้นที่ลุ่มไว้สำหรับปลูกข้าวให้เพียงพอสำหรับการบริโภคทั้งปีของครัวเรือน การปลูกข้าวของชุมชนบริเวณนี้เป็นแบบนาปี ใช้น้ำฝนเป็นหลัก ข้าวที่ปลูกจะมีเพียง 2 พันธุ์หลัก ส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 จะเก็บไว้บริโภคเป็นหลัก และข้าวเจ้าพันธุ์หอมมะลิ 105 ส่วนใหญ่จะปลูกไว้ขายมากกว่าเก็บไว้บริโภคเอง นอกจากการปลูกข้าว ครัวเรือนส่วนใหญ่ยังมีการหมุนเวียนที่ดินเพื่อปลูกอ้อยและมันสำปะหลังตลอดรอบปี โดยพบว่าการจัดสรรที่ดินเพื่อให้สามารถปลูกอ้อยและมันสำปะหลังได้พร้อมๆกัน แต่ไม่สามารถระบุจำนวนพื้นที่ปลูกได้คงที่อย่างชัดเจน เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนการปลูกทุกปีขึ้นอยู่กับราคาค่าการตลาดราคาขายผลผลิตในแต่ละปี

ยายหม และยายทอง ชาวบ้านพรานอัน วัยกว่า 60 ปี เล่าว่าเมื่อครั้งเป็นเด็กพื้นที่โดยรอบหมู่บ้านยังเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ในอดีตประกอบอาชีพทำนาเพื่อยังชีพเป็นหลัก พึ่งพิงอาหารจากป่า ไม่ว่าจะเป็นเนื้อสัตว์หรือพืชผักต่างๆ และมักนำสินค้าจากป่าไปแลกของใช้ที่จำเป็น เช่น น้ำมันก๊าด เสื้อผ้า ยารักษาโรคกับกลุ่มคนในตัวเมืองมุกดาหารปัจจุบัน แต่นับจากการเข้ามาของมันสำปะหลังและอ้อยในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ทำให้ชาวบ้านที่เข้าสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายมากขึ้น เริ่มมีการบุกเบิกที่ดินทั้งที่บรรพบุรุษเคยจับจองไว้และบางส่วนก็บุกเบิกใหม่เพื่อปลูกพืชทั้งสองชนิดนี้ ทำให้ภูมิทัศน์ของหมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ จากรกรทึบไปด้วยต้นไม้ใหญ่และกอไผ่ ค่อยเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ทำกินราบโล่ง ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของภาครัฐที่ต้องการเปลี่ยนภูมิทัศน์ชุมชนโดยเฉพาะบริเวณที่อยู่บนป่าและเชิงเขาให้ราบโล่ง เพื่ออำนวยความสะดวกควบคุมสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งมีการเคลื่อนไหวในพื้นที่

อีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชุมชนบริเวณนี้มีการทำเกษตรแบบเข้มข้น คือ ข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ที่ดิน จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่เป็น ส.ป.ก ร้อยละ 70 มีเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด และ นส.3 เพียงร้อยละ 20 ในขณะที่ร้อยละ 10 อยู่ในสถานะรอการพิสูจน์สิทธิ์และออกเอกสารสิทธิ์ด้วยเงื่อนไขทางกฎหมายในการใช้ประโยชน์ที่ดิน ส.ป.ก. ที่จำกัดไว้เพื่อการเกษตรเท่านั้น และการห้ามซื้อขายแลกเปลี่ยนแต่สามารถสืบทอดเป็นมรดกได้ ส่งผลให้กิจกรรมการผลิตของชุมชนบริเวณนี้ถูกจำกัดอยู่แค่การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เพียงไม่กี่อย่างเท่านั้น

การถูกจำกัดประเภทของกิจกรรมการผลิตด้วยเงื่อนไขการใช้ที่ดิน ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ซึ่งมีต้นทุนการผลิตไม่สูงนักเลือกที่จะผลิตพืชเชิงเดี่ยวที่ใช้เงินลงทุนไม่มาก เห็นได้จากการขยายตัวของ

ปลูกยางพารา ซึ่งเข้ามาครั้งแรกในชุมชนบริเวณนี้เมื่อประมาณต้นทศวรรษ 2540 พ่อเนา วัย 50 ปีจากบ้านนาถ่อน เล่าว่าตนเองและเพื่อนบ้านหลายคนเลือกปลูกยางพารามากขึ้น เพราะเป็นพืชที่เจริญเติบโตอยู่รอดได้ในพื้นที่ และมีต้นทุนการผลิตเฉลี่ยแต่ละปีไม่สูงมากนัก เมื่อครบ 7 ปีก็สามารถกรีดยางและขายผลผลิตได้เกือบทั้งปี ยกเว้นฤดูฝน เงินที่ได้ถือเป็นเงินที่นำมาใช้จ่ายรายวัน ทำให้ไม่ต้องไปทำงานรับจ้างเหินหนี้อยู่ระหว่างรอเงินรายปีจากอ้อยและมันสำปะหลัง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การผลิตของชาวบ้านบริเวณนี้มีแนวโน้มการผลิตที่เข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นได้จากปฏิทินการผลิตทางเกษตร ดังนี้

ตารางที่ 5 ปฏิทินกิจกรรมการเพาะปลูกของชุมชนตลอดทั้งปี

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ปลูกข้าว	ข้าว ขึ้นย้ง		ไถเตรียมดิน			หว่านกล้า		ปัก ดำ	ดูแลวัชพืช		เก็บเกี่ยว	
อ้อย	ดูแลโรคและแมลง								ไถเตรียมดิน ใส่ปุ๋ยรอง พื้น		ปลูก/ฆ่าหญ้า คุมวัชพืช โรค	
		เก็บเกี่ยวอ้อยในปีถัด มา										
ปลูกมัน สำปะหลัง	ไถเตรียมดิน		เตรียมท่อน พันธุ์ ปลูก		ฉีดยาฆ่าหญ้า			ฉีดยาฆ่าหญ้า ใส่ปุ๋ยบำรุงหัวมัน		เก็บเกี่ยวส่ง ขาย		
ยางพารา	พักหน้ายาง				ฉีดยาฆ่าหญ้ากำจัดวัชพืช							
					กรีดยาง/ใส่ปุ๋ยบำรุงดิน							

นอกจากการเพาะปลูก จากการสำรวจชุมชน พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 70 มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อการบริโภคเองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภค ได้แก่ เป็ด ไก่ และปลา ทำให้ครัวเรือนสามารถลดรายจ่ายค่าอาหารลงได้มาก และบางครั้งก็สามารถนำไปขายเป็นรายได้เสริม สำหรับสัตว์ที่เลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นหลัก ได้แก่ หมู วัว ควาย การเลี้ยงสัตว์กลุ่มนี้ต้องใช้ต้นทุนสูงกว่าสัตว์ขนาดเล็ก โดยเฉพาะหมูที่ต้องสร้างโรงเรือนและมีต้นทุนค่าอาหารสูงกว่าการเลี้ยงวัวควาย ผู้เลี้ยงต้องมีความพร้อมด้านเงินลงทุนพอสมควร ด้วยเหตุนี้การเลี้ยงวัวและควายจึงเป็นที่นิยมมากกว่า อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีผู้เลี้ยงวัวควายจะต้องลงทุนมากกว่า คือแรงงานและเวลา ที่ต้องมีให้กับการเลี้ยงวัวควายที่ต้องใช้เวลาเกือบทั้งวันใน

การปล่อยวัวควายออกจากคอก พามากินน้ำกินหญ้าซึ่งใช้เวลาเกือบทั้งวัน จนถึงเย็นก็นำวัวควายกลับเข้าคอก การเลี้ยงวัวควายมีลักษณะเป็นกิจวัตรที่ต้องทำทุกวันด้วยเวลาเดิมและที่สำคัญคือต้องมีเวลา ผู้ที่เลี้ยงวัวควายส่วนมากจึงเป็นชาวบ้านที่มีอายุมากกว่า 50 เราจึงเห็นคนหนุ่มสาววัยทำงานมีอาชีพเลี้ยงวัวควายน้อยมาก หรือแทบจะไม่มี ทั้งนี้เนื่องจากคนวัยหนุ่มสาวจะให้ความสำคัญกับการหารายได้รายวันหรือระยะสั้นเพื่อนำมาใช้จ่ายรายวันมากกว่า ในขณะที่การเลี้ยงวัวควาย ถึงแม้จะมีผลตอบแทนเป็นเงินก้อนใหญ่ แต่จะได้เป็นรายปีหรือมากกว่า 1 ปีเท่านั้น ซึ่งเหมาะจะเป็นเงินเก็บหรือเงินทุนต่อยอดการผลิตอื่นๆ ต่อไป

กิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรและการย้ายถิ่น

จากการพูดคุยสัมภาษณ์ผู้ใหญ่วัยบ้านบ้านพรานอ้น บ้านคำเขื่อง บ้านม่วงหัก และบ้านกุดโง้ง พบว่าครัวเรือนยังมีรายได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรหลายประเภท ได้แก่ ลูกจ้างบริษัท/โรงงาน, งานรับจ้างทั่วไป, ค่าขาย/ธุรกิจส่วนตัว, รับราชการ/ลูกจ้างประจำหน่วยงานรัฐ และการหาอาหารตามธรรมชาติ ได้แก่ การหาเห็ด หน่อไม้ กบเขียด ปลา ปู กุ้ง หอย เป็นต้น

กลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้จากการทำงานเป็นลูกจ้าง พนักงานบริษัท/โรงงาน มักมีคนหนุ่มสาววัยทำงานที่ศึกษาจบระดับปริญญาตรี หรือชั้น ปวช. ปวส. โดยออกไปทำงานทั้งในตัวเมืองและต่างจังหวัดแล้วส่งเงินกลับมาบ้านเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายรายเดือนของครอบครัว นอกจากนี้ยังเป็นค่าเลี้ยงดูลูกหลาน และค่าลงทุนการผลิต ทำนาทำไร่เป็นรายปี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าชุมชนส่วนใหญ่มีกลุ่มคนหารายได้จากการทำงานรับจ้างไม่มาก ไม่ว่าจะเป็นในหรือนอกภาคเกษตร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะครัวเรือนมีการจัดสรรแรงงานให้กับกิจกรรมในไร่นาของครัวเรือน ซึ่งต้องการแรงงานอย่างเข้มข้นมากกว่าการเลือกไปทำงานรับจ้างที่ได้เงินรายวัน ซึ่งคนที่เลือกไปรับจ้างส่วนใหญ่คือครัวเรือนไร้ที่ดินทำกินหรือมีดินที่ทำกินน้อย ทำให้มีเวลาไปรับจ้างมากกว่า และอีกเหตุผลหนึ่งคือในระยะ 10 กว่าปีที่ผ่านมาได้มีการจ้างกลุ่มแรงงานต่างด้าวที่มีหัวหน้ารับงาน เนื่องจากมีความเชี่ยวชาญ สามารถทำงานได้อย่างรวดเร็วตามกำหนด ทำให้ประหยัดต้นทุนค่าแรงงานได้มาก

นอกจากนี้ในชุมชนส่วนใหญ่ยังมีกลุ่มคนที่ทำงานรับราชการหรือเป็นลูกจ้าง/พนักงานของรัฐจำนวนไม่เก็นร้อยละ 3 เท่านั้น นอกนั้นเป็นกลุ่มที่พอจะมีทุนเปิดกิจการส่วนตัวประเภทต่างๆ ได้แก่ ร้านค้าขายของชำ/เบ็ดเตล็ด ร้านขายอาหารตามสั่ง ร้านซ่อมรถ รวมถึงธุรกิจอิสระอื่นๆ เช่น โรงสี โรงงานแปรรูปไม้ ร้านเสริมสวย บั้มหลอด ลานรับซื้อมันสำปะหลัง ทั้งนี้ยังไม่นับการรวมกลุ่มอาชีพของคนกลุ่มต่างๆ เพื่อประกอบอาชีพและสร้างรายได้เสริม เช่น กลุ่มไม้กวาด กลุ่มจักสาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มเย็บมุ้ง กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มเลี้ยงวัวขุน เป็นต้น อีกกิจกรรมหนึ่งซึ่งสามารถทำรายได้ให้กับหลายครัวเรือนมาเนิ่นนาน โดยเฉพาะครัวเรือนในกลุ่มรายได้ต่ำและปานกลาง คือ การขายของป่า/อาหารตามธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ กบเขียด

ปลา ปู กุ้ง หอย ที่หาได้เองจากพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ภู ป่าโคก ป่าหัวไร่ปลายนา ลำห้วย และในไร่นารอบหมู่บ้าน โดยจะมีการหาในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา ทำไร่ หรือรับจ้าง นอกภาคเกษตรกรรมซึ่งพบว่าเพศชายที่เป็นกลุ่มคนทำงานย้ายถิ่นออกเพื่อทำงานนอกพื้นที่มากกว่าผู้หญิงหรือทำงานในพื้นที่ที่มีใช้การเกษตรมากกว่าผู้หญิง จึงทำให้เห็นว่าผู้หญิงมีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรที่ดินมากกว่าผู้ชาย

ด้วยชุมชนบริเวณนี้มีแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ คือ “ภู” และ “ป่าโคก” ที่สามารถเก็บหาอาหารธรรมชาติได้ตามฤดูกาลต่างๆ และด้วยลักษณะของป่าไม้ในชุมชนทั้ง 3 ตำบลนี้ เป็นประเภทป่าดิบแล้ง และป่าเบญจพรรณเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งถือเป็นผืนป่าที่มีความหลากหลายของพืชอาหาร เช่น ผักหวานป่า หน่อไม้ ดอกกระเจียว ดอกชิงลาว เห็ดเผาะ เห็ดแดง เห็ดปลวก เห็ดโค เห็ดขอน ตลอดจนมีสัตว์ขนาดเล็ก เช่น มดแดง แมงจิ้งจก นกกระรอก นกอีกาด้วย เป็นต้น และจากการสำรวจพื้นที่ พบว่า พื้นที่ที่เป็นภูและป่าไม้จะอยู่บริเวณบ้านพรานอัน ซึ่งจะมีผืนป่าสำคัญ 3 แห่ง บนภูผาผึ้ง ภูปาก่อ ภูกะชะ ซึ่งเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมของชุมชนใกล้เคียง เช่น บ้านคำเขื่อง บ้านกุดโง้ง บ้านนาคำน้อย บ้านม่วงหัก นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านจากพื้นที่ภายนอก เช่น ชาวบ้านจากอำเภอดงหลวง หรือมาไกลจากจังหวัดร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์ ผืนป่าบริเวณนี้จึงนับเป็นพื้นที่อาหารที่สำคัญของชุมชน ดังตัวอย่างการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้จากภาพที่ 7 ที่แสดงแผนที่ทรัพยากรที่ผู้หญิงและผู้ชายเข้าไปใช้ประโยชน์ซึ่งเป็นพื้นที่ในและนอกเขตพัฒนานิคม

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าผู้หญิงและผู้ชายเข้าใช้ที่ดินในเขตพัฒนานิคมในการเลี้ยงวัวควาย หาปลา และสัตว์น้ำต่างๆ รวมทั้งการหาของป่าเช่นเห็ด ผัก หน่อไม้ ไข่มดแดง และไม้ฟืน รวมทั้งสัตว์ป่า เช่นและ นก หนู และแมลง เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านทั้งหญิงและชายต่างเข้าไปพื้นที่ภูเพื่อเลี้ยงวัวควายบางส่วนและหาของป่า แต่โดยรวมแล้วเพศหญิงเข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะมากกว่าผู้ชายเนื่องจากผู้ชายทำงานนอกภาคเกษตรมากกว่าผู้หญิง (ดูแผนภาพที่ 7 แสดงการใช้และการเข้าทรัพยากรของผู้หญิงในพื้นที่ศึกษา) อย่างไรก็ตามผู้ชายก็ได้ใช้ทรัพยากรดังกล่าวเช่นกัน แต่สัดส่วนของผู้หญิงจะมากกว่าผู้ชายเนื่องจากผู้หญิงส่วนใหญ่อยู่ในชุมชน

วาดโดย ชนภัช มะโนรัมย์ 2561

ภาพที่ 7 แสดงแผนที่การใช้ทรัพยากรของผู้หญิง

นอกจากนี้ ในบริเวณรอบเขตบ้านพรานอัน ยังมีผืนป่าในเขต “พื้นที่พัฒนาคิม” ซึ่งถือเป็นพื้นที่ป่าโลกขนาดใหญ่ ซึ่งชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควายและเก็บหาของป่าอาหารตามธรรมชาติมาอย่างเนิ่นนาน กระทั่งพื้นที่ถูกล้อมรั้วและถูกปรับเปลี่ยนแปลงเกษตรเพื่อการทดลองของศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ไป ตลอดจนใช้เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำบริเวณหนองน้ำในพื้นที่นี้ซึ่งมีอยู่ 3 หนองหลักๆ ได้แก่ หนองพอก หนองสะโน หนองหลักแบน และจากการสำรวจข้อมูลและพิจารณาจากข้อมูลเดิม (มูลนิธิชีวิตไทย, 2559) ทำให้สามารถสรุปปฏิทินการหาอาหารตามธรรมชาติได้ตามช่วงเวลาต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ 6 ปฏิทินการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ

[illegible]

*ปรับจากข้อมูลการศึกษาของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก: ศักยภาพและความรู้ท้องถิ่นต่อการป้องกันผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก ปี 2559 (Local Act, 2559)

เมื่อสอบถามการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรด้วยแบบประเมินเพศสภาพพบว่า ชาวบ้านทั้งหญิงและชายเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่พัฒนานิคมและพื้นที่โดยรอบมาโดยตลอดแต่ลดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ 1080 ไร่ลงไปมากซึ่งเดิมผู้หญิงแทบทุกครัวเรือนจะเข้าไปใช้พื้นที่ดังกล่าว จากตารางจะเห็นว่าจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ผู้หญิงทั้งหมด 77 คน พบว่ามีผู้หญิงถึง 61 คน (79%) ไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นอีก ซึ่งค่อนข้างจะสอดคล้องกับเพศหญิง ผู้ชายที่ถูกถามทั้งหมด 26 คนพบว่า 16 คน (20.8%) ไม่เข้าไปใช้ประโยชน์ (ดูตารางที่ 7)

ตารางที่ 7 แสดงการเข้าไปใช้พื้นที่ดินภายหลังประกาศเป็นศูนย์วิจัยฯและต่อมาเป็นเขตพัฒนานิคม

การเข้าไปใช้ที่ดิน ในเขตพัฒนานิคม	เพศ		รวม
	ชาย	หญิง	
เคยใช้	10 (27.8)	26 (72.2)	36 (100.0)
ไม่เคยใช้	16 (20.8)	61 (79.2)	77 (100.0)
รวม	26	87	113

รายได้และรายจ่าย

จากการสำรวจข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามใน 7 หมู่บ้าน เพื่อทราบรายได้ในรอบปีที่ 2559 แยกตามเพศพบว่ารายได้ของครอบครัวของผู้หญิงและผู้ชาย¹ ส่วนใหญ่มีรายได้มากกว่า 100,000 บาทขึ้นไปต่อปี โดยแหล่งรายได้ของทั้งสองเพศมากที่สุดมาจากทำไร่ รองลงมาคือค้าขาย ทำนา และรับจ้าง (ที่น่าสนใจจำกัดเพราะสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอน) (ดูตารางที่ 8 และ 9)

¹ การสำรวจโดยใช้แบบสอบถามนี้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เน้นการสอบถามจากผู้หญิงเป็นหลักทั้งที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนและมีใช้หัวหน้าครัวเรือน เพื่อนำข้อมูลมาประกอบกับข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ตารางที่ 8 แสดงรายได้ต่อปีของครัวเรือน (ปี พ.ศ. 2559)

เพศ	รายได้ของครอบครัว ต่อ ปี 2559				
	1-5,000	5,001-20,000	20,001-50,000	50,001-100,000	มากกว่า100,000
ชาย	-	5 (22.7)	4 (21.1)	3 (12.5)	11 (25.6)
หญิง	2 (100.0)	17 (77.3)	15 (78.9)	21 (87.5)	32 (74.4)
รวม	2 (100.0)	22 (100.0)	19 (100.0)	24 (100.0)	43 (100.0)

ตารางที่ 9 แสดงแหล่งที่มาของครัวเรือนในรอบปี (ปี พ.ศ. 2559)

แหล่งรายได้	เพศ			รายได้เฉลี่ย
	ชาย	หญิง	รวม	
ทำนา	18 (11.9)	49 (73.1)	67 (100.0)	11,683.63
ทำไร่	12 (21.1)	45 (78.9)	57 (100.0)	34,970.78
รับจ้าง	8 (20.5)	31 (79.5)	39 (100.0)	23,492.41
ทำสวน	2 (25.0)	6 (75.0)	8 (100.0)	4,159.29
รับราชการ	-	2 (100.0)	2 (100.0)	1,327.43
ค้าขาย	4 (16.7)	20 (83.3)	24 (100.0)	32,545.15
จักสาน	2 (20.0)	8 (80.0)	10 (100.0)	2,290.27
ขายของป่า	-	3 (100.0)	3 (100.0)	930.97
อื่นๆ	11 (22.0)	39 (78.0)	50 (100.0)	9,894.69

อย่างไรก็ตามครอบครัวของผู้ให้สัมภาษณ์มีรายจ่ายมากมายเช่นกันเห็นได้จากจำนวนรายจ่ายของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหญิงและชายต่อปีส่วนใหญ่มากกว่า 100,000 บาทขึ้นไปโดยรายได้ที่ได้นำมาใช้ใน

กิจกรรมของครัวเรือนมากที่สุดได้แก่ อาหาร ทำการเกษตร (นาและไร่) ทำบุญ ค่าน้ำค่าไฟ ค่าน้ำมัน เชื้อเพลิง ส่วนค่าใช้จ่ายที่เพิ่มเข้ามาคือการศึกษา ค่าโทรศัพท์ ค่าอินเทอร์เน็ต และอื่นๆ

ตารางที่ 10 แสดงรายจ่ายของครัวเรือนต่อปี (ปี พ.ศ. 2559)

เพศ	รายจ่ายเมื่อปีที่ผ่านมา				
	1-5,000	5,001-20,000	20,001-50,000	50,001-100,000	มากกว่า100,000
ชาย	-	-	8 (42.1)	8 (20.0)	10 (21.3)
หญิง	3 (100.0)	4 (100.0)	11 (57.9)	32 (80.0)	37 (78.7)
รวม	3 (100.0)	4 (100.0)	19 (100.0)	40 (100.0)	47 (100.0)

ตารางที่ 11 แสดงแหล่งรายจ่ายของครัวเรือน (ปี พ.ศ. 2559)

แหล่งรายได้	เพศ		
	ชาย	หญิง	รวม
อาหาร	25 (22.5)	86 (77.5)	111 (100.0)
เสื้อผ้า	11 (25.0)	33 (75.0)	44 (100.0)
รักษาโรค	10 (14.3)	60 (85.7)	70 (100.0)
ทำบุญ	22 (22.9)	74 (77.1)	96 (100.0)
การศึกษานูตร หลาน	11 (22.4)	38 (77.6)	49 (100.0)
เล่นหวย	5 (17.2)	24 (82.8)	29 (100.0)
ทำนา	26 (26.8)	71 (73.2)	97 (100.0)
ทำไร่	13 (21.7)	47 (78.3)	60 (100.0)
ทำสวน	1 (10.0)	9 (90.0)	10 (100.0)

แหล่งรายได้	เพศ		
	ชาย	หญิง	รวม
ค่าน้ำ-ค่าไฟ	24 (23.1)	80 (76.9)	104 (100.0)
แก๊สหุงต้ม	12 (26.1)	34 (73.9)	46 (100.0)
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	19 (20.9)	72 (79.1)	91 (100.0)
ค่าโทร- อินเทอร์เน็ต	13 (18.0)	59 (82.0)	72 (100.0)
อื่นๆ	8 (24.2)	25 (75.8)	33 (100.0)

3.2 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

ข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้สับข้อมูลเชิงคุณภาพเรื่องกรรมสิทธิ์และเอกสารสิทธิ์ของชาวบ้าน ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลกับผู้หญิงและผู้ชายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินพบว่าส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านครอบครองเอกสารที่ดินประเภทสปก.และในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกันคือเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดและ นส.3 ก. ดังตารางที่ 12 มีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยที่ซื้อที่ดินเพิ่มเติมในรอบ 20 ปีที่ผ่านมาคือเพียง 12 ราย (ดูตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 แสดงประเภทเอกสารสิทธิ์ที่ครอบครองโดยชาวบ้านหญิงและชาย

เพศ	ที่ดินประเภท สปก		ที่ดินประเภท นส3ก		ที่ดินประเภทโฉนด	
	จำนวนคน	เฉลี่ย (ไร่)	จำนวนคน	เฉลี่ย (ไร่)	จำนวนคน	เฉลี่ย (ไร่)
ชาย	15 (20.3)	17.40	7 (31.8)	12.57	7 (30.4)	23.14
หญิง	59 (79.7)	14.51	15 (68.2)	10.37	16 (69.6)	11.81
รวม	74 (100.0)	15.09	22 (100.0)	11.07	23 (100.0)	15.06

ตารางที่ 13 แสดงการซื้อที่ดินในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา

เพศ	ซื้อ	ไม่ซื้อ
ชาย	2 (16.7)	24 (23.8)
หญิง	10 (83.3)	77 (76.2)
รวม	12 (100.0)	101 (100.0)

ซึ่งจากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่าชาวบ้านไม่นิยมขายสิทธิ์ที่ดิน สปก. เพราะเนื้อที่ดินไม่มาก เนื่องจากแบ่งให้ลูกหลานทำมาหากิน แต่ก็มีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่ถามโดยใช้แบบสอบถามจากผู้หญิง 87 คนพบว่า มี 10 คนที่ได้ซื้อที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์เช่น โฉนด หรือ นส.3 เพิ่มเติม และ ผู้ชาย 2 จากทั้งหมด 26 คนตอบว่าซื้อที่ดินเพิ่ม การซื้อที่ดินเพิ่มของชาวบ้านหญิงและชายเพราะมีรายได้จากแหล่งอื่นมากพอที่จะซื้อที่ดินบริเวณใกล้เคียงได้เพื่อต้องการขาย

3.3 การจัดการที่ดิน และความสัมพันธ์ระหว่าง คน สังคมและธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและธรรมชาติ (Social-nature relationship) ได้รับการนิยามและทำความเข้าใจในแง่มุมต่างๆหลากหลาย Smith (2008) กล่าวว่าความหมายที่ถูกสร้างขึ้นว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและธรรมชาติมีความขัดกันอยู่เสมอ เช่น กลุ่มแรกเห็นว่าธรรมชาติมีลักษณะความเป็นภาวะภายนอก (External nature) ซึ่งแยกออกจากความเป็นมนุษย์ ไม่มีมิติสังคมการเมืองหรือวัฒนธรรม กลุ่มที่สองเห็นว่าธรรมชาติมีความเป็นสากล (Universal nature) ซึ่งมีลักษณะเชิงวัตถุแบบหนึ่ง (Material thing) ที่ครอบคลุมตัวมนุษย์และการทำงานของมนุษย์โดยการใช้ธรรมชาติ กลุ่มที่สาม นิยามธรรมชาติมีลักษณะที่เรียกว่ามนุษย์ธรรมชาติ (Human nature) ที่เน้นการทำความเข้าใจธรรมชาติเชิงชีววิทยาจากพฤติกรรมของมนุษย์ ส่วนแนวคิดที่สี่ เกี่ยวกับธรรมชาติจากภายใน (Internal nature) อธิบายว่า โดยอธิบายว่าธรรมชาติมิได้บริสุทธิ์ หากเกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ ส่วน Castree (2001) นักภูมิศาสตร์สังคมเชิงวิพากษ์ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติว่า ธรรมชาติมิได้มีความเป็นธรรมชาติอย่างที่เราเข้าใจกัน หากทว่าธรรมชาติมีมิติทางการเมือง ประชาธิปไตย สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ การค้นพบของโครงการวิจัยเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและธรรมชาติจากมุมมองของ Castree (2001) ได้อย่างชัดเจนเพราะการใช้ทรัพยากรของผู้หญิงและคนในพื้นที่ที่มีความ

เชื่อมโยงกับความเป็นสังคม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองเรื่องการเข้ามาจัดการทรัพยากรของรัฐ

ในหัวข้อนี้นำเสนอการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนและหลังการพัฒนาเขตพัฒนานิคม โดยเริ่มจากประวัติศาสตร์การจัดการที่ดิน พัฒนาการของการครอบครองและเปลี่ยนแปลงใช้ที่ดินในเขตพัฒนานิคมและที่ดินโดยรอบพื้นที่ นับตั้งแต่อดีตจนถึงการกำหนดให้พื้นที่ 1,080 ไร่ เป็นศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร และต่อมาเป็นเขตพัฒนานิคมหรือเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ผู้คน และทรัพยากรที่ดินและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในมิติสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ดังต่อไปนี้

3.3.1 พัฒนาการการจัดการที่ดินบนฐานความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติ

จากการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการพูดคุยกับชาวบ้านและผู้นำชุมชนที่อยู่รอบเขตพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษหรือที่รู้จักและเรียกในพื้นที่ว่า เขตพัฒนานิคม เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ในระยะประชิดหรืออยู่ไม่ไกลจากเขตพื้นที่พัฒนานิคม และได้รับผลกระทบถึงขั้นสูญเสียที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ได้แก่ หมู่บ้านพรานอ้น หมู่บ้านคำเจื่อง หมู่บ้านม่วงหัก หมู่บ้านนาคำน้อย และหมู่บ้านกุดโง้ง พบว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพของการใช้ที่ดินในพื้นที่เขตพัฒนานิคม (เขตเศรษฐกิจพิเศษ) และรอบๆพื้นที่ เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและนำไปสู่การลดทอนสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรในเขตพื้นที่นั้นๆ บนฐานของความสัมพันธ์กับที่ดินหรือทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มคน ดังจะแจกแจงให้เห็นเป็นช่วงเวลาตามลำดับ ดังนี้

ช่วงบุกเบิกตั้งบ้านกับการเป็นผู้มาก่อนของชุมชน (ราว พ.ศ. 2400)

ย้อนหลังไปเกือบสองร้อยปีก่อน พื้นที่พัฒนานิคมเคยเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านพรานอ้น ซึ่งจากการพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งในบ้านพรานอ้นและบ้านใกล้เคียง เช่นบ้านคำเจื่องและกุดโง้ง พบว่าหมู่บ้านพรานอ้นเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีอายุมากที่สุดหากเทียบกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง โดยสามารถสืบย้อนได้จากเรื่องเล่าของปู่ย่าตายายที่เล่าต่อกันถึงความเป็นมาที่ยาวนานซึ่งเรื่องเล่าดังกล่าวมีความว่า

“นายพรานชาวลาวบ้านภูเวียง เมืองสาละวัน 3 คน คือ ท้าวไกสอน ท้าวพานอ้น และท้าวชาธิพา ได้ออกคัณฑ์ล่าสัตว์ป่าข้ามยังฝั่งไทย จนกระทั่งมาถึงบริเวณหมู่บ้านพรานอ้นพบว่าเป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์ มีลำห้วยไหลผ่าน ที่สำคัญสัตว์ป่าชุกชุมจึงเป็นทำเลเหมาะสมในการสร้างเพิงพัก จึงได้อพยพครอบครัวมาตั้งบ้านเรือน ต่อมามีคนทั้งจากฝั่งลาวและในพื้นที่ใกล้เคียงอพยพย้ายเข้าจน

กลายเป็นหมู่บ้านโดยมีท้าวพานอันเป็นผู้นำหมู่บ้าน” (ผู้ใหญ่บ้านวันตา ชาติพา. สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2560)

นายวันตา ชาติพา ผู้ใหญ่บ้านพรานอัน ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ที่ดั้งเดิมของหมู่บ้านอยู่บริเวณสวนหญ้า ซึ่งตอนนั้นมีลักษณะเป็นที่ดอนขนาดกว้างสลับและขนานด้วยลำห้วยใหญ่และลำห้วยส้อมก แต่ต่อมาเกิดอหิวาตกโรคระบาด ชาวบ้านล้มตายกันมาก จึงพากันย้ายหมู่บ้านมาอยู่บริเวณที่ตั้งปัจจุบัน และเรียกที่ตั้งหมู่บ้านเก่าหรือที่สวนหญ้าในปัจจุบันว่า “บ้านร้าง” ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นที่ทำกินของชาวบ้าน กระทั่งถูกล้อมรั้วกลายเป็นสวนหญ้าหรือสถานที่ราชการ ก่อนถูกจัดตั้งเป็นพื้นที่พัฒนานิคมในที่สุด (ผู้ใหญ่บ้านวันตา ชาติพา. สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2560)

รูปภาพชุดที่ 8 แสดงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

หลังจากชาวบ้านย้ายที่ตั้งหมู่บ้านแล้ว ที่ดินทั้งฝั่งสวนหญ้าและฝั่งพิชไร่ หรือพื้นที่พัฒนานิคมทั้งหมด มีสภาพเป็นป่าโคกที่กว้างใหญ่มีพื้นที่ราว 1,600 ไร่ ถูกใช้ประโยชน์จากชาวบ้านหลายหมู่บ้าน

ตั้งแต่บ้านพรานอัน บ้านคำเชียง บ้านนาถ่อน บ้านกุดโง้ง บ้านม่วงหัก และบ้านนาคำน้อย การเข้าใช้ประโยชน์ที่ดินผืนกว้างใหญ่นี้ปรากฏในหลายรูปแบบ ได้แก่

- 1) ใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ ซึ่งคนสมัยก่อนเรียกพื้นที่นี้ว่า “ที่สำเร่เลี้ยงสัตว์” หรือที่ทำเลเลี้ยงสัตว์
- 2) ชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านได้เข้าไปบุกเบิกทางพง เพื่อทำนาทำไร่ และยังเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว ในรูปแบบเถียงนา
- 3) พื้นที่สำหรับการเก็บหาของป่า จำพวกเห็ด และหน่อไม้ และเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำตามธรรมชาติ เนื่องจากมีหนองน้ำสาธารณะกระจายอยู่ในพื้นที่ทั้งสองแปลง

นอกจากนี้ จากการพูดคุยกับชาวบ้านที่มีอายุมากกว่า 70 ปี ได้แก่ นายทาม ซาธิพา อายุ 80 ปี และนางทม ซาธิพา อายุ 64 ปี ได้ยืนยันถึงการเป็นผู้มาก่อนของปู่ย่าตายายของพวกเขา โดยได้เล่าถึงการจับจองที่ดินในอดีตซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการไม่ต่างกัน คือ การเริ่มจากการเลือกทำเลที่พอใจและยังไม่มีใครจับจอง จึงทำเครื่องหมายเพื่อแสดงสัญลักษณ์การครอบครอง เช่น การใช้ขวานกันดินไม้เพื่อแสดงอาณาบริเวณ และแจ้งให้ผู้นำชุมชนและคนในชุมชนรู้ ก็ถือว่าได้สิทธิ์ในการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ที่จับจองโดยมีคนในชุมชนรองรับสิทธิ์นั้น และหากมีแรงงานก็สามารถ “สับข้าว” หรือบุกเบิกที่ดินได้อีกตามกำลังแรงงานในครัวเรือน และหลังจากที่ได้จับจองที่ดินเป็นของตนเองแล้ว จะมีการปรับที่ดินเพื่อใช้ปลูกข้าวเหนียว ซึ่งเป็นอาหารหลักของครัวเรือน ส่วนอาหารอื่นๆ ได้มาจากผืนป่า หนองน้ำ ลำห้วย หรือแหล่งธรรมชาติที่ใครก็สามารถเข้าไปหาอาหารได้ตามกำลังความสามารถของตน

นอกจากเรื่องเล่าถึงที่มาของชุมชนแล้ว ที่มาของชื่อหมู่บ้าน “พรานอัน” ยังเป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นถึงความเก่าแก่และการเป็นผู้มาก่อนของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งนายวันตา ซาธิพา ผู้ใหญ่บ้านพรานอันได้เล่าถึงที่มาของหมู่บ้านด้วยความภาคภูมิใจ (ผู้ใหญ่วันตา ซาธิพา, สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2560) ความว่า

“มี “เจ้านาย” เข้ามาเยี่ยมเยือนชาวบ้าน พบว่ายังไม่มีชื่อหมู่บ้านอีกทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ไม่มีนามสกุลเนื่องจากอพยพมาจากประเทศลาว จึงนำชื่อนายพานอันตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านพานอัน” และเพี้ยนเป็น “พรานอัน” ในเวลาต่อมา โดยขึ้นตรงกับตำบลศรีบุญเรือง อำเภอเมืองมุกดาหาร จังหวัดนครพนม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 มี พระบ.นามสกุล ชาวบ้านจึงมีมติร่วมกันตั้ง “ซาธิพา” เป็นนามสกุลร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อเป็นเกียรติแก่ท้าวซาธิพาหนึ่งในผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน จึงไม่แปลกใจนักที่คนบ้านพรานอันส่วนใหญ่จะใช้นามสกุลซาธิพาเหมือนกัน”

ช่วงการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ กับการเปลี่ยนแปลงสถานะชุมชนจากผู้นุ่กเบิกกลายเป็นผู้นุ่กรุก และ (ช่วงปี 2516 ถึงต้นทศวรรษ 2520)

การเข้าถึงและการครอบครองทรัพยากรของชาวบ้านเป็นไปอย่างอิสระ โดยเฉพาะการบุกเบิกถือครองที่ดิน ซึ่งจะมีการควบคุมภายใต้กฎเกณฑ์ซึ่งเป็นที่รู้โดยทั่วกันของชุมชน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2516 ได้มีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติดงบังอี อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 5 และมาตรา 6 พรบ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ประกาศให้ตำบลบ้านซ่ง ตำบลหนองเอี่ยน ตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี และตำบลฝั่งแดง ตำบลบ้านโศก ตำบลโพนทราย ตำบลนาโศก ตำบลหนองแขว และตำบลคำอาฮวน อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแปลงที่ 1 (ราชกิจจานุเบกษา, 2516) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บ้านพรานอัน รวมถึงพื้นที่พัฒนานิคมของเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้งฝั่งที่เคยเป็นพืชไร่และฝั่งที่เป็นสวนหล้า

นางสมปอง และนางเข็มเพชร ซาธิพา ชาวบ้านพรานอันซึ่งมีที่อาศัยและที่ดินทำกินติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม เล่าว่าหลังจากที่มีการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านยังมีการเข้าใช้ทรัพยากรในรูปแบบต่างๆ ตามปกติ ไม่ว่าจะเป็นการบุกเบิกจับจองที่ทำกิน การนำวัวควายเข้าไปเลี้ยงในเขตป่า การตัดไม้ใช้สอย สร้างบ้าน ทำฟืน และการหาอาหารตามธรรมชาติในฤดูกาลต่างๆ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากไม่ได้มีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาควบคุมเคร่งครัดหรือไม่ได้มาประจำอยู่ในพื้นที่เหมือนอุทยานแห่งชาติ (นางสมปอง และนางเข็มเพชร ซาธิพา, สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2560)

แม้จะไม่มีมีการควบคุมอย่างเคร่งครัดในทางปฏิบัติ แต่ในทางกฎหมาย การประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ส่งผลต่อสิทธิการถือครองที่ดินรวมทั้งสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ ของชุมชนในระยะยาว ซึ่งจะถูควบคุมด้วยระบบสิทธิตามกฎหมายที่มีรัฐอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของ ทำให้ชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้นุ่กเบิกกลายเป็นผู้นุ่กรุกไปโดยปริยาย

ช่วงการต่อสู้กันระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กับการนำเข้าการพัฒนาเพื่อช่วงชิงการนำทางอุดมการณ์ (ช่วงปลายทศวรรษ 2510 ถึงต้นทศวรรษ 2530)

ในช่วงปลายทศวรรษ 2510 (ตรงกับช่วงปลายสงครามอินโดจีน) ในพื้นที่ชุมชนที่อยู่ติดเขตป่าหรือเขตภู กลายเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งมีความขัดแย้งอย่างตึงเครียดกับรัฐบาลกลางในภาคอีสาน ส่งผลให้ชุมชนในตำบลคำอาฮวน ตำบลมุก และตำบลโพนทรายได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ดังกล่าวด้วย เนื่องจากบริเวณภูสูงไม่ไกลจากชุมชนมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มทหารป่า (พคท.) เป็นเส้นทางเชื่อมต่อกันตั้งแต่อำเภอเลิงนกทา มาถึงอำเภอคำชะอี อำเภอดงหลวงในเขตจังหวัดมุกดาหาร อำเภอนาแก อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และเข้าสู่ฐานที่มั่นพรรคคอมมิวนิสต์ในเขตเทือกเขาภูพาน จังหวัดสกลนคร และกาฬสินธุ์

สถานการณ์ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลส่งทหารเข้ามาสอดส่องความเคลื่อนไหวในพื้นที่ มีการเกณฑ์ชาวบ้านมาปรับภูมิทัศน์โดยการหักโค่นกอไผ่และต้นไม้ใหญ่ที่อยู่รอบๆ หมู่บ้านให้เปิดโล่งเพื่อง่ายต่อการเฝ้าระวัง ดำเนินไปพร้อมกับการปรับปรุงขยายถนนทางเกวียนให้สามารถเดินทางได้สะดวกขึ้น พ่อสว่าง ตูศิลา บ้านพรานอ้น และพ่ออ้วน ทองอ่อน บ้านนาคำน้อย ทั้งสองเล่าว่าชาวบ้านจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมกับทางทหาร หากใครไม่เข้าร่วม จะถูกกล่าวหาว่าเป็น “สหาย” ที่มีความสัมพันธ์กับพรรคคอมมิวนิสต์ (พ่อสว่าง ตูศิลา และพ่ออ้วน ทองอ่อน. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560)

การเปลี่ยนภูมิทัศน์จากป่าดงให้กลายเป็นพื้นที่โล่งกว้างและเชื่อมต่อผู้คนด้วยถนนลูกรังสายเล็กๆ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้านในชุมชนใน 3 ตำบลดังกล่าวอย่างมีนัยสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านพากันบุกเบิกที่ป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจที่สามารถขายแลกเงินได้ เริ่มจากการปลูกปอ ในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ตามด้วยการปลูกมันสำปะหลังและอ้อยในช่วงกลางทศวรรษ 2520 ทำให้ชาวบ้านมีเงินใช้จ่ายใช้สอย ส่งผลให้ชาวบ้านมีการขยายการปลูกพืชไร่เหล่านี้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะมันสำปะหลังและอ้อยที่มีการผลิตอย่างเข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ยังได้มีการส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มทอผ้า กลุ่มจักรสาน และกลุ่มเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น พร้อมกับการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ถนน ไฟฟ้า และน้ำประปา ที่เริ่มลงมือเข้าสู่หมู่บ้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2510 จนถึงต้นทศวรรษ 2530 ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป มีการสัญจรสะดวกมากขึ้น การเชื่อมต่อกับตัวอำเภอเป็นไปอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงหมู่บ้านเข้ากับศูนย์กลางมากขึ้น มีการรับข่าวสารด้านต่างๆ มากขึ้น (ผู้ใหญ่วันทา ขาธิพา. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560)

ในช่วงเวลานี้ จึงได้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของวิถีการผลิตของชุมชน จากวิถีการผลิตเพื่อผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่วิถีการผลิตเพื่อขายบางส่วนและเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมาพร้อมกับวิถีการบริโภคที่แสดงให้เห็นจากการใช้จ่ายใช้สอย อุปกรณ์ข้าวของเครื่องใช้ที่มีความทันสมัยมากขึ้น รวมถึงสภาพบ้านเรือนของชาวบ้านเริ่มปรับเปลี่ยนจากบ้านไม้ชั้นเดียวยกสูง หลังคามุงหญ้า ฝาบ้านทำจากไม้ไผ่สับเป็นซี่แล้วเอาดินโคลนพอกทับ ถูกเปลี่ยนเป็นบ้านไม้ยกสูง มีหลังคาเป็นสังกะสี และฝาบ้านเปลี่ยนเป็นไม้แผ่นใหญ่

การปฏิรูปที่ดินเพื่อส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น กับการล้อมรั้วสร้างศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ (ช่วงปี 2532-2558)

ขณะที่ชุมชนมีการขยายการผลิตมันสำปะหลังและอ้อยมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ใน พ.ศ. 2536 รัฐบาลได้ออกประกาศกำหนดเขตปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และให้มีนโยบายเร่งรัดการปฏิรูปที่ดินประเภทต่างๆ ของรัฐ รวมทั้งให้กรมป่าไม้ส่งมอบพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติและป่าไม้ถาวรที่

เสื่อมสภาพแล้ว รวมถึงที่ดินที่มีราษฎรเข้าถือครองทำกิน ให้ ส.ป.ก. นำไปปฏิรูป เพื่อใช้ในการทำเกษตรกรรม ในการดำเนินการดังกล่าว รัฐใช้เวลาถึง 2 ปี ในการสำรวจเพื่อเพิกถอนและดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ ทำให้ที่ดินที่อยู่ในพื้นที่เพิกถอนเขตป่าฯ มีสถานะเป็น ส.ป.ก. ในปี พ.ศ. 2538 (มูลนิธิชีวิตไท, 2559)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาตามลำดับเวลา จะพบว่า การเพิกถอนเขตป่าและการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. เกิดขึ้นหลังจากปี 2535 ที่ได้มีการล้อมรั้วที่ดินเพื่อจัดตั้งศูนย์วิจัยพืชไร่กับสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจากการล้อมรั้ว ได้ตั้งคำถามต่อนโยบายที่แอบแฝงหรือเป้าประสงค์ที่แท้จริงของการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. ว่าไม่ได้เป็นไปเพื่อการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เป็นไปเพื่อการถอนสิทธิ์ความเป็นเจ้าของที่ดินของชาวบ้านในฐานะผู้บุกเบิก และแทนที่ด้วยอำนาจสิทธิ์ขาดของรัฐในการจัดการที่ดิน

จากการสำรวจข้อมูลและพูดคุยกับชาวบ้านที่ต้องสูญเสียที่ดินจากการล้อมรั้วดังกล่าว พบว่า นอกจากชาวบ้านพรานอันแล้ว ยังมีชาวบ้านในอีกหลายหมู่บ้านที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินในรูปแบบเดียวกัน นี่อีกหลายครัวเรือน ได้แก่ บ้านนาถ่อน บ้านปงเป้า บ้านกุดโง้ง บ้านม่วงหัก และบ้านนาคำน้อย ชาวบ้านเหล่านี้ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่ารัฐไม่มีค่าชดเชยหรือค่าเวนคืนใดๆ เพราะที่ดินดังกล่าวไม่ได้มีเอกสารแสดงสิทธิ์ใดก่อนจะมีการเวนคืน จนเมื่อพวกเขาต้องสูญเสียที่ดินไปแล้ว การออกเอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. ให้กับชาวบ้านจึงได้เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีที่ดินอีกหลายแปลงที่ไม่ได้รับการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ป.ก. เช่น ที่ตั้งบ้านและที่สวนบางส่วนของแม่แต้ว สัญชัย ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับศูนย์พืชไร่ (แต่ก้าวข้ามถนนกว้างไม่ถึง 6 เมตรเท่านั้น)ยังเป็นที่สาธารณะที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ

รูปภาพชุดที่ 9 แสดงบ้านของแม่แต้วกับบ้านของแม่หนูข่าย ซึ่งอยู่ติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม

แม่แต้ว เล่าในขณะน้ำตากลว่า

“หากมีการยึดที่ดินอีกครั้ง บ้านของเธอจะต้องโดนแน่ๆ เพราะไม่มีเอกสารแสดงสิทธิ์ใดๆ เลย ส่วนที่ดินอีกผืน แม้จะได้รับรองสิทธิ์เป็นที่ ส.ป.ก. แล้วก็ตาม แต่ถ้าหากรัฐต้องการ ก็สามารถเอาไป

ได้ทุกเมื่อ เพราะชาวบ้านไม่ได้มีสิทธิขาดในที่ สปก. ซึ่งก็ยังเป็นที่ของรัฐ ที่ให้ชาวบ้านได้อาศัยทำกินเท่านั้น” (แม่แต้ว สัตยชัย. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560)

ปัญหาดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงสถานะการถือครองที่ดินของชุมชนอยู่ภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจการจัดการที่ดินของรัฐ ที่พยายามลดทอนอำนาจและสิทธิของชุมชน การไร้สิทธิอย่างสมบูรณ์ในที่ดินก่อให้เกิดความไม่มั่นคงและการเผชิญหน้ากับความเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดิน โดยเฉพาะจากการอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของจากรัฐ นอกจากนี้ การแสดงสิทธิความเป็นเจ้าของโดยการล้อมรั้วของสองหน่วยงานดังกล่าว ยังทำให้เกิดการกีดกันชาวบ้านออกจากการใช้ทรัพยากรในรูปแบบเดิม ชาวบ้านไม่สามารถนำวัวควายเข้าไปเลี้ยง และไม่สามารถเข้าไปหาของป่าและอาหารตามธรรมชาติในเขตนั้นได้เหมือนเดิม ทั้งนี้ ที่เขตพื้นที่นั้นเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้านมาเนิ่นนาน การดำเนินการเช่นนี้ของรัฐทำให้ความมั่นคงในการดำรงชีพของชาวบ้านลดลงอย่างมาก

เมื่อต้องเผชิญกับความไม่เป็นธรรมมากมายเช่นนี้ ชาวบ้านหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มเสี่ยงสูญเสียที่ดิน กลุ่มเลี้ยงวัวควาย และกลุ่มหากินตามธรรมชาติ จึงได้รวมตัวกันคัดค้านต่อต้านการตั้งสำนักงานของศูนย์พิชไร้ บ้านพรานอ้น นำทีมโดยผู้หญิงคือ แม่หนูข่าย แม่แต้ว พ่อแวว และพ่อต้อน ทั้งหมดนี้เป็นกลุ่มพี่น้องที่ต้องสูญเสียที่ดินทั้งในฝั่งพิชไร้และฝั่งสวนหุ้ยจำนวนรวมกันเกือบ 100 ไร่ ในขณะที่บ้านกุดโง้ง นำทีมโดยนายอ่ำ ตาเซียง และพ่อทวย บ้านม่วงหัก นำทีมโดยพ่อทศ แม่นวย ตาซวย นายหวัน และยายจอน บ้านนาถ่อน นำทีมโดยยายซง บ้านป่งเป้า นำทีมโดยนายคำมาและนายเจริญ และบ้านนาคำน้อย นำทีมโดยนายเหมือนและนางสั้มมา

รูปภาพที่ 10 การให้ข้อมูลของผู้หญิงเกี่ยวกับที่ดินที่เคยถูกเวนคืนที่ดินไปเมื่อปี 2535

อย่างไรก็ตาม พบว่าบางครัวเรือนที่ต้องสูญเสียที่ดินจำนวนมาก ได้รับการชดเชยโดยการได้เข้าทำงานในศูนย์พิชไร้ เช่น ครัวเรือนของแม่หนูข่าย ชาริพา ชาวบ้านพรานอ้นที่ต้องสูญเสียทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินรวมกันเกือบ 10 ไร่ ทางกรมจึงชดเชยให้สามีของเธอได้เข้าทำงานเป็นเวรยามรักษาความปลอดภัยเช่นเดียวกับกรณีของพ่อทศ ดันลำภู กับญาติพี่น้องรวม 3 ครัวเรือน ในหมู่บ้านม่วงหัก ต้องสูญเสียที่นาและที่สวนปลูกไปรวมกันเกือบ 15 ไร่ ได้รับการชดเชยให้เข้าทำงานเป็นเวรยามรักษาความปลอดภัยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ ยังได้มีการจ้างชาวบ้านเข้าไปทำงานในแปลงเกษตรทดลองจำนวนมาก ทำให้มีความต้องการแรงงานจำนวนมากในแต่ละวัน ด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เช่นนี้ ส่งผลให้ชาวบ้านมีหน้าที่ต่อศูนย์พืชไร่ดีขึ้น ชาวบ้านที่เคยต่อต้านคัดค้านก็หยุดการเคลื่อนไหว และมีทำที่ที่เป็นมิตรกับเจ้าหน้าที่ในศูนย์พืชไร่มากขึ้น หลังจากได้เข้าไปทำงานในศูนย์ทุกวัน ทั้งนี้หลายครอบครัวเล่าว่าเงินรายได้จากการรับจ้างในศูนย์พืชไร่และสวนหญ้าทำให้พวกเขาสามารถสร้างเนื้อสร้างตัวได้ บางครอบครัวสามารถส่งลูกเรียนจนจบ และอีกหลายครัวเรือนมีทีวี ตู้เย็น และรถมอเตอร์ไซด์ก็ในช่วงที่ทำงานให้กับศูนย์พืชไร่

รูปภาพชุดที่ 11 พ่อบุญนะ ชาธิพา กับภรรยา กลับจากไปหาปู่ย่าในหนองที่นาของตัวเอง

ต่อมาเมื่อพื้นที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษ อย่างกล่าวมาข้างต้น จนกระทั่งปี 2561 แม้ว่า สำนักงานธนารักษ์ได้มีการประกาศสรรหาผู้ลงทุนไปแล้ว 3 ครั้ง แต่ก็ยังไม่มีผู้สนใจมาลงทุน ชาวบ้านพรานอันเล่าว่า มีคนแปลกหน้านั่งรถคันใหญ่ บ้างก็รถตู้ บ้างก็รถบัส เข้ามาวนดูพื้นที่หลายครั้งแล้ว หลายคนเล่าด้วยน้ำเสียงกังวล เช่น พ่อสุตใจ สัตยชัย ซึ่งอาศัยอยู่ติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม สะท้อนความรู้สึกเวลามีคนแปลกหน้าขับรถเข้ามาว่าจะรู้สึกใจไม่ดี มีความกังวลว่าหากมีคนมาลงทุน ไม่รู้ว่าตัวเองจะต้องสูญเสียบ้าน ซึ่งไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ เลย เหมือนกับที่เคยสูญเสียที่นา ซึ่งอยู่ในเขตล้อมรั้วมาก่อน (นายสุตใจ สัตยชัย, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2560)

เช่นเดียวกับนายบุญนะ ชาธิพา อสม.บ้านพรานอัน ก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความกังวลใจทุกครั้งเวลาพบเห็นคนแปลกหน้ามาพร้อมรถบัสหรือรถตู้ ซึ่งพ่อบุญนะคาดว่าน่าจะเป็นพวกนายทุนที่มาสำรวจพื้นที่เพื่อสร้างโรงงาน แต่ด้วยความที่มีที่นาติดเขตล้อมรั้วและมีห้วยไหลเชื่อมจากพื้นที่พัฒนานิคมเข้าพื้นที่นาของตัวเองโดยตรง (นายบุญนะ ชาธิพา, สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2560)

3.4 ความหมายของที่ดินทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของผู้หญิง

สำหรับความหมายของที่ดินจากมุมมองของผู้หญิงในพื้นที่พัฒนานิคม ต.พรานอัน อ. เมือง จ. มุกดาหาร พบว่าผู้หญิงในพื้นที่ที่มีความผูกพันกับที่ดินนับตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐานเมื่อเกือบสองร้อยปีมาแล้ว

ผู้หญิงมีส่วนสำคัญในการบุกเบิกที่ดินเพื่อตั้งรกราก ปรับปรุงที่ดินเพื่อการทำนา ทำไร่ เข้าไปหาของป่า และบุกเบิกเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ ต่อมารัฐได้ประกาศพื้นที่ภูเขาและรอบๆเป็นเขตอุทยานแห่งชาติดงบังอี่ ต่อมาพื้นที่บริเวณนั้นได้เป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐบาลส่งทหารเข้ามาสอดส่องความเคลื่อนไหวในพื้นที่ มีเกณฑ์ชาวบ้านมาปรับภูมิทัศน์โดยการหักโค่นกอไผ่และต้นไม้ใหญ่ที่อยู่รอบๆหมู่บ้านให้เปิดโล่งเพื่อต่อการเฝ้าระวัง และต่อมารัฐได้ได้จัดสรรที่ดินเป็นเขต สปก. และ นำที่ดิน มาตั้งเป็นศูนย์วิจัยเกษตรและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร ที่มีเนื้อที่รวม 1,080 ไร่ รัฐใช้อำนาจมาตรา 44 เปลี่ยนจากศูนย์วิจัยให้เป็นที่ราชพัสดุเพื่อพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ แม้ว่าที่ดินถูกจัดการในช่วงเวลาต่างๆเช่นการปรับเปลี่ยนที่ดินสาธารณะมาเป็นส่วนราชการและต่อมาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ ความหมายของที่ดินในทัศนะของผู้หญิงได้ปรับเปลี่ยนจากการที่ดินเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของการดำรงชีพและคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรม ผู้หญิงมีความห่วงหาพื้นที่ดินดังกล่าวจึงได้รวมตัวกันต่อรองและประท้วงการดำเนินการของรัฐระหว่างการจัดการให้ที่ดินเป็นศูนย์ราชการ และจนปัจจุบันผู้หญิงก็ยังไม่ได้ยอมรับการถูกกีดกันออกจากที่ดินระหว่างการนำที่ดินที่ชาวบ้านใช้ร่วมกันมาพัฒนาเป็นศูนย์ราชการ จึงได้ร่วมกันคัดค้าน เช่น แม่แก้ว เล่าถึงการรวมตัวกันคัดค้านการตั้งศูนย์พืชไร่ในช่วงปี 2535 ว่า

“ตอนนั้นกลุ่มชาวบ้านที่สูญเสียที่ดินทั้งบ้านพรานอัน บ้านกุดโง้ง บ้านม่วงหัก และบ้านนาค่าน้อย รวมตัวกันได้สองสามคันรถไปขอร้องให้ สจ. ที่อยู่บ้านกุดโง้งช่วยเหลือ สจ.ก็แนะนำให้ไปหาคนนั้นคนนี้ในจังหวัด แต่ก็ไม่มีอะไรคืบหน้า ไม่ชนะก็เลยหยุด ไปที่ไหน ใครก็บอกว่าพวกเขาเป็นเจ้าของเป็นนาย ก็เลิกแล้ว เขาบอกว่าเป็นดินหลวง พวกเราก็เลยไม่สู้ เป็นแบบนี้แหละ แต่ก็สู้อยู่ตั้งนานนะ” (แม่แก้ว สัตยชัย, สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560)

นอกจากนี้ที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ยังไม่มีนักลงทุนเข้าไปลงทุนยังเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านทั้งหญิงและชายเข้าไปใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงวัวควายและเก็บหาของป่าและอาหาร ขณะที่เข้าไปใช้ประโยชน์ ผู้หญิงได้รวมตัวกันสร้างเพิงพักหรือเถียงนาของตัวเอง ริมสระสาธารณะ¹ หลังด้วยความช่วยเหลือการสร้างของผู้ชาย โดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ส่วนผู้ชายก็ได้สร้างเพิงพักชั่วคราวของตัวเองขึ้นมาเช่นกันซึ่งอยู่ห่างจากเพิงพักผู้หญิงเพียง 5-6 เมตรเท่านั้น ดังรูปที่ 12 ซึ่งสะท้อนว่าที่ดินคือพื้นที่ของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและความเป็นพวกพ้อง เพราะผู้หญิงและผู้ชายเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ทั้งวัน และมาจากหลายหมู่บ้าน พวกเขามาพร้อมกับอาหารหรือข้าวเหนียวและมาทำอาหารกินกลางวันกินร่วมกัน รวมทั้งนำอาหารจากบ้านมาแลกเปลี่ยนกัน หลังกินอาหาร บางคนก็นอนพักเอาแรง และหลบแดด เพราะช่วงบ่ายแดดจะแรงมาก บางคนช่วยกันหาเหา หรือถอนผมหางอกให้กันและกัน ระหว่างว่างบางคนก็ลงไปหาปลาในหนองน้ำข้างๆ เพื่อนำมาทำอาหาร ร่วมคุยแลกเปลี่ยนความเห็นต่อเรื่องต่างๆทั้งเรื่องการทำมาหากิน การศึกษา การทำบุญ ราคาขายของวัวควาย แห่ลงขาย ผู้ชาย หรือการเปลี่ยนแปลงต่างๆของชีวิตตลอดจนเกี่ยวกับข่าวสารบ้านเมือง ทำให้พวกเขารู้จักกันคุ้นกันดีในกลุ่มผู้เลี้ยงวัวควาย

รูปที่ 12 แสดงเฟิงพักชั่วคราวเวลาที่ผู้หญิงและผู้ชายมาเลี้ยงวัวในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

3.5 สรุป

ชุมชนรอบพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษเป็นชุมชนที่มีวิถีการผลิตที่ตอบสนองต่อตลาดด้วยการทำการเกษตรเพื่อขายผสมผสานกับการเก็บหาอาหารและของป่าจากธรรมชาติ ผู้หญิงและคนในชุมชนพึ่งพาและใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างเข้มข้นเริ่มตั้งแต่ยุคเข้ามาตั้งถิ่นฐานจวบจนปัจจุบัน ผู้หญิงเคยมีบทบาทสูงมากในการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตที่รัฐประกาศล้อมรั้วเพื่อทำเป็นศูนย์ราชการและต่อมาพื้นที่ดังกล่าวประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษแต่ก็ยังเข้าไปใช้ประโยชน์ทั้งการเลี้ยงวัวควายและเก็บหาอาหารในบริเวณดังกล่าวทำให้ที่ดินและพื้นที่คือสถานที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและมีความหมายต่อชาวบ้านไม่เพียงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจแต่เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนสังสรรค์ของผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งสะท้อนมิติทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทที่ 4

ผู้กระทำการ ผู้หญิง และการจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

4.1 ผู้หญิง ผู้กระทำการ และทรัพยากรที่ดิน

ในมุมมองของสตรีนิยมนิเวศวิทยาการเมืองเห็นว่าการวิเคราะห์เพศสภาพในการจัดการทรัพยากรจำเป็นต้องตั้งคำถามเกี่ยวกับความแตกต่างหลากหลายและคลื่นไหวในความสัมพันธ์ของอำนาจระหว่างหญิงชายและระหว่างหญิงด้วยกันเองด้วยระหว่างรัฐกับผู้หญิง ซึ่งแนวคิดสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมืองเสนอว่าไม่ควรมีสมมติฐานล่วงหน้าและมีมุมมองบทบาทของผู้หญิงแบบตายตัวหรือเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ตายตัวหรือเหยื่อของการพัฒนาเสมอไป เช่น ผู้หญิงต้องดูแลครอบครัวและมักไม่ได้ประโยชน์จากการพัฒนา ในความเป็นจริงต้องมองบทบาททางเพศของผู้หญิงในลักษณะมีความเป็นพลวัต และเน้นความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชายและกลุ่มอื่นๆในสังคมในด้านการเข้าถึงและการควบคุมการใช้ทรัพยากรเป็นหลัก

(Resurecion and Elmhirst, 2009) ในกลุ่มผู้หญิงเองก็มีความแตกต่างหลากหลายภายในตามบริบทความเป็นมาทางเชื้อชาติ ความเชื่อ ประวัติศาสตร์หรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้นการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร (Jackson, 1993; Rocheleau, 1996) ส่วน Nightingale (2006) เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรกำหนดความแตกต่างในบทบาทของหญิงและชายในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรดังนั้นเพศสภาพจึงถูกนิยามใหม่เสมอๆเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและบริบทของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ตัวตนของผู้หญิง (Women subjectivities) ในฐานะผู้กระทำการ (Actors) จึงปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขเหล่านี้ ซึ่งตัวตนของผู้หญิงจึงมีหลากหลาย รวมทั้งการมีเครือข่ายที่หลากหลายด้วยในการการปรับเปลี่ยนรวมทั้งต่อสู้เรียกร้องในการจัดการพัฒนา (Lawson 2007) การมีมุมมองตัวตนของผู้หญิงที่หลากหลายทำให้มองเห็นว่าผู้หญิงไม่มีความเป็นเนื้อเดียวกันหรือมีตัวตนที่เหมือนกันหรืออยู่สถานะเหมือนกันอีกต่อไปหากตัวตนของผู้หญิงมีความแตกต่างหลากหลายกลุ่ม (Differentiated categories) ผู้หญิงมีตำแหน่งที่ที่หลากหลาย (Multiple positionalities) โดยผู้หญิงแต่ละกลุ่มมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนแตกต่างกันขึ้นกับเงื่อนไขที่กำหนดเช่น เชื้อชาติ ชนชาติ ความเชื่อ ศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์และเพศวิถี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาติจึงมีไช่เรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเหมือนนักคิดกลุ่มสตรีนิยมสายนิเวศวิเคราะห์มาก่อนหน้านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมมีหลากหลายแบบขึ้นกับพื้นที่และนิเวศเกษตร ซึ่งการจัดการทรัพยากรควรมีสองระดับควบคู่กันคือระดับการรักษาสิทธิในการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนและระดับการเมืองโดยทำให้ประเด็นการจัดการทรัพยากรให้เป็นวาระทางการเมือง

4.2 ผู้หญิงและผู้กระทำการที่หลากหลาย

ในบทบทนี้นำเสนอผู้กระทำการผู้หญิงและผู้ชายในการจัดการทรัพยากรที่แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการจัดการที่ดินที่ดำเนินการโดยรัฐแตกต่างกัน และกลุ่มคนที่มี

การต่อรองกับรัฐเรื่องการเวนคืนที่ดินเพราะสูญเสียที่ดินจากจะสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับเศรษฐกิจพิเศษ จากการศึกษาภาคสนาม พบว่า การใช้ที่ดินจากกรณีศึกษากลุ่มผู้หญิงสามารถแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) กลุ่มสูญเสียที่ดินและถูกเวนคืนที่ดิน 2) กลุ่มที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม 3) กลุ่มเลี้ยงวัวควาย 4) กลุ่มหาอาหารตามธรรมชาติ ซึ่งนอกจากความแตกต่างในลักษณะการใช้ที่ดินแล้ว กลุ่มดังกล่าวยังมีความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการตัดสินใจในการใช้ที่ดินรูปแบบต่างๆ หลังการประกาศเขตเศรษฐกิจพิเศษ และการมีปฏิบัติการต่างๆ ของผู้หญิง ที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธ การต่อต้าน/ต่อรอง การยอมรับ/ยอมจำนน รวมถึงการปรับตัว และการรับมือหรือการมีข้อเสนอที่แตกต่างหลากหลายอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยก่อนที่จะนำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพ ขอนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับการครอบครองที่ดินก่อนเพื่อให้เห็นความสำคัญของที่ดินจากมุมมองเพศสภาพดังนี้

4.2.1 กลุ่มผู้สูญเสียที่ดินและถูกเวนคืนที่ดิน

ในหัวข้อนี้จะเป็นการอธิบายข้อมูลภาคสนามที่สำคัญคือภาพรวมการใช้ที่ดินและการสูญเสียที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ เพื่อการดำรงชีพ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของผู้หญิงกลุ่มต่างๆ ก่อนและหลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยเน้นอธิบายถึงลักษณะการใช้ที่ดินของผู้หญิงกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของพื้นที่ดังกล่าวจากรัฐจากการเข้าจัดการและพัฒนาพื้นที่นับแต่อดีตจนกระทั่งถึงการพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษซึ่งได้อธิบายไปแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา จากนั้นจะอธิบายกรณีศึกษาการสูญเสียที่ดินของผู้หญิง การสูญเสียพื้นที่เลี้ยงวัว และแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ที่สะท้อนโลกทัศน์มุมมองความคับข้องใจและความวิตกกังวลต่อวิถีการผลิตและการดำรงอยู่ของครัวเรือน

กลุ่มสูญเสียที่ดิน ถือเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจาก “การพัฒนา” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชน ตั้งแต่การจัดตั้งศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ มาจนถึงการจัดตั้งเขตพื้นที่พัฒนานิคม เพื่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร ทั้งสองช่วงเวลานี้ทำให้มีกลุ่มคนสูญเสียที่ดินแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

ช่วงสูญเสียที่ดินจากการจัดตั้งศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ (พ.ศ. 2532-2535)

การเพิกถอนเขตป่าและการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ สปก. เพื่อการล้อมรั้วที่ดินเพื่อจัดตั้งศูนย์วิจัยพืชไร่กับสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ ในปี 2535 ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งต้องสูญเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจากการล้อมรั้วที่ดินดังกล่าว ประกอบด้วยชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบเขตพื้นที่ที่ถูกล้อมรั้ว ได้แก่ หมู่บ้านพรานอ้น บ้านกุดโง้ง บ้านม่วงหัก และบ้านนาคำน้อย ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่ารัฐไม่มีค่าชดเชยหรือค่าเวนคืนใดๆ เพราะที่ดินดังกล่าวไม่ได้มีเอกสารแสดงสิทธิ์ใดก่อนจะมีการเวนคืน จนเมื่อพวกเขาต้องสูญเสียที่ดินไปแล้ว การออกเอกสารสิทธิ สปก. ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันจึงได้เกิดขึ้น

ช่วงสูญเสียที่ดินจากการจัดตั้งเขตพื้นที่พัฒนานิคม (พ.ศ. 2558) ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับการจัดสรรที่ดินในโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรผู้ยากไร้ของ ส.ป.ก.มุกดาหาร ในปี 2554 ซึ่งเป็นที่ดินตั้งอยู่กับพื้นที่ศูนย์วิจัยพืชไร่ จำนวน 5 ไร่เศษ ซึ่งย้ายมาจากอำนาจเจริญ อุครธานี และกาฬสินธุ์ พวกเขาได้รับการจัดสรรให้ถือครองที่ดินสปก.4-01ไร่ละ 3 ไร่ เพื่อเป็นที่พักอาศัยและทำการเกษตร จากการสอบถามชาวบ้านพราณอันซึ่งรู้จักคุ้นเคยกับ 5 ไร่เรือนดังกล่าว เล่าว่าครอบครัวของนายประเสริฐ ฤกษ์จันทร์ ที่มาจากอำนาจเจริญ เป็นครัวเรือนเดียวที่ได้รับค่าชดเชยจากการเวนคืนที่ดินครั้งนี้มากที่สุด คือเป็นเงินจำนวน 200,000 บาท โดยทางการได้ให้เหตุผลว่านายประเสริฐได้มีการเข้ามาอาศัยและทำเกษตรอยู่ในที่ดินที่ได้รับการจัดสรรอย่างจริงจัง ส่วนอีก 4 ครัวเรือนที่ไม่ได้เข้ามาอยู่อาศัยอย่างจริงจังเหมือนนายประเสริฐ ยังไม่มีข้อมูลชัดเจนว่าได้รับการชดเชยครัวเรือนละกี่บาท

4.2.2 กลุ่มที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยติดเขตพื้นที่พัฒนานิคม

กลุ่มนี้มีความเสี่ยงต่อการถูกเวนคืนที่ดินเพราะมีที่ดินติดเขตพื้นที่พัฒนานิคมและเขตการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งถือเป็นกลุ่มครัวเรือนที่อาจได้รับความเสี่ยงซึ่งจะเกิดขึ้นกับชาวบ้านในหมู่บ้านพราณอัน และหมู่บ้านคำเขื่อง ที่มีที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยในระยะประชิดติดกับเขตพื้นที่พัฒนานิคมและเขตการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เนื่องจากรัฐได้มีการวางแผนการดำเนินการ 2 โครงการ ซึ่งอาจทำให้มีการเวนคืนที่ดินของชาวบ้านอีกครั้ง ได้แก่

1) โครงการก่อสร้างรถไฟรางคู่เส้นทางบ้านไผ่-นครพนม ซึ่งจะตัดผ่านตำบลคำอาฮวน รวมทั้งบ้านคำเขื่องเป็นระยะทาง 12.4 กิโลเมตร จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าที่ดินที่ถือครองในรูปสปก.จะถูกเวนคืน จำนวน 81 ราย คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 319 ไร่ 1 งาน 54 ตารางวา แยกเป็นบ้านคำเขื่องจำนวน 24 ราย จำนวน 24 แปลง รวมพื้นที่ประมาณ 109 ไร่ 2 งาน 48 ตารางกิโลเมตร

2) โครงการขยายถนนสี่เลนส์เพื่อรองรับการคมนาคมขนส่งไปยังพื้นที่พัฒนา แม้ว่าโครงการที่ 2 จะยังไม่ได้เริ่มดำเนินการและเสนอแผนงบประมาณ แต่มีการออกสำรวจของเจ้าหน้าที่รัฐระดับท้องถิ่น โครงการนี้อาจทำให้เกิดการเวนคืนที่ดินฝั่งขวาของถนนทางหลวงชนบทหมายเลข 3019 ซึ่งเป็นที่ตั้งบ้านเรือนและที่ทำกินของชาวบ้านคำเขื่องและบ้านพราณอันรวมเป็นจำนวนมากกว่า 20 ครัวเรือน

นอกจากนี้กลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อการได้รับมลพิษประเภทต่างๆ หากมีการตั้งโรงงานในเขตพื้นที่พัฒนานิคม ซึ่งได้แก่ชาวบ้านใน 6 หมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดกับพื้นที่พัฒนานิคม ได้แก่ บ้านพราณอัน บ้านคำเขื่อง บ้านนาถ่อน บ้านม่วงหัก บ้านนาคำน้อย และบ้านกุดโง้งน้อย หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนแต่เป็นชุมชนที่ทำเกษตรกรรมเป็นหลัก ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความวิตกกังวลต่อผลกระทบทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากการก่อมลภาวะประเภทต่างๆ หากมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เช่น มลภาวะ

ทางเสียง การปล่อยกลิ่นเหม็น การปล่อยน้ำเสีย ขยะ สิ่งปฏิกูล หรือสารเคมีอันตรายซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อแหล่งน้ำธรรมชาติและพื้นที่ทำกินที่อยู่ไม่ไกลจากนิคมอุตสาหกรรม

ตารางที่ 14 แสดงจำนวนครัวเรือน ประเภทและขนาดที่ดินที่สูญเสีย

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	ประเภทและขนาดที่ดินที่สูญเสีย
บ้านพรานอัน (ม.13)	ฝั่งศูนย์พืชไร่ 4 ครัวเรือน (เป็นพี่น้องกัน 2 ครัวเรือน)	ที่ดินทำกิน รวมประมาณ 80 ไร่ และที่อยู่อาศัยรวมประมาณครึ่งไร่
	ฝั่งสวนหญ้า 6 ครัวเรือน (2 ตระกูล)	ที่ดินทำกิน (ที่นา) รวมประมาณ 130 ไร่
บ้านกุดโง้งน้อย	ฝั่งศูนย์พืชไร่ 5 ครัวเรือน (เป็นพี่น้องกัน)	ที่ดินทำกิน (ที่สวน) รวมประมาณ 40 ไร่
บ้านม่วงหัก	ฝั่งศูนย์พืชไร่ 5 ครัวเรือน (เป็นพี่น้องกัน)	ที่ดินทำกิน (ที่สวน) รวมประมาณ 20 ไร่
บ้านนาคำน้อย	ฝั่งศูนย์พืชไร่ 4 ครัวเรือน (เป็นพี่น้องกัน)	ที่ดินทำกิน (ที่สวน) รวมประมาณ 30 ไร่
บ้านป่งเป้า	ฝั่งศูนย์พืชไร่ 1 ครัวเรือน (เป็นครัวเรือนย้ายจากบ้านพรานอันไปอยู่บ้านป่งเป้า จึงมีที่ดินบริเวณนี้)	ที่ดินทำกิน (ที่ไร่+สวน) รวม 11 ไร่

4.2.3 กลุ่มเลี้ยงวัวควาย

การเลี้ยงวัวควายถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนรอบเขตพื้นที่พัฒนานิคมซึ่งเลี้ยงกันเกือบทุกครัวเรือนในแต่ละชุมชน โดยเฉพาะชาวบ้านพรานอันและบ้านคำเชิง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการเลี้ยงวัวควายมากที่สุด เนื่องจากหมู่บ้านมีพื้นที่ว่างเป็นป่าโคกและทุ่งโล่งกว้างหลายร้อยไร่ ชาวบ้านจึงใช้ประโยชน์พื้นที่ดังกล่าวในการเลี้ยงวัวควายมาตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ย่าตายาย และได้มีการสืบทอดเป็นมรดก (มรดก) กันมาจนถึงรุ่นลูกหลาน

แต่หลังจากได้มีการล้อมรั้วแสดงสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินของศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์เมื่อปี 2535 ทำให้ชาวบ้านถูกห้ามไม่ให้มีการนำวัวควายเข้าไปเลี้ยงในพื้นที่ดังกล่าว ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากพากันขายวัวควายยกออก โดยเฉพาะชาวบ้านพรานอันและบ้านคำเชิงซึ่งเคยเป็นกลุ่มที่

ใช้พื้นที่ดังกล่าวเลี้ยงวัวควายเป็นจำนวนมากที่สุดหากเทียบกับชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นๆ โดยรายได้ที่ชาวบ้านได้จากการขายวัวควายในแต่ละปีประมาณ 50,00-80,000 บาท

แม่อำพรและพ่อทองทิพย์ รัตนตร ชาวบ้านพรานอันที่เคยเลี้ยงวัวควายฝูงใหญ่เกือบ 100 ตัว ได้ตัดสินใจทยอยขายวัวควายจนหมดคอก หลังจากมีการประกาศล้อมรั้วป่าโคกและสวนหญ้าในปี 2535 ซึ่งทำให้พวกเขาไม่มีพื้นที่เลี้ยงวัวควาย เช่นเดียวกับชาวบ้านพรานอันจำนวนมากที่ทยอยขายวัวควายในช่วงเวลาดังกล่าวด้วยราคาขายที่ไม่สูงมากนัก เนื่องจากการขายในสภาพบังคับที่ไม่สามารถต่อรองราคาได้ ทำให้ง่ายต่อการถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง สถานการณ์ครั้งนั้นส่งผลให้จำนวนผู้เลี้ยงวัวควายในบ้านพรานอันลดลงจำนวนมากอย่างฮวบฮาบ จนเหลือชาวบ้านที่ยังเลี้ยงวัวควายไม่ถึงร้อยละ 10

สำหรับการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งเคยนำวัวควายมาเลี้ยงในเขตล้อมรั้วร่วมกับชาวบ้านพรานอัน ได้แก่ บ้านนาถ่อน บ้านกุดโง้ง บ้านม่วงหัก และบ้านนาคำน้อย กลุ่มบ้านเหล่านี้ถึงแม้จะประสบปัญหาเช่นเดียวกับชาวบ้านพรานอัน แต่ก็ไม่ได้มีการขายวัวควายมากเหมือนบ้านพรานอัน เห็นได้จากยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งมีการตัดสินใจขายวัวควายไปเพียงบางส่วน และยังมีวัวควายที่ยังคงเลี้ยงอย่างต่อเนื่องในที่นาหรือที่สวนของตนเองจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ผู้เก็บข้อมูลมีความเห็นว่าชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ ไม่ได้รู้สึกถึงความเสี่ยงต่อการสูญเสียพื้นที่เลี้ยงเหมือนชาวบ้านพรานอันและบ้านคำเชียงที่ตั้งติดเขตล้อมรั้วในระยะประชิด

ความรู้สึกเสี่ยงหรือไม่มั่นคงต่อการสูญเสียที่ดินของชาวบ้านพรานอันยังมีมากขึ้นหลังการประกาศจัดตั้งพื้นที่พัฒนานิคมเพื่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในปี 2558 ชาวบ้านพรานอันที่ยังเลี้ยงวัวควายต่อหลังจากมีการล้อมรั้วในปี 2535 ได้พากันทยอยขายวัวควายออกจนเหลือจำนวนเท่าที่สามารถเลี้ยงได้ ในขณะที่บางคนตัดสินใจยกเลิกการเลี้ยงวัวควายอย่างถาวร เช่นแม่แหลมทองกับพ่อแหว ซาธิพา สองพ่อแม่ที่ผูกพันกับการเลี้ยงวัวมานานนับตั้งแต่แต่งงานอยู่กินด้วยกันมา ทั้งสองตัดสินใจขายวัวควายยกคอกหลังจากได้เห็นความเคลื่อนไหวของการพัฒนาพื้นที่นิคม ที่ทำให้รู้สึกได้ว่าจะมีการตั้งโรงงานในอีกไม่ช้าไม่นาน ดังที่พ่อแหวกล่าวไว้ว่า หน่วยต่อน้ำ หน่วยต่อไฟ “มาปักเสาขุดดินอยู่เรื่อย เลยตัดใจขาย พวกที่มาประชุมก็มากันเรื่อย มากางเต็นท์ มาประชุมกัน รรราคาแพงๆ ก็มาทั้งประเทศนอกประเทศใน เขาว่าเขาจะเอาที่ดินทั่วทั้งหมด โรงงานจะมาเข้ากัน เลยตัดสินใจขาย ” (นายแหว ซาธิพา, สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2560)

แม่ทองกับพ่อแหวเล่าต่อว่า เงินที่ได้จากการขายวัวควายครั้งนั้นถูกแปรเป็นค่าเล่าเรียนของลูกและค่าใช้จ่ายจีปอะของครัวเรือน ปัจจุบันทั้งสองยึดการทำนาทำไร่และรับจ้างเป็นหลัก และไม่คิดจะกลับไปเลี้ยงวัวควายเหมือนเพื่อนบ้านหลายคนที่กลับไปเลี้ยงวัวควายอีกครั้งหลังจากศูนย์พิชไร์และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ได้ย้ายออกไป จึงทำให้พื้นที่ในเขตล้อมรั้วดังกล่าวเป็นพื้นที่ว่างที่ยังไม่มีการใช้ประโยชน์อะไร เนื่องจากเป็นช่วงที่รอให้มีการประมูลเช่าพื้นที่สร้างโรงงาน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีชาวบ้านเอาวัวควายเข้าไปเลี้ยงในพื้นที่ที่เคยหวงห้ามอีกครั้ง โดยส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นประมาณ 12 คน ขณะที่บ้านพรานอันมีเพียง 2-3 รายเท่านั้น และไม่เหลือสักรายในบ้านคำเชียง

ตารางที่ 15 แสดงจำนวนวัวควายที่ผู้หญิงเลี้ยงในพื้นที่พัฒนานิคม

หญิง				ชาย			
ชื่อ/หมู่บ้าน	อายุ	จำนวน		ชื่อ/หมู่บ้าน	อายุ	จำนวน	
		วัว	ควาย			วัว	ควาย
นางแหลม บ้านพรานอัน	52	4	-	พ่อสว่าง บ้านพรานอัน	66	-	14
นางเกาะ บ้านพรานอัน	53	5	-	พ่อวิเชียร บ้านนาถ่อน	69	6	-
นางกันยา บ้านนาถ่อน	50	2	10	พ่ออ้วน บ้านนาคำน้อย	62	13	-
นางจิตรา บ้านนาถ่อน	32	18	-	พ่อเจริญ บ้านปงเป๋	67	8	-
นางสุขสิน บ้านนาถ่อน	57	-	4	พ่อคำมา บ้านปงเป๋	69	7	-
นางสุนคำ บ้านปงเป๋	59	-	11	นายสุข บ้านม่วงหัก	64	19	-
นางเรียม บ้านปงเป๋	41	6	-	ลุงนม บ้านกุดโง้ง	65	20	-
นางโอรเงิน บ้านปงเป๋	46	4	-	นายโก๋ บ้านนาคำน้อย	47	-	12

4.2.4 กลุ่มหาอาหารตามธรรมชาติ

การหาอาหารตามธรรมชาติถือเป็นวิถีหากินดั้งเดิมของชุมชนละแวกนี้ด้วยว่ามีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแหล่งอาหารที่หลากหลายตามวิถีของชุมชนท้องถิ่นอีสานที่มักพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะร่ำรวยหรือยากจนก็พากันหาอาหารธรรมชาติโดยไม่มีเรื่องการแบ่งแยกชนชั้นฐานะมาเป็นข้อแม้ นอกจากนี้ยังเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนฐานะยากจนหรือมีที่ดินทำกินน้อย ที่สามารถพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการสร้างรายได้สะสมทุนต่อยอดการผลิตอื่นๆ

การล้อมรั้วแสดงสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดินของศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์เมื่อปี 2535 มาจนถึงการจัดตั้งพื้นที่พัฒนานิคมเพื่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในปี 2558 รวมระยะเวลาเกือบ 30 ปีที่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่หากินของชาวบ้านถูกทำลาย จากการตัดต้นไม้ ถมหนองน้ำ และปรับพื้นที่ให้กลายเป็นแปลงเกษตรทดลองได้ทำลายธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตลงไปอย่างมหาศาล

แม่ทม ชาวบ้านพรานอันวัย 64 ปีเล่าย้อนกลับไปสมัยที่เธอยังสามารถออกไปหาอาหารธรรมชาติในเขตที่ถูกล้อมรั้วไปแล้วว่า “พื้นที่ตรงนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก ไม่เคยต้องเสียเวลาไปขึ้นภูไกลๆ

เหมือนปัจจุบันนี้ แค่ว่าโคกตรงนั้นก็มีอาหารให้หามากมาย ตรงนั้นเคยมีดอกกระเจียว เคยมีป่าห้วย แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีอีกแล้ว” หรือที่พ่อบุญนะ ชาติพา ประธาน อสม.ของหมู่บ้านเล่าว่า

“พื้นที่ที่ถูกล้อมรั้วเคยมีสมุนไพรรักษาโรคหลายชนิด เช่น สมุนไพรแก้ปวดเมื่อย แก้ปวดฟัน แก้ปวดท้อง สมุนไพรรักษามะเร็งก็มี สมุนไพรแก้ท้องอืดก็มี แต่เดี๋ยวนี้หายากแล้ว เพราะป่าดั้งเดิมโดนทำลายไปเยอะ” (นายบุญนะ ชาติพา. สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม 2560)

การจัดการที่ดินโดยใช้อำนาจผูกขาดรวมศูนย์ของรัฐ นอกจากจะเป็นการทำลายความมั่นคงในการดำรงชีพของชุมชนให้เผชิญกับความเสี่ยงในด้านต่างๆ มากขึ้นแล้ว ยังเป็นการทำลายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ที่มีวิถีพึ่งพาธรรมชาติเหมือนกัน เห็นได้จากความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มที่เคยเข้าไปหาของป่ากับกลุ่มที่พาวัวควายเข้าไปเลี้ยงเป็นประจำ คนกลุ่มนี้ต่างรู้จักและมีความคุ้นเคยสนิทสนมกันดี ดังที่แม่หนูข้าย ชาติพา ชาวบ้านพรานอันเล่าว่า เวลาเอาวัวควายเข้าไปเลี้ยงหรือเข้าไปหาเห็ดเก็บฟืนในป่าโคกกว้างใหญ่นั้น เธอได้เจอเพื่อนจากหมู่บ้านที่อยู่อีกฟากฝั่งหนึ่งของป่าโคกเป็นประจำ ทั้งบ้านกุคโจ้ง บ้านม่วงหัก บ้านนาคำน้อย เจอกันทุกวันจนสนิทเป็นเกลอเป็นเสียวกัน มีการไปมาหาสู่กัน นัดกันหาอาหารมาทำกินร่วมกันเป็นประจำ แต่หลังจากที่ไม่ได้เข้าไปนานเพราะกลายเป็นเขตหวงห้าม ทำให้ต่างคนต่างหาหาหน้าหายตากันไป ไม่เจอกันเลยก็มี

4.3 กรณีศึกษาการสูญเสียที่ดิน: โลกทัศน์ มุมมองและความวิตกกังวลของผู้หญิง

4.3.1 กรณีการสูญเสียที่ดินไปแล้ว

ดังที่กล่าวมาแล้ว หากพิจารณาถึงการสูญเสียความมั่นคงในการดำรงชีพ การสูญเสียทางเศรษฐกิจ รวมถึงการถูกทำลายคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่เป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม การศึกษาคนใช้ทรัพยากรที่ดินกลุ่มนี้จึงมีความจำเป็นและควรให้ความสำคัญอย่างมากกลุ่มต่อมา คือ 2) กลุ่มสูญเสียที่ดินในช่วงการจัดตั้งเขตพื้นที่พัฒนานิคม (พ.ศ. 2558) ได้แก่ 4 ครัวเรือน ซึ่งย้ายมาจากอำเภอมะนัง อุดรธานี และกาฬสินธุ์ ที่ได้รับการจัดสรรที่ดินติดกับพื้นที่ศูนย์วิจัยพืชไร่ ภายใต้โครงการจัดสรรที่ดินทำกิน สปก.4-01 ในปี 2554 จำนวนครัวเรือนละ 3 ไร่ ชาวบ้านพรานอันละแวกนั้นเล่าว่าครัวเรือนเหล่านี้ได้รับค่าชดเชยจากการเวนคืนที่ดินแล้ว โดยผู้ที่ได้ชดเชยมากที่สุดคือ นายประเสริฐ เป็นเงินจำนวน 200,000 บาท ส่วนอีก 4 ครัวเรือนที่ไม่ได้เข้ามาอยู่อาศัยอย่างจริงจังเหมือนนายประเสริฐ ยังไม่มีข้อมูลชัดเจนว่าได้รับการชดเชยอย่างไร และปัจจุบันไม่มีใครได้อินข่าวคราวของนายประเสริฐอีกเลย ต่อไปนี้เป็นการยกกรณีตัวอย่างของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากการสูญเสียที่ดินในช่วงการตั้งศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ ในช่วงปี 2535 ซึ่งที่ดินที่สูญเสียไปนั้นเป็นทั้งที่ทำกินและที่อยู่อาศัยในจำนวนที่ดินที่แตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 16 แสดงขนาดการสูญเสียที่ดินของผู้หญิง

ผู้หญิงจากครัวเรือนฐานะต่างๆ	อายุ	ขนาดการสูญเสียที่ดิน	บริเวณที่สูญเสีย
นางบัน ชาธิพา	72	ที่นา 30 ไร่	ฝั่งพืชไร่
นางเหลา สุพร	67	ที่ปลูกข้าวไร่และสวนรวม 11 ไร่	ฝั่งพืชไร่
นางหนูข่าย ชาธิพา	59	ที่นา ที่สวน และบ้าน รวม 30 ไร่	ฝั่งพืชไร่
นางแก้ว สัตยชัย	55	ที่นา 16 ไร่	ฝั่งสวนหญ้า 13 ไร่ ฝั่งพืชไร่ 3 ไร่

ผู้หญิงสูญเสียที่ดินที่จะยกมาเป็นกรณีตัวอย่าง 5 คนนี้ มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกัน ดังจะแสดงให้เห็นถึงขนาดการถือครองที่ดิน รวมถึงรายได้ที่ได้รับและหนี้สินรายปี สิ่งเหล่านี้เป็นทั้งผลที่ตามมาและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้มีการแสดงออกถึงท่าทีและความรู้สึกต่อสิ่งซึ่งเรียกว่า “เขตเศรษฐกิจพิเศษ” อย่างหลากหลาย รวมทั้งยังมีปฏิบัติการต่อต้าน/ต่อรอง การปรับตัว และการรับมือในลักษณะที่ต่างกันไป ดังจะยกให้เห็นเป็นรายกรณี ดังนี้

ตารางที่ 17 แสดงการถือครองที่ดินและรายได้ของกรณีศึกษาผู้หญิงกลุ่มสูญเสียที่ดินที่ต่างกัน

ผู้หญิงจาก ครัวเรือนฐานะ ต่างๆ	อายุ	การถือครองที่ดิน/ไร่					รายได้/ปี			หนี้สิน
		ข้าว	อ้อย	มัน ลำปะหลัง	ยาง พารา	เช่า	ขายผลผลิต	รายได้อื่นๆ		
								ในภาค เกษตร	นอก เกษตร	
นางบัน ชาธิพา	72	9	-	-	-	-	-	-	16,800	-
นางเหลา สุพร	67	10	13	-	5	-	78,000	-	122,500	-
นางหนูข่าย ชาธิพา	59	11	16	5	-	-	140,000	-	156,000	220,000

ผู้หญิงจาก ครัวเรือนฐานะ ต่างๆ	อายุ	การถือครองที่ดิน/ไร่					รายได้/ปี			หนี้สิน
		ข้าว	อ้อย	มัน สำปะหลัง	ยาง พารา	เช่า	ขายผลผลิต	รายได้อื่นๆ		
								ในภาค เกษตร	นอก เกษตร	
นางแก้ว สัญชัย	55	7	7	2	-	15	100,000	60,000	70,000	136,000

กรณีศึกษาที่หนึ่ง เรื่องของแม่บ้าน หลังสูญเสียที่นาผืนใหญ่กับชีวิตที่ไม่เป็นดังหวัง

แม่บ้านถือกำเนิดที่บ้านพรานอัน เมื่ออายุย่างเข้าวัย 20 เธอได้แต่งงานอยู่กินกับพ่อเลียง ซาธิพา (ปัจจุบันอายุ 71 ปี) ซึ่งเป็นคนบ้านคำฝิ่ง อ.คำชะอี นายเลียงย้ายเข้ามาอยู่กับครอบครัวภรรยาในบ้านพรานอันได้ไม่ถึงปี นายสังข์ คนบ้านพรานอันประกาศขายที่ดินผืนหนึ่งจำนวน 30 ไร่ ด้วยว่าพ่อแม่ของนายสังข์เสียชีวิต ทำให้ไม่มีใครทำนาต่อ แม่บ้านและพ่อเลียงจึงซื้อที่นาผืนนั้นไว้ด้วยเงิน 3,000 บาท ซึ่งในปี 2508 ถือเป็นเงินก้อนโตที่พ่อเลียงและแม่บ้านช่วยกันหามาจากหลายทางทั้งจากการเก็บหอมรอมริบและการหยิบยืมจากญาติพี่น้อง ด้วยหวังสร้างครอบครัวที่อยู่ดีกินดีด้วยกัน

ในปีเดียวกันนั้น (ปี 2508) ทั้งสองได้เข้าไปทำนาในที่ดินผืนนั้นซึ่งมีสภาพเป็นที่นาพร้อมทำกินอยู่แล้ว เนื่องจากเจ้าของเก่าได้บุกเบิกหักร้างถางพงและปรับสภาพให้เป็นที่น่าอยู่ก่อนแล้ว ปี 2510 แม่บ้านได้ให้กำเนิดลูกชายคนแรก เธอกับสามีจึงได้สร้างเถียงนาไว้ เพื่อหอบหิ้วลูกชายและข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ มานอนนวดด้วยกันในยามที่ต้องดำนาหรือเกี่ยวข้าวติดต่อกันนานเป็นเดือน เพราะที่นาอยู่ไกลจากตัวหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร พ่อเลียงค่อยๆ ต่อเติมเถียงนาหลังนั้นจนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้อยู่สบายและกว้างขวางมากขึ้นหลังจากมีลูกคนที่สองและสามตามมา

รูปภาพที่ 13 แม่บ้านและพ่อเลียงกับลูกหลานของพวกเขา

แม่บ้านและพ่อเลียงเล่าถึงอดีตช่วงที่พากันหอบหิ้วลูกไปนอนนวดอย่างมีความสุข ณ ที่นาผืนนั้นเหมือนเป็นอาณาจักรของครอบครัว ด้วยว่าที่ผืนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก บริเวณที่ใช้ทำนาเป็นที่ราบลุ่ม

มีหนองน้ำอยู่ตรงกลาง ชื่อ “หนองบ่หว่า” หนองเล็กๆ ที่ลึกๆ พากันตกปลา เขียงกบเขียงเจียด แหะไข่มดแดง ถัดจากที่นาเข้าไปด้านในเป็นป่าเป็นโคกเป็นแหล่งอาหารสำคัญของพวกเขา ทั้งเห็ด หน่อไม้ หน่อหวาย พืชพรรณต่างๆ มีให้เลือกมากมาย นอกจากครอบครัวของแม่บ้านแล้ว ไม่ไกลจากกันนักยังมีครอบครัวของพ่อทามและแม่ทุม (ครอบครัวของนางหนูข้ายและนางแต้ว) ที่สร้างบ้านและทำนาทำสวนอยู่ใกล้กันเล็กๆ ทั้งสองครอบครัวนี้ได้ไปเล่นและหากินด้วยกัน นอกจากนี้ ยังมีเพื่อนบ้านจากในหมู่บ้านพรานอันและหมู่บ้านข้างเคียงมาหากินร่วมกันในที่แห่งนี้อย่างไม่ขาดสาย เนื่องจากเป็นป่าโคกกว้างใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ตามที่แม่บ้านเล่าว่า

“ยามถึงฤดูเห็ด เพื่อนบ้านพากันมาหาเห็ดด้วยกันสนุกสนาน ถึงนาจะอยู่ไกล แต่มีเพื่อนบ้านมาเยี่ยมมายามตลอด” (นางบัน ชาติพา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560)

พอลูกโตไปโรงเรียนได้กลับเข้าไปอยู่บ้านที่สร้างไว้ในตัวหมู่บ้านใกล้กับบ้านพ่อแม่ของแม่บ้าน ส่วนพ่อเลี้ยงกับแม่บ้านก็มานอนกันสองตายาย นานวันทั้งสองรู้สึกผูกพันกับที่ผืนนี้มากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากได้ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในที่แห่งนี้ ทำนาทำสวนไม่เคยไปไหนไกล จนกระทั่งในปี 2534 ที่ผืนนี้ถูกยึดไปโดยหน่วยงานรัฐอย่างที่สองไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจมาก่อน

“ผู้ใหญ่บ้านมาล่อเซ็นชื่อ ตามหมู่บ้าน คำให้เซ็นก็เซ็น ไม่รู้ว่าคำจะมาเอาที่ดินมารู้ทีหลัง ถ้ารู้เราจะให้คำทำไม เราทำกินอยู่ ถ้ารู้ เราก็ไม่เซ็น” (นายเลียง ชาติพา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560)

“เกี่ยวข้าวยังไม่ทันเสร็จ คำไ้ไปหมดเลยลูกเอ๊ย เสียข้าวไป 30 กระสอบป่าน คำไม่ได้ชดเชยอะไรเลย แคไ้ไปเป็นยาม ต้องทำงานเป็นลูกจ้างคำ” (นางบัน ชาติพา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560)

การล้อมรั้วสร้างศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ในครั้งนั้นถือเป็นการอวสานชีวิตโรแมนติกของแม่บ้านและพ่อเลี้ยงที่ได้อยู่กินสร้างครอบครัวมาในที่ดินผืนนี้นานต่อเนื่องถึง 27 ปี (ปี 2508-2535) เลียงนาหลังใหญ่ที่พ่อเลี้ยงเพียรสร้างถูกรื้อทำลายไปต่อหน้าต่อหน้า ถูกแทนที่ด้วยแปลงเกษตรทดลองอาคารของหน่วยงาน และบ้านพักคนงาน จากที่เคยทำนาหากินใกล้ชิดกันกับสามี เมื่อสามีต้องไปทำงานเป็น รปภ. ตั้งแต่เช้าจรดเย็น แม่บ้านต้องย้ายมาทำนาในที่ดินของพ่อแม่ในบ้านพรานอัน การทำงานคนเดียวทำให้แม่บ้านเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามากขึ้น ในขณะที่พ่อเลี้ยงได้ค่าตอบแทนเพียงวันละ 100 บาท

พ่อเลี้ยงทำงานเฝ้าเวรยามอยู่ในศูนย์พืชไร่ตั้งแต่ปี 2535 จนเกษียณในปี 2550 รวมเวลา 15 ปีที่ชีวิตผันแปร จากค่าจ้างวันละ 100 เพิ่มขึ้นวันละ 300 บาทช่วง 5 ปีหลัง เมื่อเกษียณอายุแล้ว หน่วยงานไม่ได้มีบำเหน็จบำนาญให้เหมือนพนักงานราชการ เมื่อถามพ่อเลี้ยงคุ่มมัยที่ได้ทำงานนี้ พ่อเลี้ยงตอบว่า

“เอาแรงเราแลกเงินคำ มันก็ไม่คุ้มละนะ จะทำไ้ได้เราไม่มีเอกสารสิทธิ์” (นายเลียง ชาติพา. สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2561)

หลังเกษียณ พ่อเลียงออกมาทำนาและหากินตามธรรมชาติร่วมกับแม่บ้านตามเดิม และในช่วงปี 2552 พ่อเลียง ซึ่งไม่ค่อยได้เดินทางไปไหนไกล ได้ตามลูกชายคนโตไปทำงานอยู่ที่จังหวัดชุมพร ทั้งรับจ้างกรีดยาง เก็บกาแฟ เลื่อยไม้ขาย แต่ด้วยร่างกายและสุขภาพที่ถดถอยตามวัย พ่อเลียงจึงกลับมาอยู่บ้านกับแม่บ้านและร่วมกันทำนาในที่นาซึ่งเป็นมรดกตกทอดจากพ่อแม่ไว้ทำกินเลี้ยงตัวเอง 9 ไร่ ส่วนแม่บ้าน หลังจากป่วยเป็นวัณโรค เนื่องจากความตรากตรำที่ผ่านมาที่ทำให้ร่างกายอ่อนแอมีภูมิคุ้มกันน้อย ทำให้แม่บ้านพยายามดูแลอาหารการกินของตัวเอง หลีกเลี้ยงอาหารจากตลาด และเก็บหาอาหารตามธรรมชาติกินเอง เช่น เห็ด ผักหัวไร่ปลายนา กบ เขียด ปลา และหอยชนิดต่างๆ เป็นต้น และเมื่อผู้วิจัยถามว่าเห็นด้วยหรือไม่หากมีโรงงานมาตั้ง แม่บ้านตอบแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยว่า

“มีก็ได้ แต่อยากใช้ชีวิตสบายๆ แบบเดิม ถ้ามีโรงงานมันก็คงบ่สบายแล้ว แต่ถ้าเป็นโรงเรียนเป็นมหาวิทยาลัยก็ดีกว่า” (นางบัน ชาติพา. สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2561)

รูปภาพที่ 14 แม่บ้านกำลังแนะนำชนิดของหอยที่เธอเก็บมาจากนา

กรณีที่สอง เรื่องของแม่เหลา แม่ค้าคนสู้ไม่รู้เหนียว

“ยายกำลังถางสวนข้าวไร่ กำลังจะปลูกนั่นปลูกนี่ คนอื่นเขาไม่ให้ แต่หน่วยงานเขาว่าไม่ได้ ยังไงก็จะเวนคืน เขาพูดหลายอย่าง พ่อเจริญก็เลยยอมให้เขา เขาว่าที่ดินเป็นของหลวง”(นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2560)

แม่เหลากล่าวด้วยน้ำเสียงไม่พอใจ หลังจากผู้วิจัยเฝ้าถามถึงที่ดินที่สูญเสียไปเมื่อปี 2535 แม่เหลาสุพร เกิดที่บ้านพรานอัน แต่ย้ายมาอยู่กับน้ำสาวที่บ้านปงเป้าหลังจากพ่อแม่เสียชีวิต ทำให้แม่เหลามีที่ดินทำกินที่เป็นมรดกอยู่ในเขตบ้านพรานอัน แม่เหลา แต่งงานกับพ่อเจริญ สุพร ซึ่งเป็นคนบ้านอื่น มาอยู่กินร่วมกับแม่เหลาที่บ้านปงเป้า ทั้งสองร่วมกันทำไร่ทำสวนในที่ดินที่ได้มาหลังจากพ่อแม่ของแม่เหลาเสียชีวิต ซึ่งมีไม่มากนักหากเทียบกับครัวเรือนอื่น และเนื่องจากมีที่ปลูกข้าวน้อยไม่พอเลี้ยงตัวเองและลูกชายอีก 3

คน ทำให้แม่เหลากับพ่อเจริญถางป่าปลูกข้าวไร่ในที่ดิน 11 ไร่เพิ่มเติม แต่ในปี 2535 ที่ผืนนี้ได้ถูกยึดไปโดยสำนักงานปฏิรูปที่ดิน หรือ สปก. เพื่อนำไปจัดสรรให้กับครัวเรือนซึ่งมาจากจังหวัดอื่น โดยที่แม่เหลาไม่ได้รับค่าชดเชยอันใด

“บ่ได้ให้หือยังเลย เค้าให้ลูกเข้าทำงาน ทำอยู่ได้ปีนึง เห็นมันออก มันว่าเงินเดือนบ่ออก มันอยู่บ่ได้ เลยได้ออก เสียดินไปซื่อๆ 11 ไร่” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2560)

ในปี 2558 เมื่อศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ถูกเพิกถอน กรมธนารักษ์ได้เข้ามาล้อมรั้วประกาศเป็นพื้นที่พัฒนานิคม ทำให้มีการเวนคืนที่ดินจากครัวเรือนที่ได้รับการจัดสรรที่ดินจาก สปก. ซึ่งครัวเรือนที่มาอยู่ใหม่ต่างได้รับค่าชดเชย ทำให้แม่เหลารู้สึกว่าตัวเองไม่ได้รับความเป็นธรรม ทั้งๆ ที่ตนเองเป็นเจ้าของที่ดินผืนนั้นมาตั้งแต่ดั้งเดิม

“ปี 35 หน่วยงานเข้ามาบอกว่าเขาที่ดินขายไปทำศูนย์ไหม แต่กลับเอาไปจัดสรรเป็นที่ สปก. ให้คนมาจากที่อื่น ได้กันคนละ 3 ไร่ ที่ดินขายทั้งนั้น เมื่อสองปีก่อน หน่วยงานมาเวนคืนอีก คนที่ได้จัดสรรที่ขายไป คนได้ค่าเวนคืน ได้ผู้ละเป็นแสนไม่ใช่นะหรอ” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2561)

รูปภาพที่ 15 แม่เหลาหลังจากกลับจากขายของที่ตลาด

นอกจากการทำนาและปลูกอ้อยในที่ดินที่เหลืออยู่ แม่เหลายังมีอาชีพหาของป่าหรืออาหารตามธรรมชาติไปขายในตลาด ซึ่งเป็นอาชีพที่ทำมาตั้งแต่ลูกยังเล็ก หลังจากถูกยึดที่ดินไป ด้วยความรู้สึกไม่มั่นคงในฐานะความเป็นอยู่ ในขณะที่ลูกทั้งสามกำลังโต แม่เหลาจึงทุ่มเทให้กับการหาของไปขายในตลาดมากขึ้น จนกระทั่งเธอมีแผงขายของในตลาดเทศบาล 2 ในอำเภอเมืองมุกดาหาร สามารถหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวได้

“ขายของมาตั้งแต่ลูกยังน้อย ขายมาตั้งแต่เก็บเห็ดห่อละ 4 บาท 5 บาท ขายจนถึงทุกวันนี้
 ผู้นั้นผู้นี้เอานั่นเอานี้มาขายให้ เราก็ก็นำไปขายต่อที่ตลาด ถ้าไม่มีรถ ขายก็ไปลำบาก ต้อง
 รอรถอยู่หน้าปากทาง บางวันก็ได้ไป บางวันก็ไม่ได้ไป ถ้ารถเค้าไม่ออกก็ไม่ได้ไป ก็
 ยากลำบาก ขายเป็นคนสู้ชีวิต สู้ชีวิตน่าเบื่อมาก” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม
 2561)

ก่อนที่จะมีศูนย์พืชไร่มาตั้ง แม่เหลาเล่าว่าเธอเข้าไปเก็บหาอาหารในที่ดังกล่าวตลอด เนื่องจากใน
 ที่นั้นมีความอุดมสมบูรณ์ มีอาหารหลากหลายมากมาย แต่หลังจากถูกยึดที่ไป บริเวณดังกล่าวถูกแปรสภาพ
 ไปเป็นไร่อ้อยไร่มันของครัวเรือนที่มาอยู่ใหม่ และในศูนย์พืชไร่ก็ถูกปรับเปลี่ยนจนไม่เหลือสภาพเดิม บวก
 กับอายุที่เพิ่มมากขึ้น เธอจึงไม่ได้ออกไปหาของป่าหรืออาหารธรรมชาติเหมือนก่อน แต่จะรอรับซื้ออยู่ที่
 บ้าน

“ก่อนจะเป็นศูนย์พืชไร่ ยายเข้าไปหาของมาขายได้เยอะมาก แต่ก่อนมีของให้หามากมาย
 ขี้เหล็ก หอยเคื่อ หอยหอม ลำข้าวหมก (เผาไฟ ลอกเปลือก แล้วเอาไปอ่อม) ลำอีลอก ลำอีลาย
 มันแกวไทย ดักแด้ แมงดา พริก ตะไคร้ แต่ก่อนหาเองทั้งหมด แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้หาแล้ว แก่แล้ว”

“หอยเคื่อนะ เต็มตะกร้าใบใหญ่ เดี่ยวนี้ไม่เห็นเลย ไม่มีแล้ว กบเขียดก็น้อย.. เดี่ยวนี้คนเอามา
 ขาย แม่ไม่ได้ไปหาเอง แต่ก็ขายไม่ค่อยดี คนขายเยอะ แต่คนซื้อไม่เยอะ เศรษฐกิจไม่ดี ขึ้น โกง
 ขึ้นภูก็ไม่ได้ ทางการค้าจะจับ เอาพื้น เอาหน่อไม้ก็ไม่ได้ ชาวบ้านพากันกลัว คนก็จะแย่งกันกิน
 นะต่อไป ปีนี้ขนาดนี้ ปีหน้าจะขนาดไหน” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2561)

รูปภาพชุดที่ 16 แผงขายของที่แม่เหลาเข้าไปในตลาดเทศบาล 2 ในอำเภอเมืองมุกดาหาร

อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้แม่เหลายังต้องตื่นตั้งแต่ตีสอง ขนสินค้าที่จะขายไปรอรถรับจ้างอยู่ปาก
 ทางเข้าบ้าน ขายตั้งแต่ตีสี่หรือห้าโมงจนถึงเที่ยงก็กลับบ้าน เธอเล่าว่ายังหยุดขายไม่ได้เพราะเธอยังมีภาระ
 ต้องเลี้ยงดูลูกชาย 2 คนที่ยังไม่มีงานทำ ในขณะที่พ่อเจริญรับภาระด้านการเกษตรไป ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยง
 วัวควาย ปลูกอ้อย ปลูกผัก เก็บหาอาหารเล็กๆน้อยๆ ให้แม่เหลาไปขายที่ตลาด

“ลูกยายเขาไม่ได้ทำงานอะไร เขาเกิดมาเป็นอย่างนั้นทั้งสามคน ยายก็ทำให้ลูกกิน ไปตลาดก็ซื้อของมาให้กิน แม่ทุกชั้นลูกเอ๊ย เพื่อนอายุรุ่นเดียวกันเค้าพากันแล้ว มีแต่ยายที่ยังต้องทำงานหาเลี้ยงลูก” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2561)

นอกจากนี้ แม่เหลายังมีความกังวลว่าจะสูญเสียที่ดินที่เหลืออยู่ เนื่องจากเป็นที่ที่ติดกับเขตพื้นที่พัฒนานิคม และมีการเข้ามาสำรวจพื้นที่ของหลายหน่วยงาน รวมถึงการปรับปรุงไฟฟ้า ถนน ประปา และคนแปลกหน้าที่เข้ามาอย่างไม่ขาดสาย ทำให้แม่เหลาไม่มั่นใจต่อสิ่งที่จะเกิดในอนาคต

“ที่คาดว่าจะเสียอีก คือที่ 15 ไร่ อยู่ฝั่งสวนหญ้า มีใบ สปก. คงได้ค่าเวนคืนไม่เยอะเท่า นส.3 ยายมีที่ นส.3 แต่อยู่ตรงห้วย สักหน่อยเขาจะเอาไปทำकुคลอง เป็นโครงการทหาร เขาตัดไม้ตัดไร่ออกหมดแล้ว ตรงนั้นมีนาอยู่สองไร่ หมดเลยลูกเอ๊ย ไม่เหลือ ยายสูญเสียหลายอย่าง” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2561)

เมื่อผู้วิจัยให้แม่เหลาเสนอถึงความต้องการหรือความคาดหวังของตนเองต่อการพัฒนาที่กำลังจะเกิดขึ้นในพื้นที่บ้านเกิดเมืองนอนของเธอ แม่เหลากล่าวว่า

“แม่ไม่รู้ แล้วแต่เขาว่า จะพาไปทางใด ยายเป็นคนไม่รู้อะไร ไม่รู้จะพูดว่ายังไง” (นางเหลา สุพร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2561)

กรณีที่สาม เรื่องของนางหนูข่าย กับชีวิตที่ไม่มีอะไรแน่นอน

แม่หนูข่าย ชาธิพา อายุ 59 ปี มีพี่น้อง 7 คน เธอเป็นพี่คนโต ช่วยพ่อแม่ทำนาเลี้ยงน้อง มีชีวิตโตมากับการหาอยู่หากินตามธรรมชาติ ครอบครัวของแม่หนูข่ายเป็นอีกครอบครัวที่ต้องสูญเสียที่ดินผืนใหญ่ในปี 2535 ในขณะที่พ่อแม่ของแม่หนูข่ายแก่มาแล้ว และพี่น้องก็พากันแยกย้ายไปมีครอบครัวของตัวเอง แม่หนูข่ายกับแม่แต่วัยซึ่งเป็นน้องสาวได้รับที่ดินขนาดรวมกันประมาณ 30 ไร่เป็นมรดก ซึ่งเป็นที่ดินที่ตากับยายของพวกเธอช่วยกันบุกเบิก แม่หนูข่ายกับสามีจึงร่วมกันทำนาและปลูกบ้านหนึ่งหลังในผืนดินดังกล่าว จนกระทั่งมีการประกาศจากผู้ใหญ่บ้านว่าสำนักงานเกษตรจะนำที่ดินนี้ไปสร้างศูนย์พืชไร่

หลังจากได้รู้ว่ากำลังจะเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย แม่หนูข่ายกับเพื่อนบ้านในพรานอันและหมู่บ้านใกล้เคียงที่สูญเสียเหมือนกัน รวมทั้งชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการตั้งศูนย์พืชไร่ จึงได้รวมตัวกันต่อสู้เรียกร้อง โดยได้พากันไปหาผู้หลักผู้ใหญ่ที่จะสามารถช่วยดำเนินเรื่องตามข้อเรียกร้องได้ ซึ่งในสมัยนั้นชาวบ้าน कुछ ได้พากันไปหาสมาชิกสภาจังหวัดมุกดาหาร 2 ท่าน ซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนในการกำหนดนโยบายหรือควบคุมฝ่ายบริหารผ่านสภาจังหวัด อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องที่ต่อเนื่องยาวนานของชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่เป็นผลอันใด โดยเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องในสำนักงานจังหวัดได้ให้เหตุผลว่าการสร้างศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ในพื้นที่ดังกล่าวเป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการต่อไปไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้

“ชาวบ้านพากันซัดไปสองสามคัน ไปหลายครั้งหลายคราว ไปขอผู้ว่าฯ ให้ที่ตรงนี้เป็นที่สาธารณะประโยชน์ ให้เป็นที่หากินเก็บผักเก็บเห็ดเป็นส่วนรวมของชาวบ้าน แต่ก็

ไม่ได้ผล เจ้าจะมา แต่ก่อนผู้ตลอด ไม่ได้พบผู้ว่าฯ ชักก็ เจอแต่ สจ. 2 คน มีคนบ้านกุค
โรงพาไปหา และก็พากันไปศาลากลาง” (นางหนูข่าย ชาติพา. สัมภาษณ์, 16 กันยายน
2560)

หลังความพยายามต่อสู้เรียกร้องได้สิ้นสุดลง ทางกรมได้เข้ามาล้อมรั้วที่ดินนั้น ทำให้เธอต้องย้าย
ออกมา เธอเฝ้ามองคูไรนาและบ้านที่เธอสร้างด้วยน้ำพักน้ำแรงถูกรื้อทำลาย โดยที่ไม่สามารถเรียกร้องหรือ
ต่อรองอะไรได้เลย ทำให้ได้เพียงแค่ยอมรับข้อเสนอที่ให้สามีของเธอเข้าทำงานเป็นเจ้าหน้าที่รักษาความ
ปลอดภัยเท่านั้น

“ไม่มีค่าชดเชยอะไร เจ้าให้ทำงานเป็นยาม ถ้าไม่ทำ ก็คือไม่ได้อะไรเลย เลยต้องทำ เจ้ารื้อ
บ้านให้ หลังจากพ่อเข้าไปทำงานแล้วเดือนหนึ่ง และมาสร้างให้ใหม่ตรงนี้ มีคนงานมาสร้าง
บ้านให้ แต่ค่าปูนค่าเหล็กเราก็ออกเอง ซื้อดินมาถมเอง เจ้าเอารถมาคันให้คนหน้อย มีรูป
ถ่ายด้วยนะ ลูกสาวเก็บไว้ เอาไว้ดูบ้านเราสมัยก่อน บ้านทรงไทยหลังใหญ่เลยนะที่โดน
รื้อ”(นางหนูข่าย ชาติพา. สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2560)

พ่อสมพร สามีของแม่หนูข่ายได้เงินเดือนจากการเป็น รปภ. 3,000 บาท ซึ่งไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย
ในครัวเรือนตอนนั้น ในขณะที่แม่หนูข่ายต้องรับภาระหนักในการทำเกษตร ในที่ดินมรดกของสามีซึ่งยังมี
อยู่จำนวนหนึ่ง ทำให้ครอบครัวยังปลูกข้าวกินและปลูกอ้อยกับมันลำปะหลังขายได้ แต่เมื่อนำผลผลิตที่ปลูก
ได้ไปขายบางครั้งต้องประสบกับภาวะขาดทุน บางครั้งก็ได้กำไรไม่สมกับที่เหนื่อย แต่ด้วยความคาดหวังให้
ลูกสาวคนเดียวได้เรียนหนังสือและมีงานทำที่มั่นคง แม่หนูข่ายจึงคิดขยับขยายรายได้ของตัวเอง โดยการไป
สมัครเป็นแม่บ้านในโรงแรมมุกธารา ซึ่งอยู่ในตัวเมืองมุกดาหาร

“ทำงานเป็นแม่บ้านในโรงแรมมุกธาราตั้งแต่ลูกเรียน ม.1 จนจบปริญญา มีหลานถึงได้
หยุดทำงาน มีหลาน 2 คนแล้ว ป.6 กับ ป.3 ลูกสาวอายุ 36 ทำงานเป็นข้าราชการอยู่ที่
อำนาจเจริญ”

“ตอนไปทำงานมุกธารา ต้องขี่มอเตอร์ไซด์ไป ใบขับขี่ก็ไม่มี นายก็ไม่ได้จับชักก็ เราจี
แบบระวัง คนจนต้องแบบนี้ ลำบากก็ไปได้ คนอื่นเค้าไปไม่ได้ ต้องรอม้าซ้อนท้ายยาย”
(นางหนูข่าย ชาติพา. สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2560)

รูปภาพชุดที่ 17 แม่หนูข่ายขณะเลือกปลาเพื่อนำมาทำปลาร้า

ทุกวันนี้ แม่ไม่ต้องตรากตรำทำงานหนักเหมือนในอดีตแล้ว เนื่องจากลูกสาวมีงานทำสามารถเลี้ยงตัวเองและเลี้ยงครอบครัวได้ ในขณะที่สามีของเธอมิเงินเดือน ปรก.มากขึ้น (เงินเดือนขึ้นจาก 3,000 บาท เป็น 13,000 บาท) แต่แม่หนูข่ายก็ยังทำงานของเธออย่างเต็มที่ และมีความประหยัดมัธยัสถ์ ใช้เงินอย่างระมัดระวัง เห็นได้จากการที่ครอบครัวของเธอไม่เคยจ้างแรงงานในที่นาที่สวนของตัวเอง แต่จะใช้แรงงานในครัวเรือนเท่านั้น โดยเฉพาะวันเสาร์อาทิตย์ที่ทั้งลูกสาวและลูกเขยจะกลับมามีบ้าน มาช่วยกันทำนาปลูกอ้อยปลูกมัน ถึงแม้จะเป็นหนี้ ธกส. แต่ก็เป็นที่เกิดจากความจำเป็น ซึ่งแม่หนูข่ายได้ให้เหตุผลว่า

“ซื้อรถไถคันใหญ่มา ให้ลูกเขยกับสามีเป็นคนขับ ทำนาทำสวนมันง่าย ลงทุนครั้งเดียวไปเลย ไม่ต้องจ้างใคร ทำเองพ่อแม่ลูก 4 คน” (นางหนูข่าย ชาธิพา. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2560)

ในระหว่างที่เธอกำลังเลือกปลาที่เพิ่งนำขึ้นมาจากสระ เพื่อนำมาทำปลาร้าเก็บไว้กินเองในครัวเรือน แม่หนูข่ายอธิบายเพิ่มเติมถึงสาเหตุที่เธอยังคงทำงานหนักและยังประหยัดอดออมว่า

“อนาคตมันไม่แน่นอน ไม่รู้ว่าเราจะเสียที่ดินตรงนี้ไปอีกรึเปล่า เพราะที่มันใกล้กับเขตลุ่มบัว ไม่รู้เค้าจะมาสร้างโรงงานเมื่อไหร่ ตอนนั้นอาจต้องย้ายออกอีก ไม่มีอะไรแน่นอน ต้องใช้ชีวิตแบบระมัดระวัง” (นางหนูข่าย ชาธิพา. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2560)

กรณีที่ดี เรื่องของนางแต้ว กับการต่อสู้ไม่มีวันสิ้นสุด

เรื่องราวของแม่แต้ว ไม่ต่างจากแม่หนูข่ายมากนัก ทั้งสองนอกจากจะเป็นพี่น้องคลานตามกันมาแล้ว ยังต้องเผชิญกับปัญหาการสูญเสียที่ดินและมีชีวิตแขวนอยู่บนความไม่แน่นอนเหมือนกัน ทำให้ทั้งสองต้องร่วมหัวจมท้ายต่อสู้กับความไม่แน่นอนนี้อย่างยาวนาน และยังไม่รู้ว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อใด เพราะทั้งสองอาจจะต้องสูญเสียที่ดินอีกครั้ง ให้กับโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับเขตเศรษฐกิจ

พิเศษ ซึ่งโครงการที่กำลังจะเกิดขึ้นในไม่ช้าก็คือ โครงการปรับปรุงถนนให้มีความกว้างสี่เลน ที่จะตัดผ่านบ้านของแม่แต้วและแม่หนูข่ายโดยตรง

“นางแต้ว สัญชัย” ชื่อนี้ปรากฏอยู่ในทุกเวทีที่มีการประชุมชี้แจงหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษในจังหวัดมุกดาหาร แม่แต้วไม่เคยพลาดการเข้าร่วมเวทีเหล่านี้ ผู้วิจัยรู้จักแม่แต้วจากการแนะนำของชาวบ้านพรานอ้นหลายคน หากมีการถามถึงเขตเศรษฐกิจพิเศษหรือการจัดตั้งโรงงานขึ้นมาเมื่อไหร่ ชาวบ้านจะแนะนำให้มาคุยกับแม่แต้ว หรือไม่ก็นางหนูข่าย พี่สาวที่ตกชะตากรรมเดียวกัน

“ผู้ที่เสนอดีๆ ก็คือแม่แต้ว บ้านเขาอยู่ตรงหัวมุม ติดกับทางคำ ตรงข้ามกับเขตล้อมรั้ว เข้าไปคุยกับเขาเลย เขาจะคุยให้เจ้าฟัง”

รูปภาพชุดที่ 18 การประชุมเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษที่แม่แต้วเข้าร่วมเสมอ

รูปภาพชุดที่ 19 หน้าบ้านแม่แต้วซึ่งติดกับถนนและพื้นที่พัฒนานิคม

บ้านของแม่แต้วหาไม่ยากมากนัก เนื่องจากบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่พัฒนานิคมมีบ้านอยู่เพียงไม่กี่หลัง หลังแรกคือบ้านของแม่หนูข่าย และหลังถัดมาก็คือบ้านของแม่แต้ว เมื่อผู้วิจัยเจอกับแม่แต้วพร้อมแนะนำตัวว่ามาศึกษาเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ เธอได้เล่าถึงความหลังระหว่างเธอกับเขตเศรษฐกิจพิเศษให้ผู้วิจัยฟังอย่างละเอียด

“แม่นี้แหละเป็นคนเสนอ เมื่อปีที่แล้ว (2559) ที่โรงแรมแกรนด์ (ในตัวเมืองมุกดาหาร) เสนอว่ามีผลกระทบอะไรบ้าง อยากให้ช่วยเหลือชาวบ้านยังงี้บ้าง ไม่อยากให้ยับยั้ง

ออกมาอีก แม่จะไม่มีที่อยู่ ก็พูดแบบนี้... ตอนปี 35 แม่ไปเรียกร้องทุกที่ อยู่ที่ไหน ใครบอกให้ไปร้องเรียนที่ไหนก็ไป จับกลุ่มกันไปกับคนที่ทุกข์เหมือนกัน ไปกัน 2-3 คันรถ พอไปถึงเจ้าหน้าที่ก็พูดให้ฟังว่าเขาเป็นเจ้าเป็นนาย เขาว่าเป็นที่ดินของหลวง ก็เลยหยุดสู้ ทั้งๆ ที่สู้มาตั้งนาน เราก็รู้ว่าอยู่เป็นดินหลวง แต่เราหากินอยู่ที่นี่ ทำกินอยู่ที่นี่ จะให้ทำยังไง คนที่ไปเรียกร้องด้วยกันส่วนใหญ่ไม่ได้เรียนหนังสือ ไม่รู้จะพูดยังไง ก็เลยถอย ก็เลยหยุด หมาดเงินไปกับค่าน้ำมันรถ ค่าอาหารการกินหลายบาท ช่วงที่ไปเรียกร้อง-ร้องเรียน” (นางแต้ว สัตยชัย. สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2560)

แม่แต้ว อายุ 55 ปี เธอแต่งงานกับพ่อสุดใจ สัตยชัย อายุ 56 ปี เป็นชาวอำเภอเลิงนกทา ทั้งสองมีลูกสาวด้วยกัน 1 คน ปัจจุบันอายุ 31 ปี เรียนจบระดับ ปวส. ทำงานโรงงานในกรุงเทพฯ แม่แต้วเล่าถึงลูกสาวคนเดียวของเธอว่า

“ลูกสาวอยากเรียนต่อ แม้ว่าเรียนจบแค่นี้แหละลูกเอ๊ย แม่ไม่มีเงินส่ง ทำสวนอ้อยสวนมัน ปุ๋ยปอปูปุ๋ยมัน ได้ปีละหมื่นสองหมื่น มันก็ไม่คุ้มแล้ว ก็เลยให้ลูกหยุดเรียน ลูกก็ไม่อยากหยุดเรียนหรอก แต่ก่อนก็พอได้เงินจากการขายวัวควาย แต่พอเค้าจะเอาที่ดินไปก็ไม่มีที่เลี้ยง เลยต้องขายวัวควายหมด” (นางแต้ว สัตยชัย. สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2560)

จากที่แม่แต้วเล่า ทำให้รู้ว่าเธอต้องทยอยขายวัวควายที่เลี้ยงทั้งหมด หลังจากมีการล้อมรั้วจัดตั้งศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ เช่นเดียวกับชาวบ้านพรานอันหลายคน เนื่องจากไม่มีที่เลี้ยงเหมือนเดิม นอกจากจะต้องสูญเสียพื้นที่เลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นที่สาธารณะแล้ว แม่แต้วยังสูญเสียที่ดินส่วนตัวทั้งสองฝั่ง คือฝั่งศูนย์พืชไร่จำนวน 3 ไร่ และฝั่งสถานีพัฒนาอาหารสัตว์หรือฝั่งสวนหญ้า จำนวน 13 ไร่ รวมเป็น 16 ไร่ เมื่อรู้ว่าจะต้องสูญเสียพื้นที่จำนวนมากเช่นนี้ เธอและสามีจึงตัดสินใจขายวัวควายอย่างเร่งรีบ การขายวัวควายครั้งนั้นทำให้เธอขาดทุนมาก เพราะไม่มีโอกาสได้ต่อรองราคากับพ่อค้า ความสูญเสียที่เกิดขึ้นนี้จึงถือเป็นการทำลายระบบเศรษฐกิจของครัวเรือนให้เสียสูญจนอาจเรียกได้ว่าล้มละลายในบางครอบครัว

แม่แต้วเลี้ยงวัวเลี้ยงควายมาตั้งแต่ยังน้อย การเลี้ยงวัวควายไม่ต้องลงทุนมากหากมีที่ให้เลี้ยง วัวควายเปรียบเสมือนทรัพย์สินที่สามารถทำกำไรมาให้เจ้าของได้ง่ายๆ และสามารถนำไปขายได้ทันทีหากต้องการใช้เงิน แต่เมื่อไม่มีวัวควายแล้ว ทำให้เธอและสามีต้องทำงานหนักหาเช้ากินค่ำ เพื่อให้ได้เงินมาส่งลูกเรียน ดังที่เธอเล่าว่า

“สมัยที่ศูนย์พืชไร่มา แม่ขายวัวแล้วไปทำงานก่อสร้าง ลูกก็ยังเรียน ทำงานก่อสร้างให้ลูกไปโรงเรียน เพื่อนทำโอที เราก็ทำ อยากได้เงินเพิ่ม ดึกคืนก็ไม่ได้กลับบ้าน บางทีไปปลูกแค่มปีนอนอยู่ไกล แม่ทุกข์ยากมากนะ หาเงินให้ลูกเรียนตอนนั้น พ่อก็ไปด้วยกัน แต่เค้าก็พอมามีวัวมีควาย ก็พอได้ขายเอาเงินมาใช้ แต่ก่อนเลี้ยงวัว 14-15 ตัว ควายก็ 4-5 ตัว พอรู้ว่าเค้าจะมาเอาที่ดิน ไม่มีที่เลี้ยง จึงขายไปๆ สุดท้ายเหลือ 5 ตัว ให้น้องเอาไปเลี้ยงอยู่บ้านนาโสภน คนใส่รถ

ไปให้น้อง เสียหาย อยู่มาๆ น้องก็ว่าเลี้ยงยาก เลยขายทั้งหมด ไม่เหลือ” (นางแต้ว สัญชัย. สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2560)

หลังเรียนจบ ปวส. ลูกสาวคนเดียวของแม่แต้วตัดสินใจลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ แทนการไปเรียนต่อ เนื่องจากแม่ของเธอได้ขอร้องให้หยุดเรียนก่อน เพราะความยากลำบากในการหาเงินที่มีมากขึ้นเรื่อยๆ หลังจากประสบกับปัญหาสูญเสียที่ดินให้กับศูนย์พืชไร่ ประกอบกับในช่วงที่ลูกสาวกำลังเรียน เป็นช่วงข้าวยากมากแพง แม้จะขยันหาเงิน แต่เงินที่หามาได้ยังไม่พอกับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น แต่เมื่อลูกตัดสินใจไปทำงานกรุงเทพฯ ทำให้แม่แต้วกับพ่อสุดใจได้หยุดงานก่อสร้าง กลับมาทำเกษตรอยู่กับบ้านตามเดิม

“ต่อมาก็เลิกทำงานก่อสร้าง มาทำสวนอ้อยสวนมัน เข้าที่ดินพี่น้องทำ เราแก่แล้ว ไม่ไปไหนแล้ว ลูกก็ได้เรียนแค่นั้น (ปวส.) จะไปเรียนอีก แม่ไม่มีเงินแล้ว ก็ไม่ได้ไป ลูกเลยไปทำงานกรุงเทพฯ แม่มีเงิน 5,000 ให้ลูกไปกรุงเทพฯ กว่าลูกจะไปหาห้องได้ กว่าลูกจะได้งานทำ หมาดเงินไปเยอะ แม่ต้องหาส่งไปให้อีก กว่าเงินเดือนของลูกจะออก แม่ทุกข์มากช่วงนั้น” (นางแต้ว สัญชัย. สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2560)

จากที่ต้องเผชิญกับปัญหาการสูญเสียที่ดินและความเสี่ยงที่จะสูญเสียที่ดินซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทำให้แม่แต้วเกิดความท้อใจจนอยากจะหนีไปจากบ้านเกิดของตน ซึ่งไม่รู้ว่าจะอนาคตจะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดอย่างไร และเธอไม่รู้ว่าจะสามารถต่อสู้เรียกร้องกับความไม่เป็นธรรมที่จะเกิดขึ้นได้มากน้อยแค่ไหน เนื่องจากเธอเคยแพ้มาแล้วในครั้งก่อน

“แม่อยากหนี แต่จะไปอยู่ที่ไหน สมัยนี้ที่ดินราคาแพง พ่อมาจากอำเภอเลิงนกทา (ยโสธร) เป็นคนไม่มีที่ดิน มาอยู่กินกับเมียที่นี่ มานี้ เมียก็ถูกยึดที่ จะไปหากินที่ไหนหละ อึดอัดใจมาก ถ้าผู้มีที่ดินก็ยังมี แต่นี้พวกที่ไม่มี แล้วเราจะไปอยู่ที่ไหนถ้าค้ามายึดเอาที่ดินไปอีก” (นางแต้ว สัญชัย. สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2560)

ทุกวันนี้ แม้ว่าแม่แต้วจะมีภาระต้องหาเงินใช้หนี้สินที่สะสมมาจากการหาได้ไม่พอใช้สมัยส่งลูกเรียน แต่เธอก็ไม่เคยพลาดการเข้าร่วมเวทีประชาพิจารณ์หรือการประชุมชี้แจงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ทั้งนี้เพื่อให้ได้รู้ถึงสถานการณ์ความเป็นไป และอย่างน้อยได้พูดแสดงความคิดเห็นที่เธอมีต่อการพัฒนาซึ่งจะเกิดขึ้นกับบ้านของเธอโดยตรง อย่างไรก็ตาม หลังจากที่เธอรู้แน่แล้วว่าบ้านเธอจะต้องกลายเป็นที่ตั้งของโรงงานหรือเขตพื้นที่พัฒนานิคมของเขตเศรษฐกิจพิเศษ ข้อเสนอของเธอจึงเปลี่ยนแปลงไป

“ถ้าจะขอแนวอื่น มันก็เป็นไปบ่ได้แล้ว ตามที่ได้ยินมา ถ้าลืชอบให้เฮ็ด บ่ได้แล้ว มันถึงขั้นเพ่นสิมาเฮ็ดแล้ว ยายบ่อยากขอหยั่งหลาย ถ้าโรงงานมีน้ำเสีย ก็ไม่อยากจะให้น้ำเสียไหลมานี้ และไม่อยากจะขายออกมามากมาย ยายบ่อยากหนีจากพื้นที่ อยู่ที่นี่แต่พ่อแต่แม่ จะไปอยู่หม่องอื่น จะไปอยู่ที่ใด เงินสิไปซื้อไส ดินมันก็แพงแท้ อิหลีได้ มันบ่มีไต้ ที่ดินราคาถูกๆ ถ้าไปซื้อ เบ็ดแล้ว เฒ่าแล้วบาดหนีไปซื้อดินอยู่ จะไปหากินแบบไค้ เงินเดือนก็บ่มียายเฒ่าแล้ว

แนวนี ก๊อ คือสมมุติว่ามีโรงงาน มีคนงานหลาย ขอให้ย้ายเข้าไปขายน้ำขายใน พอได้กิน
แน สิได้บ่ขายแนวนอื่นบ่ได้คอก เฒ่าแล้ว ยายขอขานี้แหละ” (นางแต้ว สัมภาษณ์, 16
กันยายน 2560)

4.3.2 กลุ่มผู้หญิงที่กำลังจะถูกเวนคืนที่ดิน

จากการสำรวจพบว่ามีกลุ่มชาวบ้านที่กำลังจะถูกเวนคืนที่ดินจาก 2 โครงการพัฒนาระบบ
โครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ได้แก่ โครงการก่อสร้างรถไฟรางคู่เส้นทางบ้าน
ไผ่-นครพนม และโครงการทั้งนี้โครงการก่อสร้างรถไฟรางคู่เส้นทางบ้านไผ่-นครพนม จะตัดผ่านตำบลคำ
อาฮวน รวมทั้งบ้านคำเชียงเป็นระยะทาง 12.4 กิโลเมตร จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่ามีที่ดินที่ถือครองใน
รูปสปก.จะถูกเวนคืน จำนวน 81 ราย คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 319 ไร่ 1 งาน 54 ตารางวา แยกเป็นบ้านคำเชียง
จำนวน 24 ราย จำนวน 24 แปลง รวมพื้นที่ประมาณ 109 ไร่ 2 งาน 48 ตารางกิโลเมตร

4.3.3 กลุ่มที่คาดว่าจะได้ประโยชน์

จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ชาวบ้านหลายกลุ่มและประชุมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกเวทีของ
นักวิจัย พบว่า ชาวบ้านมีความคิดแตกออกเป็นหลายกลุ่ม กล่าวคือ ชาวบ้านและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
ไม่เข้าใจอย่างชัดเจนว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษคืออะไร ภาคเอกชน ภาครัฐ และ ภาคประชาชน มีมุมมองต่อการ
พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษค่อนข้างต่างกันเช่น การจัดหาที่ดิน กิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ ผลบวก
และผลลบที่เกิดจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ

ชาวบ้านบางกลุ่ม อยากให้มีการสร้างโรงงาน เนื่องจากมีความคาดหวังต่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
ท่ามกลางความเจริญทางเศรษฐกิจที่จะเข้ามาพร้อมกับการมีโรงงาน ไม่ว่าจะเป็นการจ้างงาน การมีรายได้
จากอาชีพพิเศษต่างๆ การมีถนนหนทางไฟฟ้า น้ำประปา อินเทอร์เน็ต และอื่นๆ อีกมากมายที่น่าจะทำให้
การพัฒนาเกิดขึ้นในชุมชน เช่น แม่สุขสิน ชาวบ้านนาอ่อนที่พาฝูงควาย 4 ตัวเข้าไปเลี้ยงในเขตสวนหญ้า
เป็นประจำทุกวัน เธอบอกว่า

“อยากให้มีโรงงานมาสร้าง ลูกชายจะได้มีงานทำใกล้บ้าน ไม่ต้องเดินทางไปทำงาน
ไกลถึงสระบุรี และเธอก็อาจจะมียาได้มากขึ้นจากการขายของกินให้กับคนงานใน
โรงงาน” (นางสุขสิน ศรีโยหะ. สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2560)

หรือในกรณีของแม่คำส้มตำบลบ้านภูน้อย บ้านบริวารของหมู่บ้านพรานอัน ซึ่งมีถนนหนทางเข้า
บ้านลำบาก โดยเฉพาะช่วงหน้าฝน และมีปัญหาขาดแคลนน้ำเป็นประจำ โดยเฉพาะช่วงหน้าแล้ง ได้เสนอว่า
อยากให้มีโรงงาน เพราะเธอคิดว่าการมีโรงงานจะทำให้เกิดการพัฒนาศาธารณูปโภคในละแวกบ้านของเธอ

มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาถนนหรือน้ำประปาก็ตาม (แม่คำส้มคำ บ้านภูน้อย, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560)

รูปภาพชุดที่ 20 แม่คำส้มคำที่บ้านภูน้อยสะท้อนถึงความต้องการการพัฒนาสาธารณูปโภคให้แก่ชุมชนตนเอง

สำหรับกลุ่มที่มีประสบการณ์ที่ดีเมื่อครั้งที่มีการล้อมรั้วของศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ เช่น การได้เข้าไปทำงานในศูนย์ซึ่งทำให้มีรายได้มั่นคงทุกเดือน หรือกลุ่มที่พอใจการพัฒนาถนนหนทาง การนำไฟฟ้า และการมีระบบประปาที่ดีขึ้นในช่วงที่มีศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ เป็นต้น กลุ่มชาวบ้านที่มีประสบการณ์ดี หรือได้รับผลประโยชน์จากการตั้งศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์ ส่วนใหญ่มักจะเห็นด้วยกับการจัดตั้งพื้นที่นิคมซึ่งอาจนำการเปลี่ยนแปลงหรือสิ่งดีๆเข้ามาในชุมชนอีกครั้ง

4.3.4 กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยเพราะกังวลเรื่องมลภาวะเป็นพิษ

นอกจากนี้ จากการพูดคุยกับชาวบ้านหลายกลุ่ม พบว่าไม่เห็นด้วยกับการตั้งนิคมอุตสาหกรรม ไม่ได้เกิดขึ้นจากการได้รับข้อมูลข่าวสารที่แน่นอนชัดเจนและเป็นประโยชน์ต่อการแสดงความคิดเห็น ทั้งนี้ หากย้อนกลับไปดูที่มาของเขตเศรษฐกิจพิเศษ และกระบวนการได้มาซึ่งที่ดินพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม ล้วนอยู่ภายใต้การจัดการโดยอำนาจพิเศษและเป็นไปอย่างเร่งรัด เพื่อเปิดให้ภาคเอกชนเข้ามาลงทุนอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดการจำกัดกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นผู้ที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดติดกับแนวเขตนิคมอุตสาหกรรม

นายวันตา ชาติพา ผู้ใหญ่บ้านพรานอันเล่าว่า ส่วนใหญ่ทางการจะเชิญผู้นำชุมชนเข้าร่วมรับฟัง แผนนโยบายการพัฒนาและความก้าวหน้าของโครงการมากกว่าการเชิญชาวบ้านทั้งหมดเข้ามาร่วม และ

ถึงแม้จะมีการจัดประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจ ซึ่งแจ้งความก้าวหน้า ตลอดจนจัดเวทีประชาพิจารณ์ เวทีระดมความคิดเห็นโดยเฉพาะการจัดทำผังเมือง (ผู้ใหญ่วันตา ซาธิฟา. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560) แต่จากการสอบถามชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการจัดตั้งพื้นที่พัฒนานิคม พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่รู้ว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษหมายถึงอะไร เป็นอย่างไร นิคมอุตสาหกรรมจะมีหน้าตาอย่างไร และจะนำสิ่งใดมาสู่ชุมชนในบริเวณโดยรอบ จากการพูดคุยกับชาวบ้านหลายกลุ่ม พบว่า ความคิดเห็นที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลาย มักจะเกิดขึ้นจากความรู้และประสบการณ์หลายแบบ โดยเฉพาะประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องเมื่อครั้งที่มีการล้อมรั้วของศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ และประสบการณ์จากชุมชนบ้านป่าห้วย ตำบลบางทรายใหญ่ ซึ่งมีโรงงานน้ำตาลของบริษัทสหเรืองตั้งอยู่ เป็นต้น ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ส่งผลให้คนกลุ่มต่างๆ มีการคาดการณ์ถึงผลกระทบที่อาจจะได้รับอย่างแตกต่างกัน หากมีการสร้างโรงงาน

4.3.5 คนเลี้ยงวัว

คำถามดังกล่าว มักเป็นคำถามที่ชาวบ้านมักจะถามกลับมายังผู้สัมภาษณ์ และเป็นคำถามที่เกิดขึ้นอย่างวนเวียนโดยเฉพาะในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา ซึ่งยังไม่มีการดำเนินการอะไรที่ชัดเจน ทำให้ชาวบ้านไม่รู้ว่าเดินไปทางไหน ไม่รู้จะเตรียมพร้อมหรือรับมืออย่างไร เพราะยังไม่รู้เลยว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้างในอนาคต สถานะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกเช่นนี้ ส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงทางความคิด ไม่สามารถตัดสินใจหรือวางแผนอะไรได้อย่างแน่ชัด ดังจะเห็นได้ชัดเจนกรณีกลุ่มชาวบ้านเลี้ยงวัวควาย ที่พากันทยอยขายวัวควายยกคอก โดยเฉพาะในหมู่บ้านพรานอัน ที่เหลือชาวบ้านเลี้ยงวัวควายไม่ถึงร้อยละ 20 ของครัวเรือนที่เคยเลี้ยงทั้งหมด ทั้งนี้เนื่องจากกลัวว่าจะไม่มีพื้นที่เลี้ยงหากมีโรงงานมาตั้ง ซึ่งอาจจะมาแบบกะทันหันจนเตรียมตัวไม่ทัน (นางแหลมทอง และพ่อแหว ซาธิฟา. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2560) ในกรณีของกลุ่มชาวบ้านที่มีประสบการณ์ไม่ดีเมื่อครั้งที่มีการล้อมรั้วของศูนย์พืชไร่และสถานีวิจัยพัฒนาอาหารสัตว์ โดยเฉพาะการสูญเสียหรือถูกลดทอนสิทธิและอำนาจในการใช้ การเข้าถึง และการครอบครองทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียที่ดิน การสูญเสียพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การสูญเสียพื้นที่หาอยู่หากินตามธรรมชาติ ซึ่งนำมาสู่ความไม่มั่นคงในการดำรงชีพหลายด้าน ชาวบ้านซึ่งมีประสบการณ์ไม่ดีเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะไม่เห็นด้วยหรือไม่เอาโรงงาน

รูปภาพชุดที่ 21 ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการล้อมรั้วของศูนย์พืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์

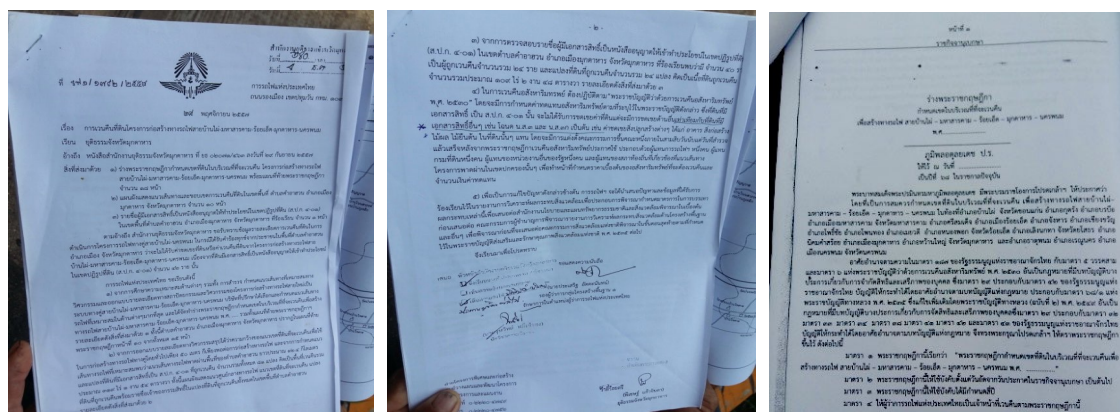

รูปภาพชุดที่ 22 กลุ่มแม่บ้านในบ้านพรานอ้นและกลุ่มเลี้ยงวัวควายที่อาจได้รับผลกระทบจากการตั้งโรงงานในพื้นที่พัฒนานิคม

4.4 รัฐ ผู้สนับสนุนเขตเศรษฐกิจพิเศษและการต่อรองของผู้หญิงและชาวบ้าน

ส่วนราชการในจังหวัดที่ได้รับมอบหมายเกี่ยวกับการจัดหาที่ดินเพื่อพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ตามบทบาทหน้าที่ เช่นการจัดการเรื่องการเวนคืนที่ดิน เห็นได้จากในปลายเดือนกันยายน ปี2557 ที่ชาวบ้านคำเชียงที่ถือครองที่ดิน สปก. ได้ร่วมกันยื่นคำร้องไปยังสำนักงานยุติธรรมจังหวัดมุกดาหารเป็นตัวแทนในการสอบถามค่าชดเชยหรือค่าเวนคืนที่ดินจากโครงการรถไฟดงกล่าวจากรฟท. โดยทางรฟท. ได้หนังสือชี้แจงกลับมาเมื่อวันที่29 พฤศจิกายน 2557 โดยอ้างถึง “พรบ.ว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์.ศ.2530” ระบุว่า “ที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์เป็นส.ป.ก4-01 นั้น จะไม่ได้รับค่าชดเชยค่าที่ดิน แต่จะชดเชยด้านอื่นเท่าเทียมกับที่มีที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ เช่น น.ส.3 และน.ส.3ก เป็นต้น เช่น ค่าชดเชยสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ อาคาร สิ่งก่อสร้าง ไม้ผล ไม้ยืนต้น ในที่ดินนั้นๆ แทน” และ

จะมีการตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างกฟท. ผู้แทนกรมที่ดิน ตัวแทนภาครัฐ ท้องถิ่นเพื่อทำหน้าที่กำหนดราคาเบื้องต้นภายใน 30 วันนับตั้งแต่วันสำรวจแล้วเสร็จ (หนังสือการรฟท. ที่ รฟท 1/1792/2557)

รูปภาพชุดที่ 23 หนังสือตอบกลับของการรฟท.เพื่อชี้แจงเรื่องการเวนคืน

รูปภาพชุดที่ 24 ชาวบ้านคำเขื่อนขันธ์ที่โครงการรถไฟรางคู่จะตัดผ่านที่ดินทำกินของพวกเขา

สำหรับโครงการปรับปรุงถนนสาย มท.3019 แยก ทล.212 บ้านบางทรายใหญ่ (ตอนที่ 2) อ.เมือง จ.มุกดาหาร หรือเรียกสั้นๆว่า “โครงการถนนสี่เลน” เนื่องจากเป็นการปรับปรุงถนนให้มีความกว้างถึงสี่เลน รวมระยะทาง 14.50 กิโลเมตร โดยมีเส้นทางตั้งแต่บ้านคำอาฮวน – บ้านเหมืองบ่า – บ้านแสงอรุณ – บ้านคำเขื่อน – บ้านพรานอัน – บ้านนาถ่อน – บ้านปงเป้า – บ้านโนนทราย ทั้งนี้เพื่อรองรับการคมนาคมขนส่งสินค้าระหว่างพื้นที่ตั้งนิคมอุตสาหกรรมตำบลคำอาฮวนกับสะพานมิตรภาพไทย-ลาวแห่งที่ 2 อีกทั้งเป็นการ

เพิ่มโครงการขนส่งสินค้าจากจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร ออกสู่ประเทศ สปป.ลาว โดยไม่ต้องผ่านเข้าเมืองมุกดาหาร

ขณะนี้โครงการดังกล่าวได้ดำเนินการสำรวจออกแบบไปแล้วเมื่อปี 2559 โดยกรมทางหลวงชนบทได้จ้างบริษัทพีทีอี เอ็นจิเนียริ่ง คอนซัลแตนท์ จำกัด ดำเนินโครงการสำรวจและออกแบบ รวมทั้งการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนและผู้เกี่ยวข้อง 3 ครั้ง โดยครั้งแรกเป็นการแจ้งรายละเอียดโครงการ เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2560 ครั้งที่สองเป็นการประชุมกลุ่มย่อยเฉพาะกลุ่มประชาชน ผู้นำและหน่วยงานในพื้นที่ตามแนวถนน เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2561 และครั้งที่สามเป็นการสรุปและนำเสนอความก้าวหน้าผลการคัดเลือกรูปแบบ/แนวทางเลือกถนนโครงการ ซึ่งจัดไปเมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561

สำหรับการประชุมครั้งที่ 2 ซึ่งบริษัทที่ปรึกษาแจ้งว่าเป็นการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ผู้นำ และหน่วยงานในพื้นที่ตามแนวสายทางถนนนั้น จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยซึ่งได้เข้าร่วมประชุมด้วยนั้น พบว่าไม่ได้มีการเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง แม้จะมีการแจกแบบสอบถามให้ประชาชนกรอกเลือกแนวทางถนนที่บริษัทได้ทำการสำรวจ แต่ในการชี้แจงรายละเอียดไม่ว่าจะโดยการพูดหน้าเวทีและการชี้แจงผ่านป้ายไว้นิลซึ่งถูกนำมาติดไว้ในที่ประชุม กลับเป็นการชี้้นำให้ประชาชนเห็นด้วยกับทางเลือกที่บริษัทได้สรุปมาแล้วว่ามีความคุ้มค่ามากที่สุด ในขณะที่ชาวบ้านหลายคนยังไม่รู้แน่ชัดว่าตนเองและครอบครัวจะได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหนและสมควรที่จะเลือกเส้นทางไหนมากที่สุด

ด้วยข้อมูลที่ไม่ชัดเจนและความสับสนที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน ทั้งโดยการแสดงความคิดเห็นหน้าเวทีซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่กล้าออกไปจับไมค์พูด ในขณะที่การกรอกแบบสอบถามเลือกเส้นทางถนนที่เหมาะสมนั้นเป็นไปอย่างสับสนงุนงง ชาวบ้านบางคนไม่รู้จะกรอกแบบสอบถามอย่างไรเนื่องจากอ่านหนังสือไม่ออก บางคนอ่านออกแต่เขียนไม่ถนัด ในขณะที่อีกหลายคนไม่ได้สนใจกรอกแบบสอบถามดังกล่าว และไม่มีใครเลยที่จะสามารถทราบได้ว่าการเลือกเส้นทางของตัวเองในแบบสอบถามนั้นจะเป็นที่รับรู้หรือมีผลต่อการตัดสินใจเลือกเส้นทางถนนมากน้อยเพียงใด

รูปภาพชุดที่ 25 การประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งที่ 2 เพื่อเสนอแนวทางเลือก 3 เส้นทาง

สำหรับการประชุมครั้งที่ 3 ซึ่งเป็นการสรุปผลการคัดเลือกแนวสายทางถนนที่เหมาะสมให้ประชาชน ผู้นำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับฟัง โดยผลการคัดเลือกมาจากการตั้งหลักเกณฑ์การคัดเลือก และบริษัทที่ปรึกษาได้ทำการศึกษาถึงความเหมาะสมของแนวเส้นทางต่างๆ ตามหลักเกณฑ์ที่บริษัทตั้งขึ้นมาเอง ซึ่งประกอบด้วยหลักเกณฑ์ใหญ่ๆ 3 ด้าน คือ 1) ด้านวิศวกรรมและจราจรขนส่ง 2) ด้านเศรษฐกิจและการลงทุน 3) ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม แล้วให้คะแนนความเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว

ซึ่งจากการเข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุมของผู้วิจัยและการพิจารณาเอกสารที่บริษัทแจกให้กับประชาชนเพื่อชี้แจงผลการพิจารณาเปรียบเทียบแนวเส้นทางต่างๆ พบว่าเป็นการสรุปผลตามการศึกษาของบริษัท ไม่ได้มาจากกระบวนการรับฟังหรือการให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมและทั่วถึงมาตั้งแต่ต้นแล้ว ซึ่งแนวเส้นทางที่ได้รับการคัดเลือกนั้น คือ “แนวทางเลือกที่ 2” โดยมีเส้นทางตั้งบ้านคำอาฮวน – บ้านแสงอรุณ – บ้านคำเขื่อง – บ้านพรานอัน – บ้านนาถ่อน – บ้านปงเป้า – บ้านโพนทราย ตัดผ่านที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย รวม 339.57 ไร่ ซึ่งเป็นขนาดพื้นที่สูญเสียที่ไม่ต่างจากแนวทางเลือกอื่นมากนัก แต่ที่แตกต่างคือ แนวทางเลือกที่ 2 จะตัดผ่านที่ดินประเภท สปก.4-01 มากที่สุด ส่งผลให้ “แนวทางเลือกที่ 2” มีค่าก่อสร้างน้อยที่สุด มีค่าเวนคืนที่ดิน/ค่าทดแทนที่ดินน้อยที่สุด และมีค่าทดแทน/ชดเชยทรัพย์สินน้อยที่สุด ดังภาพเอกสารสรุปการคัดเลือกเส้นทางถนน

แผนงาน มท. 3019 แผน ทส.212-บ้านบางทรายใหญ่ (ตอนที่ 2) อ.เมือง จ.มุกดาหาร

MH 3019

6.5 สรุปการเปรียบเทียบแนวสายทางเลือกโครงการ

หัวข้อ	รายการ	ผลการพิจารณาเปรียบเทียบ		
		แนวทางเลือก ที่ 1 (ถนนเดิม)	แนวทางเลือก ที่ 2	แนวทางเลือก ที่ 3
	ระยะทาง โดยประมาณ (กิโลเมตร)	14.737	13.583	14.010
1	ด้านวิศวกรรมและจราจรขนส่ง (35 คะแนน)	24.08	33.00	28.59
	1.1 การเปลี่ยนแปลงทางเรขาคณิต (ความชัน/ความกว้างโค้ง)	ได้ 4 จุด 0.27 กม./จุด	ได้ 2 จุด 0.15 กม./จุด	ได้ 3 จุด 0.21 กม./จุด
	1.2 องค์ประกอบของอาคารระบายน้ำและท่อ	13 จุด	8 จุด	10 จุด
	1.3 ความยากง่ายในการก่อสร้าง	เป็นที่ยาก	เป็นที่ยาก	เป็นที่ยาก
	1.4 ความเหมาะสมของตำแหน่งทางแยก	น้อยที่สุด	มากที่สุด	ปานกลาง
	1.5 การพิจารณาประสิทธิภาพในการเดินทาง	18.00 นาที	16.59 นาที	17.11 นาที
	1.6 การพิจารณาการเข้าถึงพื้นที่ (ห่างจากชุมชน)	-	0.39 กม.	0.15 กม.
2	ด้านเศรษฐกิจและการลงทุน (35 คะแนน)	15.00	27.00	27.00
	2.1 ค่าก่อสร้าง* (ล้านบาท)	762.008	702.338	724.417
	2.2 ค่าเวนคืนที่ดิน/ค่าทดแทนที่ดิน* (ล้านบาท)	1,724.736	1,629.936	1,681.200
	2.3 ค่าทดแทน/ชดเชยทรัพย์สิน* (ล้านบาท)	253.200	79.200	92.400
3	ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (30 คะแนน)	9.54	21.23	10.54
	3.1 ระบบคมนาคมในท้องถิ่น (ตีผ่านถนนชุมชน)	15 เส้น	8 เส้น	9 เส้น
	3.2 การใช้ประโยชน์ที่ดิน (ตัดผ่านพื้นที่เกษตร/พื้นที่ชุมชน) (เมตร)	(7,696 / 7,041)	(10,335 / 3,248)	(10,219 / 3,791)
	3.3 การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (ความเสียหายต่อ วัด/โรงเรียน /รพ.สต./ชุมชน/ราชการ)	ข้ามลำน้ำ 5 แห่ง น้ำท่วมดิน 1 แห่ง สถานที่ 19 แห่ง	ข้ามลำน้ำ 5 แห่ง น้ำท่วมดิน - แห่ง สถานที่ 13 แห่ง	ข้ามลำน้ำ 5 แห่ง น้ำท่วมดิน 1 แห่ง สถานที่ 13 แห่ง
	3.4 ผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน	211 หลัง, 359.32 ไร่ แบ่งแยก 4 แห่ง	66 หลัง, 339.57 ไร่ แบ่งแยก 3 แห่ง	77 หลัง, 350.25 ไร่ แบ่งแยก 3 แห่ง
	3.5 การยอมรับถนนโครงการของประชาชนในพื้นที่	ปานกลาง	มากที่สุด	น้อย
	รวมคะแนนทั้งหมด (100 คะแนน)	48.62	81.23	66.13

หมายเหตุ : * เป็นการประมาณการเบื้องต้นเพื่อใช้ในการคัดเลือกแนวสายทางเท่านั้น

ผลการคัดเลือกแนวสายทางเลือกที่เหมาะสม ➡ แนวทางเลือกที่ 2

รูปภาพที่ 26 เอกสารสรุปการคัดเลือกเส้นทางถนน

รูปภาพชุดที่ 27 บรรยายการประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งที่ 3 (สรุปการคัดเลือกเส้นทางถนน)

จากการสอบถามพูดคุยกับชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านที่เข้าประชุมในครั้งนี้ ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ต้องการถนนสี่เลนซึ่งก่อผลกระทบให้กับพวกเขา ทำให้พวกเขาต้องเสียที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ทำให้วิถีชีวิตของพวกเขาต้องเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่หลายคนยังไม่เข้าใจถึงผลกระทบที่ตัวเองจะได้รับอย่างชัดเจนจากแนวเส้นทางต่างๆ แต่ก็ไม่ได้มีการทักท้วงหรือคัดค้านแต่อย่างใด ทำให้เห็นถึงความขัดแย้งในการสรุปผลการคัดเลือกของบริษัท ในข้อที่ผ่านมาถึงระบุถึง “การยอมรับถนนโครงการของประชาชนในพื้นที่” ซึ่งบริษัทได้แสดงในเอกสารสรุปการเปรียบเทียบแนวสายทางเลือกโครงการ

“มีธรรมชาติ ถ้ากลายเป็นเมือง มีคนมาอยู่เยอะ ก็อยู่บ่ม่วน” (สัมภาษณ์แม่เหี่ยว วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2561)

นอกจากนี้ บทบาทของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นผู้วิจัยในเรื่องนี้ได้พยายามทำความเข้าใจกับภาคประชาชนเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษและจัดเวทีแลกเปลี่ยนความเห็นเรื่องการเวนคืนที่ดินที่เป็นธรรมในเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยหลังผ่านการประชุมรับฟังความคิดเห็นครั้งสุดท้ายของโครงการถนนสี่เลน ไปไม่นาน ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2561 ทางโครงการวิจัย “ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร” นำโดย รองศาสตราจารย์กนกวรรณ มะโนรมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้จัดประชุมระดมความเห็นเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ ในงานนี้ได้มีตัวแทนชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านเข้าร่วมรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มที่จะต้องถูกเวนคืนที่ดินจากทั้งโครงการรถไฟรางคู่และโครงการถนนสี่เลน ทำให้ในการประชุมครั้งนี้ซึ่งเป็นการประชุมในห้องขนาดเล็กและมีบรรยากาศเป็นกันเอง กลายเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้สะท้อนอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ จากการได้รับผลกระทบ รวมทั้งยังได้มีการเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน โดยจะเห็นได้จากบทสนทนาที่ยกมา ดังนี้

รูปภาพชุดที่ 28 การประชุมกับผู้หญิงและผู้ขายเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร
จัดโดยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2561

ณ เทศบาลตำบลคำอาฮวน อ.เมือง จ.มุกดาหาร

ความเห็นต่อการชดเชยกรณีการเวนคืนที่ดิน

ผู้หญิงคนหนึ่งกล่าวว่า “ที่ดินเป็น นส.3 ชกส.ประเมินแล้วไร่ละ 700,000 บาท เอาเข้าจำนองที่ ชกส. ถึงรู้ ดินแต่พ่อแม่แม่แต่ปู่ย่าตายาย ต่อมาทำถนน ลูกหลานจะทำมาหากินอะไร ลูก 3 เมีย 2 หลาน 4 ที่แรกทาง รพช. มา (ทำถนน) ไม่เห็นได้สักบาท สี่เลนก็เข้ามาอีก ถ้าเป็นชลประทานก็พอได้กินปลูกินปลา ตอนนี้จะเข้ามาทำถนน คงได้ทำกินแต่เลนและหลักถนน”

หญิงอีกคนแสดงความเห็นว่า “ไปกันหมด ทั้ง นส.3 สปก. และที่ไม่มีเอกสารอะไรเลย แต่ สปก.โดนมากที่สุด ทางกรม สปก. ซื้อขายไม่ได้ เกษตรกรทำได้แต่นา ทำสวน กับกินนะ ต่อมารัฐจะมาทำถนน ชาวบ้านจะไม่เดือดร้อนได้ยังไง ลูกหลานจะไปกินอะไรที่ไหน ค่ารื้อบ้านก็ให้แค่เดียว 30,000 – 100,000 บาท รัฐบาลมาทำให้ดูสิว่า 30,000 – 100,000 บาท เอาเงินนี้ไปทำบ้าน จะทำได้ไหม ถ้าทำได้ เราจะไม่เอาเงินสักบาท”

ผู้หญิงอีกคนเสริมว่า “ถ้าให้ไร่ละ 3 หมื่น แล้วต้องไปซื้อไร่ละล้าน เราจะเอาเงินที่ไหนมาจ่ายเพิ่ม”

พ่อเฒ่าคนหนึ่งกล่าวว่า “เอาเปรียบพวกเรานะ”

แม่ที่จะต้องเสียที่ดินมากที่สุดกล่าวว่า “ที่ดินที่จะเวนคืนทำถนนจะตัดผ่านที่บ้าน รัฐควรคิดให้ราคาสูงมากกว่านี้ ควรคิดค่าค่าปูนกระสอบละเท่าไร ค่าหินคละเท่าไร ค่าจ้างช่างเท่าไร”

ผู้ชายอีกคนเสริมว่า “ถ้ารัฐไปหาที่ดินให้ใหม่ชดเชยที่ดินที่เราเสียไป หากให้เราไปอยู่ภาคใต้ ก็ไม่เอา เราจะเอาหากที่ดินอยู่แถวนครพนม หรือกาฬสินธุ์”

ผู้ใหญ่หมู่บ้านหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าเราไม่รวมกลุ่มกัน เราก็ต้องใช้สิทธิตามกฎหมาย ตามที่รัฐประเมินไว้ ช่วงนี้เป็นช่วงที่ทางการกำลังประเมินความเป็นไปได้ ฉะนั้นที่นาของใครที่คาดว่าจะถูกถนนตัดผ่าน ก็ให้ปลูกต้นไม้ไว้ ถ้าไม่ได้ค่าเสียหาย แต่เค้าก็จะมีการประเมินต้นไม้ว่าปลูกมากี่ปี ราคาเท่าไร ก็หลายปีกว่าทางการจะดำเนินการ ทางกรว่าจะมีการทดแทนสมน้ำสมเนื้อ เค้าจะประชุมอีกสักสามสี่เดือนจะมีการประเมินเพื่อเวนคืน

แม่อีกคนแสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า “ปลูกอย่างไร ปลูกในนา ไร่เราก็มีแต่ข้าวกินนั่นแล้ว”

ผู้ใหญ่ตอบว่า “ก็ปลูกตามคันนา คันดินริมหนอง”

แม่อีกคนเสริมว่า “อ้อยได้อยู่ แต่ข้าวไม่ได้”

ผู้ใหญ่บ้านท่านเดิมกล่าวต่อว่า “โครงการนี้มันเป็นโครงการที่ทางราชการต้องทำอยู่แล้ว ถนนนี้เป็นถนนวงแหวนรอบนอก ใช้ขนส่งสินค้าต้องเข้าตัวเมือง ถนนเส้นนี้สร้างแน่นอน ที่นี้เราจะทำยังไงให้เราได้ค่าชดเชยสมน้ำสมเนื้อ เรามาคุยแนวนี้ดีกว่า กฎหมายเวนคืนเป็นกฎหมายฉบับเก่า ที่ออกมาหลายปีแล้ว ยกตัวอย่างการสร้างบ้าน ราคาวัสดุทุกวันนี้มันสูงขึ้น ต้องแก้กฎหมายหลายๆ อย่างเพื่อให้มันเหมาะสม ที่ดินก็เหมือนกัน บางครั้งบางทีก็คิดแต่ว่าเป็น สปก. ภาครัฐให้เช่า แต่เราอยู่มาแต่ปู่ย่าตายายแล้ว แต่ยังไม่ได้อะไรสิทธิ์ บ้านพรานอันอยู่มาตั้งแต่ร้อยสองร้อยปี แต่ สปก. เพิ่งเกิดเมื่อปี 2536-37 จะให้เราเข้าไปอยู่ที่อื่น จะไปอยู่ที่ไหน พ่อแม่พายุตรงนี้มานาน ให้ไปอยู่ที่อื่น นอนที่อื่นก็ได้อยู่ 2-3 คืน แต่ถ้าให้อยู่เป็นปีก็คิดถึงบ้าน”

พ่ออีกคนกล่าวว่า “คำว่าสมมาพาควร (ราคาที่ดินที่เหมาะสม) สปก.กับโฉนด ควรให้ราคาเท่ากันซะ เพราะเอาที่ดินไปทำถนนเหมือนกัน เราเสียสิทธิในส่วนนี้ ก็เสียเหมือนกันกับโฉนด เค้าก็ทำไร่ทำนาแต่ปู่ย่า อีกส่วนหนึ่งในเมื่อสร้างถนนไปแล้ว ที่ดินคงเหลือ 100-200 ไร่ ผมอยากให้รัฐบาลพิจารณาให้กำลังใจชาวบ้าน โดยการออกโฉนดให้ได้บ่ เพื่อว่าต่อไปจะต้องขยับขยายจะมาหากันอีก”

แม่ท่านหนึ่งกล่าวว่า “ไม่รู้หรอกว่า สมมาพาคือต้องเท่าใด (ราคาที่ดินที่เหมาะสม) แต่เห็นด้วยว่าควรจะทำเทียมกับ โฉนด เพราะเสียเหมือนกัน ปลุกข้าวได้เหมือนกัน”

แม่ที่คาดว่าจะเสียที่ดินมากที่สุดกล่าวว่าถึงความกลัวที่ไม่กล้าต่อรองราคาที่ดินค่าเวนคืนที่ดิน “ไม่กล้าพูด เพราะกลัวนายใหญ่ กลัวเขาจับ”

ผู้ใหญ่เสริมว่า “พี่น้องเราไม่เคยมีประสบการณ์ ไม่เคยใช้สมองในการทำงานในด้านนี้”

แม่ที่คาดว่าจะเสียที่ดินมากที่สุดเสริมว่า “สมอง ป.4”

นายกเทศบาลอำเภอสวน “เคยยื่นขอให้รัฐออกโฉนด ยื่นได้ 3-4 เดือน แล้วรัฐก็ยุบสภา เดือนธันวาคมที่แล้วผมก็ยื่นเสนอทาง ทหาร ให้ชุมชนที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์แต่อยู่กันมานานได้รับการออกเอกสารสิทธิ์ เพราะทางเทศบาลก็อยากได้ภาษีด้วย จะได้ ถูกต้องด้วย”

กล่าวโดยสรุป ชาวบ้านทั้งชายหญิงมีความเห็นเกี่ยวกับการเวนคืนที่ดินที่คาดว่าจะถูกถนนตัดผ่าน ทั้งถนนสี่เลนและรางรถไฟ คือ

1. การเวนคืนที่ดินชาวบ้านควรจะต้องได้ราคาสมเหตุสมผลสอดคล้องกับสถานการณ์การซื้อขาย ที่ดิน ณ ปัจจุบัน รวมทั้งราคาวัสดุค่าการก่อสร้างและค่าแรงงานของการก่อสร้างบ้าน
2. ถ้าหากชาวบ้านไม่ได้ราคาที่สมเหตุสมผล รัฐจะต้องหาที่ดินมาทดแทน (แต่ระหว่างที่ดินกับ เงินจะเลือกอะไร หลายคนตอบว่าเลือกที่ดิน แต่ต้องอยู่ในมุกดาหาร ไม่เอาที่อื่น)
3. การเวนคืนที่ดินแม้จะเป็นเอกสารสิทธิ์ สปก. ชาวบ้านควรได้รับราคาที่สมเหตุสมผล จะต้อง ไม่เลือกปฏิบัติ ทุกประเภทของที่ดิน ไม่ว่าจะเป็น นส.3 และ สปก. ควรที่ชาวบ้านจะต้องได้ค่า เวนคืนเท่ากัน
4. การคำนวณราคาที่ดินควรต้องคำนวณตามราคาซื้อขายในท้องตลาดในปัจจุบัน เพราะราคาที่ดิน จะมีการเพิ่มพูนตลอด
5. การเวนคืนควรคำนึงถึงหลักการสูญเสียรายได้ของชาวบ้านในอนาคต หมายความว่ารัฐต้อง ประเมินความเสียหายที่ด้านรายได้และอาหารของชาวบ้านในอนาคตแล้วนำค่าความเสียหาย ดังกล่าวมาเป็นฐานในการคิดคำนวณค่าชดเชยการสูญเสียที่ดิน

จากการประชุมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียวันที่ 30 เมษายน 2561 ณ ห้องมรกต โรงแรมพลอยพาเลซ จังหวัดมุกดาหารซึ่งมีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 30 คนจากหลากหลายภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาค ประชาชนและภาควิชาการ ได้มีข้อเสนอจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียบางท่านที่มาจากภาคเอกชนในจังหวัด เกี่ยวกับที่ดินในเขตพื้นที่ 1080 ไร่ และการใช้ประโยชน์ที่ดินด้านการลงทุน โดยท่านนั้นได้กล่าวว่า ที่ดิน จำนวนนี้มีขนาดเล็กและไม่เหมาะกับการลงทุนโดยผู้ประกอบการซึ่งสังเกตได้จากกรณีที่ไม่มีเอกชนรายใด

มาประมวลที่ดินแม้ว่านารักษ์จังหวัดได้เปิดยื่นซองไปแล้วสองครั้ง ประกอบกับขาดเครื่องอำนวยความสะดวกในพื้นที่ เช่น ถนนสี่เลน และการเชื่อมต่อรางรถไฟ และการไม่มีการวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ชัดเจนโดยภาครัฐ ดังนั้นการจัดการที่ดินที่ดีที่สุดเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งกับชาวบ้านและการให้ประโยชน์ให้เกิดอย่างสูงสุดในพื้นที่คำอาฮวน (1,080 ไร่) ดังกล่าว โดยการมอบอำนาจให้ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคมร่วมกันบริหารจัดการที่ดินร่วมกันหากการประมวลที่ดินครั้งที่สามไม่ผ่าน เช่น อาจนำที่ดินมาพัฒนาเป็นตลาดกลางเกษตรกร หรือ แหล่งพัฒนาปศุสัตว์ เป็นต้น

อีกทั้งทางเครือข่ายมหาวิทยาลัยไทยด้านชายแดนศึกษาได้จัดประชุมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษกับการจัดการจัดการผลกระทบจากการพัฒนาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร วันที่ 30 เมษายน 2561 ณ ห้องมรกต โรงแรมพลอยพาเลซ มุกดาหาร เวลา 08.30-16.30 น. โดยมีผู้เข้าร่วมประกอบด้วย รองผู้ว่าราชการจังหวัด ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง หอการค้าจังหวัด สมาอุตสาหกรรมจังหวัด ผู้นำชุมชน ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ สกว. หัวหน้าและเจ้าหน้าที่จากเครือข่ายมหาวิทยาลัยไทยด้านชายแดนศึกษา รวมผู้เข้าประชุมประมาณ 30 คน ซึ่งนักวิจัยได้นำเสนอผลการศึกษา ที่ทำการศึกษาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารในหลากหลายประเด็น

รูปที่ 29 การประชุมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษกับการจัดการจัดการผลกระทบจากการพัฒนาในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร วันที่ 30 เมษายน 2561

ประเด็นการแลกเปลี่ยนสำคัญสามารถสรุปได้ดังนี้

- 1 ชาวบ้านและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่เข้าใจอย่างชัดเจนว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษคืออะไรมีประโยชน์อย่างไรกับท้องถิ่น
- 2 ภาคเอกชน ภาครัฐ และ ภาคประชาชน มีมุมมองต่อการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษค่อนข้างต่างกัน เช่น การจัดหาที่ดิน กิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ ผลบวกและผลลบที่เกิดจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ
- 3 ต้องสร้างความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดคือพื้นที่ที่บ้านคำอาฮวนจำนวน 1080 ไร่ ว่าคืออะไร

ประโยชน์และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชนทั้งแง่บวกและแง่ลบ โดยการจัดเวทีที่เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้รับรู้ข้อมูลที่รอบด้านด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตรและมีความเสมอภาคในการแสดงออกของภาคประชาชน เช่น ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินในอดีตและปัจจุบัน รายได้และอาหารที่ชาวบ้านได้ประโยชน์จากที่ดิน เป็นต้น

- 4 การจัดการที่ดินในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษเขตมิติด้านธรรมาภิบาลที่ดินเนื่องจากการให้อำนาจและการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการออกแบบและกำหนดการเวนคืนที่ดินอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม เช่นเขตเศรษฐกิจพิเศษจากข้างล่าง
- 5 ความไม่พร้อมของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพิเศษ เช่น ยังไม่มีระบบรางและระบบขนส่งอื่นๆเพื่อรองรับการค้าและลดต้นทุนการผลิตและการค้า
- 6 รัฐควรให้ความสำคัญกับความวิตกกังวลของชาวบ้านด้านผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชนในระยะยาวและหาทางป้องกันและเยียวยาคนในพื้นที่ที่เป็นคนท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม

แม้ว่ารัฐได้เข้ามาปกป้องและล้อมรั้วในเขตเศรษฐกิจพิเศษแต่ชาวบ้านก็ยังมีวิธีการต่อรองกับรัฐในรูปแบบต่างๆ เพราะนโยบายการจัดการที่ดินที่จัดการโดยรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจทั้งก่อนและหลังประกาศเป็นพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษ ส่งผลต่อสิทธิการใช้และการเข้าถึงที่ดินสาธารณะของผู้หญิงทั้งก่อนการประกาศและหลังเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้หญิงสูญเสียที่ดินที่ใช้ทำนา เลี้ยงสัตว์ และเก็บหาของป่าตลอดปี ซึ่งถือเป็นแหล่งอาหารและรายได้ที่สำคัญ นอกจากนี้ ที่ดินดังกล่าวยังเป็นพื้นที่สำคัญต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้หญิงและผู้ชายและระหว่างผู้ชาย อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้หญิงได้ต่อรองกับคณะกรรมการเขตเศรษฐกิจพิเศษในรูปแบบต่างๆ ได้แก่การคือแพ่งโดยการยังคงเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่กำหนดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่ มีความวิตกกังวลและความเสี่ยงว่าเมื่อใดจะถูกผลักดันออกจากการใช้ประโยชน์หรือถูกแจ้งความ การไม่ยินยอมลงนามการเวนคืนที่ดินและรับค่าเวนคืนเพราะรัฐให้ราคาค่าเวนคืนที่ดินที่ไม่เหมาะสมและราคาต่ำ การให้ความร่วมมือกับนักวิชาการและนักพัฒนาภาคเอกชนรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ต่อที่ดินมูลค่าจากการใช้ที่ดินและสูญเสียโอกาสในการใช้ที่ดินระยะยาว โดยผู้หญิงและคนในชุมชนเห็นว่าข้อมูลเหล่านี้ควรนำมาคิดคำนวณเพื่อประเมินค่าเวนคืนที่ดินที่เป็นธรรม และ เสนอให้การจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษควรเน้นการจัดการที่ดินแบบธรรมาภิบาลที่เน้นการมีส่วนร่วมและคำนึงถึงความเป็นธรรม

4.5 ภาคเอกชนและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าภาคเอกชนได้แก่หอการค้าได้พยายามผลักดันให้เกิดเขตเศรษฐกิจพิเศษในมุกดาหารแต่ด้วยความไม่พร้อมของรัฐด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและข้อจำกัดอื่นๆดังที่เสนอในบทที่ 2 ทำให้ภาคเอกชนเสนอว่าต้องสร้างความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดคือพื้นที่ที่บ้านคำอาฮวนจำนวน 1,080 ไร่

ว่าคืออะไร ประโยชน์และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชนทั้งแง่บวกและแง่ลบ โดยการจัดเวทีที่เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้รับรู้ข้อมูลที่รอบด้านด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตรและมีความเสมอภาคในการแสดงออกของภาคประชาชน เช่น ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินในอดีตและปัจจุบัน รายได้และอาหารที่ชาวบ้านได้ประโยชน์จากที่ดิน รวมทั้งการจัดการที่ดินในเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษควรมีหลากหลายรูปแบบเช่น ในพื้นที่คำอาฮวนในควรเน้นให้ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคมร่วมกันบริหารจัดการที่ดินหากประมวลครั้งที่สามไม่ผ่าน

4.6 ผลกระทบและความเสี่ยงที่ชาวบ้านคาดว่าจะเกิดขึ้น

จากการใช้แบบสอบถามพบว่าชาวบ้านมีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับเขต ข้อมูลจากผู้หญิงจำนวน 87 คนและผู้ชายจำนวน 25 คน พบว่า ผู้หญิงจำนวน 33 คน (37.93%) ตอบว่าไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง จำนวน 30 คน (34.48 %) เห็นด้วยปานกลาง และ 24 (27.58%) เห็นด้วยอย่างยิ่ง ส่วนข้อมูลจากเพศชายพบว่า 8 คน (32.00%) เห็นด้วยอย่างยิ่ง 12 คน (48.00%) เห็นด้วยปานกลาง และ อีก 5 คน (20.00%) ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง เหตุผลที่เห็นด้วยมากที่สุดคือการพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างเศรษฐกิจ ส่วนเหตุผลที่ไม่เห็นด้วยมากที่สุดคือปัญหาสิ่งแวดล้อมที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและการสูญเสียที่ดินที่ต้องถูกเวนคืนเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้เสนอว่าหากจะทำเขตเศรษฐกิจพิเศษต้องการให้รัฐดำเนินการดังนี้

1. อยากให้มีโรงงานสมุนไพร
2. ให้ช่วยเหลือเรื่องมลพิษ เพื่อไม่ให้ลูกหลานเข้าเขตพื้นที่ สปก. ของชาวบ้าน รวมทั้งที่ดินของชาวบ้าน
3. ให้มีการเปลี่ยนเอกสารสิทธิ์ที่ดินเป็นโฉนดเหมือนที่ดินในเขตพื้นที่เศรษฐกิจ
4. ให้จัดตั้งกองทุนส่วนกลางให้กับชาวบ้าน เพื่อใช้ในการรักษาพยาบาลเมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยจากผลกระทบของโรงงาน
5. มีกลไกการป้องกันมลพิษอย่างชัดเจน
6. ให้โอกาสคนในพื้นที่เข้าทำงานในโรงงานหรือโครงการ
7. ก่อสร้างเป็นมหาวิทยาลัยแทนโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อลูกหลานจะได้ไม่ไปเรียนไกลถิ่นฐานบ้านเกิด

กล่าวโดยสรุปกลุ่มที่เห็นด้วยกับเขตเศรษฐกิจพิเศษเห็นว่าจะทำให้เกิดการจ้างงานในพื้นที่ ปัจจุบันคนหนุ่ม-สาววัยทำงานส่วนใหญ่เลือกที่จะทำงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ มากกว่าเลือกที่จะเป็นเกษตรกรเหมือนคนรุ่นพ่อแม่ ดังนั้น หากมีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่จึงเป็นทางเลือกการทำงานที่ไม่ต้องทิ้งถิ่นฐาน อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีความชัดเจนในประเภทกิจกรรมที่จะลงทุน คุณลักษณะของแรงงาน และจำนวนการจ้างงานยังเป็นเพียงการคาดการณ์ นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถ

เข้าถึงระบบสาธารณูปโภค ถือเป็นเหตุผลที่สามารถจูงใจใครหลายคนให้เห็นดีด้วยกับการมีโรงงาน เนื่องจากหลายหมู่บ้านยังประสบปัญหาความไม่พร้อมของสาธารณูปโภคหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นถนนดินลูกรังที่ยังปรากฏอยู่หลายสาย หรือการที่ไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึงบางจุดของหมู่บ้าน ทำให้บางครัวเรือนยังต้องใช้โซลาเซลล์ หรือการเผชิญกับปัญหาขาดแคลนน้ำอุปโภคและบริโภคตลอดทั้งปีโดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ข้อจำกัดเหล่านี้ทำให้หลายคนคาดหวังถึงความเจริญหรือความทันสมัยที่จะเข้ามาพร้อมกับการมีโรงงาน เช่น การก่อสร้าง Mobile plant ขนาด 300 ลูกบาศก์เมตร โดยวางแนวท่อดึงน้ำจากน้ำโขงขึ้นมาผลิตเป็นน้ำประปารองรับการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม จะทำให้ในเขตศรีสะเกษน้ำเข้าสู่อุปโภคบริโภคได้อย่างทั่วถึง ส่วนกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยมีความเห็นว่า จะเกิดภาวะความแปรปรวนในการถือครองที่ดินของชุมชน ซึ่งมีกรณีตัวอย่างซึ่งสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีกระบวนการเวนคืนที่ดินจากชาวบ้านในโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่เกษตรกรผู้ยากไร้ของส.ป.ก.มุกดาหาร จำนวน 5 ครอบครั้ว ครอบครองพื้นที่คนละ 3 ไร่ รวม 15 ไร่ มีกระบวนการเวนคืนที่ดินที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว และขาดมาตรการชดเชยที่เป็นธรรม ไม่สอดคล้องกับมูลค่าการสูญเสียรายได้ โอกาสทางเศรษฐกิจและการเข้าถึงที่ดินแปลงใหม่

สถานการณ์เช่นนี้สามารถส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ถือครองที่ดิน ส.ป.ก. ที่ชุมชนและรัฐมองว่าเป็นที่ดินภายใต้อำนาจการบริหารจัดการของรัฐ ดังนั้นการพัฒนาด้านต่างๆ ที่กำลังจะหลังไหลเข้ามาในชุมชน นอกจากการจัดตั้งพื้นที่พัฒนานิคมให้เอกชนเช่าระยะยาวแล้ว ยังมีโครงการปรับปรุงและขยายถนนสายบ้านพรานอ้น-บ้านคำอาฮวน โครงการก่อสร้างรถไฟรางคู่บ้านไผ่-นครพนม การหลังไหลของโครงการเหล่านี้ล้วนผลักดันให้ชุมชนยืนอยู่ท่ามกลางความแปรปรวนต่อภาวะการสูญเสียที่ดินในอนาคต นอกจากนี้ยังอาจเผชิญกับความเสี่ยงภัยทางสังคม การเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรม ย่อมมาพร้อมกับการหลังไหลของแรงงานต่างถิ่น และอาจนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่การเป็นสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม หากชุมชนตั้งรับไม่ทันอาจจะนำไปสู่ปัญหาความเลื่อมล้ำทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงพิษภัยของความทันสมัย รวมทั้งความเสี่ยงภัยทางสิ่งแวดล้อม ที่มาจากการเติบโตของอุตสาหกรรมและการทำลายตนเองในด้านสิ่งแวดล้อม การมีที่ตั้งหมู่บ้านในระยะประชิดพื้นที่พัฒนานิคมอุตสาหกรรม ย่อมหลีกเลี่ยงผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมได้ยาก โดยเฉพาะมลภาวะทางเสียง อากาศ น้ำ และการจัดการขยะ หากพิจารณาพื้นที่ทางภูมิศาสตร์พื้นที่สวนหญ้าและสวนพืชไร่เป็นที่ดอน มีความสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ น้ำฝนจะไหลออกจากพื้นที่เพื่อลงสู่ลำห้วยสั้มกกและห้วยเซียงจำเป็นซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญในการเกษตรของชุมชน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูฝนที่มีน้ำขังนาน 3-4 เดือน เนื่องจากพื้นที่ล้อมรอบไปด้วยเนิน ที่โคก และที่ลุ่ม หากเกิดปัญหาน้ำเสียหรืออากาศเป็นพิษจากการปล่อยของเสียจากนิคมอุตสาหกรรม จะสร้างความเสียหาย

อย่างมาก และสามารถนำไปสู่ความเสี่ยงต่อการดำรงชีพในทุกๆ ด้าน เช่น ความเสี่ยงต่อสุขภาพ ความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหาร และความเสี่ยงต่อกิจกรรมการผลิต เป็นต้น

4.7 สรุป

กลุ่มคนที่คาดว่าได้รับผลกระทบจากเขตเศรษฐกิจพิเศษมีหลากหลายกลุ่มและมีความแตกต่างกันด้านการได้รับผลกระทบกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือกลุ่มผู้หญิงที่จะต้องสูญเสียที่ดินเพื่อสร้างสาธารณูปโภคได้แก่ ถนนสี่เลนและรถไฟรางคู่ รองลงมาคือกลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มผู้ยึดติดกับเขตเศรษฐกิจพิเศษและกลุ่มหาอาหารจากธรรมชาติ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เคยสูญเสียที่ดินมาก่อนช่วงที่รัฐเข้ามาดำเนินการให้ที่ดินเป็นส่วนราชการ อย่างไรก็ตามผู้หญิงและคนในพื้นที่ได้มีกระบวนการต่อรองกับรัฐในหลายแบบเนื่องจากเห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษได้นำความเสี่ยงสูงและความสูญเสียที่มากมายต่อวิถีการดำเนินชีวิตและคาดการณ์ว่าจะไม่มีความมั่นคงต่ออนาคตของชีวิตของตนและลูกหลานที่ต้องสูญเสียที่ดินไปแล้วโดยที่เขตเศรษฐกิจพิเศษอาจยังไม่สามารถเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้หรืออาจไม่เกิดขึ้นเลยก็เป็นได้ นอกจากนี้ข้อมูลภาคสนามยังสะท้อนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ โดยพบว่ารัฐมีอำนาจในการจัดการที่ดินเหนือชาวบ้านและกลุ่มผู้หญิง ผู้หญิงอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าในการต่อรองกับรัฐเช่นการเวนคืนที่ดิน และการที่ผู้หญิงออกมาเรียกร้องสิทธิในที่ดินเนื่องจากต้องการปกป้องฐานทรัพยากรที่ดินเพื่อการดำรงชีพ

บทที่ 5

บทสรุป เสรียนิยมกับเกษตรธุรกิจพิเศษ ภาวะความเสี่ยง และธรรมาภิบาลการจัดการที่ดิน

บทนี้คือบทสุดท้ายของรายงานการวิจัยซึ่งประกอบด้วยข้อสรุปสำคัญของงานวิจัย การอภิปรายเกี่ยวกับเสรียนิยมกับเกษตรธุรกิจพิเศษ จนนำมาสู่ความเสี่ยงและภาวะการสูญเสียและส่วนสุดท้ายคือข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.1 บทสรุปสำคัญของการศึกษา

5.1.1 ชุมชนในพื้นที่ศึกษาทั้งหมดเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนและมีการผลิตเพื่อตลาด พืชที่ปลูกส่วนใหญ่ที่สร้างรายได้กับคนในชุมชนคือ อ้อย มันสำปะหลังและยางพารารวมทั้งข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านยังทำปศุสัตว์ได้แก่การเลี้ยงวัวควายซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้สำคัญของครัวเรือน นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ค้าขาย รับจ้างและคนหนุ่มสาวจะมีความรู้ในระดับสูงเพิ่มขึ้นโดยผู้ขายทำงานนอกชุมชนมากกว่าผู้หญิง คนในชุมชนพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างมากทั้งเป็นแหล่งอาหารและรายได้

5.1.2 ผู้หญิงใช้ทรัพยากรที่ดิน และทรัพยากรต่างๆ ในการดำรงชีพนับตั้งแต่บรรพบุรุษเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินในพื้นที่เมื่อสองร้อยปีที่ผ่านมามีมาจนกระทั่งปัจจุบัน ในยุคบุกเบิกที่ดิน ที่ดินถูกใช้ในการผลิตข้าว ทำไร่ แหล่งหาอาหารตามธรรมชาติ แหล่งสร้างรายได้และการแลกเปลี่ยน สร้างที่พักอาศัย สมุนไพร และ เลี้ยงสัตว์ ต่อมาในยุคประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติปี 2516 ได้แก่เขตป่าสงวนแห่งชาติดงบกก็ ชาวบ้านก็ยังสามารถได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้บ้างเนื่องจากรัฐมนตรีนโยบายผ่อนปรนการใช้ประโยชน์ เช่น การนำวัวควายไปเลี้ยง การเก็บหาของป่ารวมทั้งยังทำนาทำไร่เนื่องจากยังไม่มีมีการเข้าไปบังคับควบคุมการใช้พื้นที่อย่างเข้มงวด ต่อมาในยุคของการทำสงครามอินโดจีนพื้นที่ที่ศึกษากลายเป็นพื้นที่ของการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งมีความตึงเครียดในพื้นที่ด้านความมั่นคงเป็นอย่างสูง ทำให้รัฐบาลเข้าไปจัดการพื้นที่และที่ดิน โดยการปรับภูมิทัศน์พื้นที่และบุกเบิกที่ดินเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองโดยการตัดถางและหักโค่นต้นไม้ใหญ่ในพื้นที่ เพื่อเปิดโล่งให้รัฐเข้าไปเฝ้าระวังได้อย่างเต็มที่รวมทั้งตัดถนน ขยายทางเกวียนเพื่อให้เดินทางโดยสะดวก พร้อมกับการที่รัฐส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ได้แก่ ปอ และต่อมาเป็นการปลูกมันสำปะหลังและอ้อย รวมทั้งการพัฒนากลุ่มอาชีพในพื้นที่และต่อมารัฐบาลได้นำพื้นที่เขตป่าสงวนที่เห็นว่าชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ไปแล้วมาออกประกาศกำหนดให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อให้ประชาชนใช้ทำการเกษตรและให้ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆแต่ไม่มีสิทธิทางกฎหมายด้านการซื้อขายที่ดิน

5.1.3 ที่ดินของชุมชนอยู่ภายใต้กระบวนการจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐโดยการเข้ามาจัดตั้งศูนย์วิจัยพืชไร่และสถานีพัฒนาอาหารสัตว์โดยการล้อมรั้วพื้นที่ได้ลดทอนอำนาจของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงเผชิญกับความไม่มั่นคงของการทำมาหากินและกีดกันชาวบ้านออกจากการใช้ทรัพยากรในรูปแบบเดิม

5.1.4 การใช้ที่ดินของผู้หญิงก่อนการพัฒนาเป็นเขตพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษหรือพื้นที่ที่เรียกว่าพื้นที่พัฒนานิคมนั้นศึกษาเจาะลึกจากกลุ่มผู้หญิง 4 กลุ่มได้แก่ 1) กลุ่มสูญเสียที่ดินและถูกเวนคืนที่ดินทั้งที่เวนคืนไปแล้วและกำลังจะถูกเวนคืน 2) กลุ่มที่มีที่ดินทำกินที่มีที่ดินทำกินและมีที่อยู่อาศัยติดเขตพัฒนานิคม 3) กลุ่มเลี้ยงวัวควาย และ 4) กลุ่มหาอาหารตามธรรมชาติ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าก่อนการพัฒนาพื้นที่เป็นเขตพัฒนานิคมนี้ผู้หญิงทั้งสี่กลุ่มเข้าไปใช้พื้นที่อย่างเต็มที่ที่สามารถสร้างรายได้จากการทำนา (มีจำนวน 5 ครอบครัว) ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ได้ต่อมาเพื่อพื้นที่ที่ถูกพัฒนาศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารและพื้นที่โดยรอบ ทำให้กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้สูญเสียที่ดินทำกิน นับตั้งแต่ 11 ไร่ จนถึง 130 ไร่ (หมายถึงที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ สปก. 4-01 และไม่มีเอกสารสิทธิ์) ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขาลำบากมากขึ้น และต่อพื้นที่ดังกล่าวถูกประกาศให้เป็นเขตพัฒนา (เขตเศรษฐกิจพิเศษ) ทำให้ผู้หญิงที่มีที่ดินทั้งที่เป็นพื้นที่การเกษตรและพื้นที่อยู่อาศัยที่เข้าข่ายจะถูกเวนคืนและสูญเสียที่ดินจากการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ถนนสี่ช่องจราจร และรถไฟรางคู่ ซึ่งจากกรณีศึกษาสรุปได้ว่าขนาดที่ดินที่คาดว่าจะถูกเวนคืนมีทั้งสูญเสียตั้งแต่ 8 ไร่ จนถึง 30 ไร่ และทุกแปลงเป็นเอกสารสิทธิ์แบบ สปก.4-01 และบางแห่งไม่มีเอกสารสิทธิ์ ผู้หญิงกลุ่มนี้มีความวิตกกังวลเป็นอย่างมากว่าหากเมื่อใดก็ตามที่ต้องสูญเสียที่ดินเพื่อสร้างถนนและรางรถไฟ วิธีการทำมาหากินที่ต้องพึ่งพาที่ดินจะได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากซึ่งไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าวิถีชีวิตจะดำเนินไปอย่างไรในอนาคตทั้งเรื่องรายได้ อาหารและความมั่นคงของการดำเนินชีวิตที่ไม่มีที่ดินหรือปริมาณที่ดินที่ลดลงไปจำนวนมาก

ส่วนกรณีผู้หญิงที่สูญเสียพื้นที่เลี้ยงวัวเพราะถูกห้ามไม่ให้เข้าไปเลี้ยงวัวควายได้อีกต่อไปหลังจากพื้นที่ถูกพัฒนาศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร พบว่า การเลี้ยงวัวควายของทั้งผู้หญิงและผู้ชายก่อนในที่ดินก่อนที่จะกำหนดให้เป็นศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารนั้น โดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าครัวเรือนละ 10 ตัวซึ่งมากที่สุดถึง 100 ตัวของบางครัวเรือน ผู้หญิงเกือบทั้งหมดต้องหางานทำนอกชุมชนมากขึ้นรวมทั้งทยอยขายวัวควายซึ่งเคยเป็นแหล่งอาหารและรายได้สำคัญมากของครัวเรือนเฉลี่ยประมาณปีละ 50,000-80,000 บาท ไปจนเหลือชาวบ้านที่ยังคงเลี้ยงวัวควายไม่ถึงร้อยละ 10 ซึ่งปัจจุบันกลุ่มผู้หญิงและผู้ชายที่ยังคงเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ที่ถูกประกาศให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษนั้น เหลือเพียง 16 คนจากทั้งหมดในพื้นที่ซึ่งจากเดิมผู้เลี้ยงวัวควายมีเฉลี่ยมากกว่า 80% ในแต่ละชุมชนในพื้นที่ศึกษา การสูญเสียรายได้จากการเลี้ยงวัวควายทำให้ผู้หญิงต้องออกมาทำงานนอกชุมชนเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัวช่วยสามีมากขึ้น

5.1.5 ผู้หญิงและชาวบ้านไม่สามารถนำวัวควายเข้าไปเลี้ยง และไม่สามารถเข้าไปหาของป่าและอาหารตามธรรมชาติในเขตนั้นได้เหมือนเดิม ทั้งๆ ที่เขตพื้นที่นั้นเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้านมานาน ทำให้ชาวบ้านหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มเลี้ยงสูญเสียที่ดิน กลุ่มเลี้ยงวัวควาย และกลุ่มหากินตามธรรมชาติ จึงได้รวมตัวกันคัดค้านและต่อต้านการตั้งสำนักงานของศูนย์พืชไร่ และต่อรองทำให้บางครอบครัวได้เข้าไปทำงานรับจ้าง เช่น เป็นเวรยามและทำงานในแปลงเกษตรจำนวนมาก จำทำให้บางครอบครัวมีรายได้ส่งลูกหลายเรียนหนังสือและซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกเช่น ทีวี ตู้เย็น และรถมอเตอร์ไซด์ก็ในช่วงที่ทำงาน

ให้กับศูนย์พีชไร่ ต่อมา การเข้าไปทำงานในศูนย์มีข้อจำกัดมากขึ้นชาวบ้านส่วนใหญ่ถูกเลิกจ้างเพราะปัญหางบประมาณและการตัดลดกำลังแรงงาน

5.1.4 ผู้หญิงและชาวบ้านในพื้นที่ที่ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ การจัดหาที่ดิน อีกทั้งยังมีส่วนร่วมน้อยมากในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับเส้นทางคมนาคมทั้งรางรถไฟและถนนสี่เลนเพื่อรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้หญิงไม่มีพื้นที่และไม่กล้าแสดงออกถึงความต้องการของตนตลอดจนการคัดค้านเขตเศรษฐกิจพิเศษเนื่องจากเกรงกลัวรัฐ จึงได้หาความช่วยเหลือจากภาควิชาการและนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่เพื่อช่วยรวบรวมปัญหาความต้องการและการเวนคืนที่เป็นธรรม

5.2 อภิปรายผล: เสรีนิยม การพหุสิทธิ ความเสี่ยง และความสูญเสีย

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2013) กล่าวถึงความความไม่เป็นธรรมที่เกิดจากการที่กลไกเชิงสถาบัน เช่น กฎหมาย ภาษี ระบบสิทธิ หรือการจัดการแรงงาน ถูกบิดเบือนจนนำมาสู่ปัญหาความไม่เป็นธรรมสามประการที่เกิดขึ้นกับคนจนหรือกลุ่มคนชายขอบในสังคมในสามด้านสำคัญๆ ได้แก่ (หนึ่ง) “High Rent” หมายถึง “การปล่อยให้มีการเก็บค่าเช่าหรือส่วนเกินออกไปจากระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมากเกินไป มองอีกด้านหนึ่งคือ การผลักภาระ เช่น การรับภาระเรื่องของมลภาวะ อันนี้ก็แสดงให้เห็นถึงการเก็บส่วนเกินออกไป คือหมายความว่า เรื่องที่เขาจะต้องจ่าย แต่เขาไม่จ่าย เขาผลักภาระมาให้สังคมต้องจ่าย...” (สอง) “High Risk” คือ “ภาระความเสี่ยง เป็นการ”ผลักภาระ” ค่าใช้จ่ายให้กับสังคม ซึ่งก็ทำให้เกิดปัญหาต่อมาคือ ทำให้เกิด “ความเสี่ยง” ไปสู่กลุ่มคนที่อ่อนแออยู่แล้ว ในเขตที่ใกล้นิคมอุตสาหกรรม หรือ เขตต่างๆ จะต้องรับ “ภาระความเสี่ยง” เหล่านี้มากขึ้น แล้วความเสี่ยงนี้ ยังซ่อนอยู่ในกลไกที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ อาจจะอยู่ในกลไกการจ้างงาน อย่างเช่น การจ้างงานที่รับเหมาช่วงหลายชั้น ก็คือ ดึงเอาส่วนเกินออกไปมาก...” และ (สาม) “High Lost” คือ สูญเสียความเป็นอัตลักษณ์ของคนจำนวนมาก เรามักไม่เข้าใจ เวลาที่เราพูดถึงคนงานแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเวลานี้มีหลายพวก เช่น คนงานพลัดถิ่น คนงานที่ถูกเอารัดเอาเปรียบในหลายรูปแบบ เรามองไม่เห็นคนเหล่านี้ ที่เรียกพวกเขาว่า “พวกมนุษย์ต้องหน”การที่เรา มองไม่เห็นเฉพาะคนบางกลุ่ม มันเป็นการสร้างความไม่เป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะว่าเราไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่า คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมคือใคร...”

เมื่อนำแนวคิดข้างต้นมาวิเคราะห์การทำให้ที่ดินที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ให้กำลังกลายเป็นที่ดินของส่วนราชการและล่าสุดกลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษพบว่าผู้หญิงและชาวบ้านเห็นว่าตนเองกำลังตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงจาก High rent และพวกเขาจะต้องกลายเป็นผู้รับภาระความเสี่ยงที่เกิดจากการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งต้องสูญเสียที่ดินและจะต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงของชีวิตอนาคตเมื่อไม่มีที่ดินหรือที่ดินหายไปจำนวนมาก อีกทั้งอาจต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่อสุขภาพหากมีโรงงานอุตสาหกรรมมาสร้างในพื้นที่ พวกเขา กำลังจะทำให้กลายเป็นมนุษย์ต้องหนเพราะถูกมองข้ามเนื่องจากรัฐให้ความสำคัญต่อกลุ่มทุน

และผลประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจโดยแทบไม่ได้พิจารณาเรื่องความเป็นธรรมต่อคนในท้องถิ่น รัฐสนับสนุนเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมโดยการเข้ามามีการจัดการใช้พื้นที่ 1,080 ไร่เพื่อพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยเป็นในพื้นที่ติดกับเขตป่าสงวนเพื่อจัดตั้งศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร และได้ทำการล้อมรั้วพื้นที่เหล่านี้ให้เป็นสถานที่ราชการ การดำเนินการของรัฐในพื้นที่ 1,080 ไร่ ซึ่งเดิมเป็นแหล่งทำมาหากินและเลี้ยงวัวควายที่สำคัญของชาวบ้าน ทำให้ผู้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินของผู้หญิง และต่อมาพื้นที่ดังกล่าวกรมธนารักษ์ได้เข้ามามีการจัดการเพื่อพัฒนาเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารหรือที่เรียกในพื้นที่ว่า พื้นที่พัฒนานิคมการเข้ามามีการจัดการพื้นที่ของทางรัฐทำให้สิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่เคยเป็นการครอบครองระบบกรรมสิทธิ์พื้นบ้านสูญหายไปโดยสมบูรณ์ นอกจากนี้รัฐเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาในเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อดึงดูดการลงทุนโดยการขอเวนคืนที่ดินที่เป็นสปก. และประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษและสร้างความพร้อมด้านโครงการพื้นที่ฐานในพื้นที่ชายแดนโดยเชื่อมโยงกับโครงการพื้นฐานเดิมที่มีอยู่แล้วจากการพัฒนาการค้าชายแดนและการค้าข้ามชาติ

ผลการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของเขตเศรษฐกิจพิเศษทั่วโลกที่มีต่อผู้หญิงในระดับท้องถิ่น กรณีศึกษาทรัพยากรที่ดินพบคล้ายๆกันคือการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษได้สร้างกระบวนการกีดกันที่ดินออกจากผู้หญิง ส่งผลให้ผู้หญิงเป็นกลุ่มแรกๆที่ตกอยู่ในสถานะที่ลำบากมากขึ้นเพราะการสูญเสียทรัพยากรที่ดินอันเนื่องมาจากการเข้ามามีการจัดการและยึดที่ดินโดยรัฐผ่านการใช้อำนาจทางนโยบายด้านเศรษฐกิจและการใช้อำนาจของกฎหมายเป็นหลัก นอกจากนี้การพรากที่ดินเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและอื่นๆใช้กระบวนการที่เกิดขึ้นใหม่แต่เป็นกระบวนการที่ยาวนานสะสมเรื่อยมาผ่านนโยบายของรัฐในห้วงเวลาและการเมืองที่ซับซ้อนเป็นระยะๆ เช่น กรณีของอินเดีย ที่กระบวนการของอาณานิคมอังกฤษและกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมในยุคปัจจุบันทำให้ที่ดินถูกจัดการโดยภาครัฐและเอกชนมากกว่าให้สิทธิแก่คนท้องถิ่นและกำหนดขอบเขตการจัดการที่ดินชัดเจนจนคนท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินได้อีกต่อไปทำให้ผู้หญิงแบกภาระที่เพิ่มขึ้นในการทำงานบ้านและพื้นที่ทางเศรษฐกิจ และขาดอำนาจในการตัดสินใจและได้รับการปรึกษาหารือเกี่ยวกับการพัฒนา (Levien 2014)

งานศึกษาชิ้นนี้มีข้อค้นพบคล้ายๆกันงานศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นกล่าวคือที่ดินในพื้นที่ศึกษานั้น ในครั้งอดีต ชาวบ้านทั้งหญิงและชายเคยบุกเบิก จับจอง ครอบครองและใช้ประโยชน์เพื่อยังชีพและสร้างชุมชนโดยการถากถางพื้นที่เพื่อการเกษตรและที่อยู่อาศัย ชุมชนมีสิทธิการใช้เพื่อพัฒนาวิถีการดำรงชีพ แต่รัฐได้เข้ามามีการจัดการที่ดินผ่านนโยบายที่กำกับด้วยความมั่นคงชายแดน การพัฒนาพื้นที่ เช่น ในอดีตรัฐได้เข้ามาประกาศเป็นพื้นที่อุทยาน ต่อมามอบพื้นที่บางส่วนให้ชาวบ้านทำมาหากินและมอบเอกสารสิทธิ์ให้เป็นเจ้าของแต่ห้ามซื้อขายได้แก่ สปก. 4-01 และต่อมาได้นำพื้นที่ประมาณ 1,080 ไร่มาพัฒนาเป็น ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร โดยการล้อมรั้วพื้นที่กีดกันการเข้าไปใช้ประโยชน์ของผู้หญิงซึ่งเป็นพื้นที่เคยเลี้ยงวัว หาดของป่า หาดอาหารและลดรายจ่ายจากการที่หาอาหารจากธรรมชาติทดแทนได้ เช่น ผัก พืชพรรณ และสัตว์น้ำ และต่อมารัฐได้ใช้อำนาจทางกฎหมายที่เข้มแข็งที่สุด

คือ มาตรา 44 กำหนดเปลี่ยนจากพื้นที่ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารเป็นพื้นที่พัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร ซึ่งทุกระบวนการของการพัฒนาไม่ว่าในยุคใดต่างชี้ให้เห็นว่าการเข้ามาพัฒนาโดยการพรากทรัพยากรที่ดินของผู้หญิงทำให้ผู้หญิงต้องเพิ่มภาระในการหาอาหาร โดยการทำงานนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นและการขาดอำนาจในการต่อรองกับรัฐในการกำหนดค่าเวนคืนรวมทั้งไม่มีโอกาสเสนอแนวทางการพัฒนาในพื้นที่ซึ่งมีใช้แต่เพียงผู้หญิงเท่านั้นผู้ชายก็ขาดโอกาสในการเสนอความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เขตพัฒนาเศรษฐกิจอีกด้วย

การจัดการที่ดินที่กำกับโดยนโยบายการพัฒนาพื้นที่ตามแนวคิดเขตเศรษฐกิจพิเศษของรัฐบาลไทยยุคปัจจุบันในพื้นที่ชายแดน เหมาะสมทางด้านภูมิศาสตร์ ความพร้อมของเครื่องอำนวยความสะดวกที่มีอยู่แล้วจากการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนเช่น โครงสร้างพื้นฐานเกี่ยวกับการข้ามแดน ความเฟื่องฟูของตลาดชายแดนและตลาดการค้าชายแดน และคาดการณ์ว่าจะแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านเพื่อดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติด้วยการให้สิทธิพิเศษด้านภาษีและการเครื่องอำนวยความสะดวกทางการค้าในพื้นที่ชายแดน (เชิญไกรนรา 255) ทำให้ชายแดนเป็นพื้นที่ของการลงทุนและเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจเนื่องจากเป็นจุดตัดและเชื่อมกันของผู้คน สินค้า และเทคโนโลยีเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าในรูปแบบต่างๆ (ยศ สันตสมบัติ 2555: 15) ซึ่งชายแดนเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยทรัพยากรทางเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองตอบต่อการลงทุนและสร้างประโยชน์ทางธุรกิจ อย่างยิ่งในปัจจุบัน (Eilenberg, 2014) ซึ่งผลการศึกษาชิ้นนี้สะท้อนได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจชายแดนโดยยกระดับพื้นที่ให้เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารเป็นการพัฒนาแบบทางลัดด้วยการย้อนระยะการพัฒนาให้เร็วขึ้น ดังแนวคิดของ Harvey (2004:64-65) ว่าด้วยการซ่อมแซมพื้นที่และเวลา (Spatio-temporal fix) ที่เน้นการเคลื่อนย้ายทุนมายังพื้นที่ล้าหลังเพื่อแก้ไขปัญหาความด้อยพัฒนาในพื้นที่ดังกล่าวด้วยการสร้างงานและสร้างทุนผ่านกระบวนการแสวงหาพื้นที่การลงทุนใหม่ๆเพื่อให้ทุนเกิดการหมุนเวียน ด้วยการร่นระยะเวลาการลงทุนให้รวดเร็วขึ้น ซึ่งรัฐต้องสร้างเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยเพื่อรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้รวดเร็วขึ้น

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวข้างต้นเป็นอย่างไรดี เพราะรัฐบาลใช้มาตรา 44 ประกาศพื้นที่หลายแห่งเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ จัดตั้งคณะกรรมการด้านต่างๆรวมทั้งจัดการให้กรมธนารักษ์พัฒนาที่ดิน รวมทั้งกำหนดระเบียบการเช่าและการใช้ที่ดิน และเปิดประมูลให้กับเอกชนรวมทั้งจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาการคมนาคมทั้งถนนและรางรถไฟ ซึ่งในอาคตที่ดินดังกล่าวอาจประสบผลสำเร็จในระดับชาติได้ในอนาคต เพราะมีหลักฐานหลายแห่งที่พบว่าประเทศต่างๆทั่วโลกต่างสนับสนุนการพัฒนาตามแนวโน้มจำนวนมากและมีสถาบันการเงินและการพัฒนาระดับนานาชาติ ได้แก่ ธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาแห่งเซียให้การสนับสนุนมาโดยตลอด (World Bank, 2011; Walsh, 2015) แต่ในระดับท้องถิ่นนั้น การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษกลับสร้างความกังวลและปัญหาต่อคนในชุมชนในบริเวณที่เป็นที่ตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ เพราะเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนมีอิสระเข้ามาครอบครองทรัพยากรได้โดยง่ายมากเกินไปด้วยค่าเช่าราคาถูกและสิทธิพิเศษมากมายที่เสนอโดยรัฐ โดยที่แรงงานท้องถิ่นที่ไร้ฝีมือก็

ไม่ได้รับการจ้างงานและผู้หญิงต้องสูญเสียความมั่นคงทางอาหารและรายได้จนนำมาสู่การมีวิถีชีวิตที่ลำบากมากขึ้น (Rawat et al., 2011)

ผลการศึกษาวิจัยชิ้นนี้สะท้อนในทำนองเดียวกันคือแม้ว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษในพื้นที่ยังมิได้พัฒนาอย่างเต็มที่ เช่น ยังไม่มีภาคเอกชนเข้ามาลงทุนเพราะขาดแรงจูงใจเช่น ที่ดินมีราคาสูง โครงสร้างพื้นฐานยังไม่พร้อมเท่าที่ควร ห่างไกลจากชายแดน หรือ ค่าเช่าที่ดินที่สูงกว่าเขตเศรษฐกิจอื่นๆในพื้นที่ใกล้เคียง เป็นต้น แต่เขตเศรษฐกิจพิเศษได้เวนคืนที่ดินของชาวบ้านไปบางส่วนและมีความเข้มงวดกับชาวบ้านมากขึ้นในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่กำหนดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ และผู้หญิงยังเข้าไปเลี้ยงวัว เก็บฟืน หาของป่า หาปลา และปลา ต่างก็หวาดผวาทหารจะมาไล่ออกเมื่อใดก็ได้และไม่อนุญาตให้เข้าไปใช้พื้นที่อย่างเด็ดขาด ทำให้ และคาดว่าจะเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานรองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งรถไฟรางคู่และถนนสี่ช่องจราจร ซึ่ง Levien (2014) เห็นว่าการพัฒนาตามรูปแบบเขตเศรษฐกิจพิเศษสนับสนุนให้ทุนทำงานอย่างเสรีและเข้มข้นภายใต้การสนับสนุนของรัฐนำมาสู่ความเหลื่อมล้ำและไม่เป็นธรรมกับคนท้องถิ่นเนื่องจากไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรที่ดินได้อีกต่อไป นอกจากนี้ผลการศึกษาชิ้นนี้สะท้อนได้จากงานศึกษาของ Park and Maffii (2015) ที่ศึกษาผลกระทบของเขตเศรษฐกิจพิเศษต่อผู้หญิงชนเผ่าที่จังหวัดรัตนคีรีประเทศกัมพูชา โดยที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้นายทุนเข้ามาพัฒนาอุตสาหกรรมและควบคุมพื้นที่และที่ดินที่ผู้หญิงใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ การกำหนดพื้นที่เขตเศรษฐกิจที่กว้างขวางทำให้พื้นที่การทำมาหากินของผู้หญิงแคบและจำกัดลงไปมาก ทำให้พวกเขาต้องเดินทางไกลมากขึ้นเพื่อหาอาหารและแหล่งน้ำรวมทั้งไม้ฟืน

อย่างไรก็ตามพบว่าผู้หญิงในชุมชนมีความเห็นต่อผลกระทบของเขตเศรษฐกิจพิเศษออกเป็นสองแนวคือกลุ่มที่เห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษอาจจะสร้างงาน สร้างรายได้ และ ความเจริญให้เกิดขึ้น เพราะกลุ่มนี้จะไม่ได้สูญเสียที่ดินจากการเวนคืน และมีลูกหลานเรียนหนังสือในระดับสูง ซึ่งคาดหวังเรื่องการจ้างงาน ส่วนกลุ่มผู้หญิงที่เคยสูญเสียที่ดินไปแล้วจากการพัฒนาพื้นที่เป็นพื้นที่ศูนย์วิจัยและการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารมีความเห็นค่อนข้างแตกต่างเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษแตกต่างไปจากผู้หญิงที่ไม่เคยสูญเสียที่ดินไปแล้วเพราะคาดว่าพวกเขาจะสูญเสียที่ดินอีกครั้งจากการเวนคืนสร้างถนนสี่เลนและรถไฟรางคู่ โดยกลุ่มนี้มีความเห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษส่งผลให้เกิดการสูญเสียที่ดิน ซึ่งซ้ำเติมวิถีชีวิตของพวกเขามากขึ้นไปอีกและพวกเขาได้เคยมีประสบการณ์ประท้วงและต่อรองกับรัฐมาแล้วในยุคการล้อมรั้วที่ดินเพื่อจัดตั้งศูนย์วิจัยและการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหาร ซึ่ง Nightingale (2006) เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรได้กำหนดความแตกต่างในบทบาทของหญิงและชายในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร ซึ่งการนิยามความหมายของเพศสภาพจึงต้องถูกนิยามใหม่เสมอๆ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและบริบทของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ ซึ่งตัวตนของผู้หญิง (Women subjectivities) ก็ได้ปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขที่กำหนดบทบาทและตัวตนรวมทั้งการแสดงออกของผู้หญิงซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม (Differentiated categories)

ในแง่ธรรมาภิบาลการจัดการที่ดินพบว่าบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการกำหนดนโยบายธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ การกำหนดพื้นที่ที่ชาวบ้านทั้งหญิงและชายเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่โดยการล้อมรั้วให้ส่วนราชการได้แก่ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหาร สถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารและต่อมาได้พื้นที่เปลี่ยนเป็นส่วนหนึ่งของเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร เกิดขึ้นโดยขาดธรรมาภิบาลที่ดิน เพราะมิได้คำนึงถึงความเป็นธรรมกับภาคประชาชน และมีได้เปิดโอกาสให้ผู้หญิงและผู้ชายในพื้นที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ซึ่งนโยบายดังกล่าวเป็นการตัดสินใจจากภาครัฐโดยปราศจากการปรึกษาหารือกับประชาชนโดยเฉพาะการจัดหาที่ดินและการเวนคืนที่ดินกรณีการก่อสร้างถนนสี่เลนและรถไฟฟ้าวรางคู่ ที่มีนโยบายจะให้ค่าชดเชยตามราคาประเมินของ สปก. สร้างความไม่พอใจ ความเสียใจ และความทุกข์ให้กับผู้หญิงและครอบครัวเพราะรัฐมิได้คำนึงถึงการสูญเสียโอกาสในการดำรงชีพที่ได้จากที่ดินในอนาคต

กรณีการยุติการดำเนินงานของศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรมุกดาหารและสถานีพัฒนาอาหารสัตว์มุกดาหารและให้ส่วนราชการส่งมอบพื้นที่และสิ่งปลูกสร้างให้กับสำนักงานธนารักษ์พื้นที่มุกดาหารนำไปประมูลขาย และการใช้พื้นที่ราชพัสดุ นั้น รัฐเพียงแต่ได้ขยายเกษตรกรที่เคยใช้พื้นที่ทำนาในเขตดังกล่าวจำนวน 5 รายจำนวนเพียง 880,000 บาท ซึ่งค่าขยายถือว่าต่ำเพราะรัฐให้ตามราคาประเมินที่ดินของสปก. เป็นเกณฑ์ กรณีการจัดการจัดตั้งเขตพัฒนานิคม (เขตเศรษฐกิจพิเศษ) นั้นรัฐได้เชิญหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องและแต่งตั้งคณะกรรมการระดับพื้นที่ตามคำสั่งที่ 1709/2557 คณะกรรมการและคณะทำงานจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร โดยมีได้มีตัวแทนของภาคประชาชนในพื้นที่เข้าเป็นคณะกรรมการระดับจังหวัด การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนโดยจะเน้นการแจ้งให้ทราบมากกว่าการปรึกษาหารือ แม้ว่าจะจัดให้มีการประชุมเขตเศรษฐกิจพิเศษหลายครั้งในพื้นที่แต่ผู้ที่เข้าประชุมส่วนมากจะเป็นผู้นำเป็นหลัก และผู้เข้าประชุมมีน้อยได้แสดงความคิดเห็นหรือกล่าวพูดต่อที่ประชุมเมื่อรัฐจัดการประชุมเรื่องการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนสี่ช่องจราจรและรถไฟฟ้าวรางคู่ การจัดการประชุมเรื่องเวนคืนที่ดินมีลักษณะเป็นการชี้แจงให้ประชาชนเห็นด้วยกับทางเลือกที่บริษัทได้สรุปมาแล้วว่ามีความคุ้มค่ามากที่สุด ในขณะที่ชาวบ้านหลายคนยังไม่รู้แน่ชัดว่าตนเองและครอบครัวจะได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหนและสมควรที่จะเลือกเส้นทางไหนมากที่สุด ด้วยข้อมูลที่ไม่ชัดเจนและความสับสนที่เกิดขึ้น ส่งผลต่อการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน ทั้งโดยการแสดงความคิดเห็นหน้าเวทีซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่กล้า ในขณะที่การกรอกแบบสอบถามเลือกเส้นทางถนนที่เหมาะสมนั้นเป็นไปอย่างสับสนเพราะ ชาวบ้านบางคนไม่รู้จะกรอกแบบสอบถามอย่างไรเนื่องจากอ่านหนังสือไม่ออก บางคนอ่านออกแต่เขียนไม่ถนัด ในขณะที่อีกหลายคนไม่ได้สนใจกรอกแบบสอบถามดังกล่าว และไม่มีใครเลยที่จะสามารถทราบได้ว่าการเลือกเส้นทางของตัวเองในแบบสอบถามนั้นจะเป็นที่รับรู้หรือมีผลต่อการตัดสินใจเลือกเส้นทางถนนมากน้อยเพียงใด

ชาวบ้านมีความประสงค์เพื่อต้องการให้ได้รับค่าเวนคืนที่ดินที่ดินที่เป็นธรรม มีความสมเหตุสมผลด้านราคาโดยนำค่าสูญเสียโอกาสในอนาคตมาคิดคำนวณร่วมด้วย การได้รับข้อมูลเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษมีจำกัดและชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงไม่เข้าใจว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษหมายถึงอะไร และหน่วยงานต่างๆ

ในระดับอบต. ก็มีความเข้าใจเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษแตกต่างกัน และไม่ค่อยเข้าใจมีความเป็นมาว่าคืออะไร และเมื่อรัฐมาชี้แจงก็ยังไม่แน่ใจว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะเกิดประโยชน์แท้จริงอย่างไร ทำให้ชาวบ้านทั้งชายและหญิงมีความเห็นทั้งแง่บวกและแง่ลบกับเขตเศรษฐกิจพิเศษ ผู้หญิงบางกลุ่มเห็นว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะสร้างรายได้ สร้างอาชีพกับบุตรหลานโดยเฉพาะต่อครอบครัวที่ส่งลูกเรียนระดับสูง รวมทั้งพัฒนาความเจริญผ่านโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ ถนนและรถไฟ อาจมีการสร้างงานสร้างรายได้ แต่อาจมีผลเสียมากเช่นกันด้านปัญหาสิ่งแวดล้อม ส่วนผู้หญิงอีกบางกลุ่มที่ได้เคยสูญเสียที่ดินไปการพัฒนาที่ผ่านมาและคาดว่าจะสูญเสียที่ดินเพิ่มขึ้นจากการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนและรางรถไฟเห็นว่า เขตเศรษฐกิจพิเศษทำลายวิถีการดำรงชีพ และ คาดว่าจะสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อพื้นที่มากเพราะมีจินตนาการว่าเขตเศรษฐกิจพิเศษจะเหมือนกับนิคมอุตสาหกรรมที่เหมือนกับนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก

การพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษสะท้อนการขาดธรรมาภิบาลเรื่องการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรที่ดินเนื่องจากนโยบายและภาคปฏิบัติการของนโยบายมิได้ให้ผู้หญิงมีโอกาสร่วมเสนอความเห็นเกี่ยวกับแนวทางและรูปแบบการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษในระดับพื้นที่เพียงแต่เป็นผู้รับฟังข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวแม้กระทั่งผู้ชายในชุมชนที่ศึกษาก็ยังเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษในฐานะผู้ฟังนโยบายมากกว่าและทั้งผู้หญิงและผู้ชายขาดความเข้าใจเกี่ยวกับเขตเศรษฐกิจพิเศษว่าคืออะไร และจะมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่อย่างไร ในขณะที่ประเด็นการสูญเสียที่ดินที่จะถูกเวนคืนเพื่อสร้างถนนและรางรถไฟกลับเป็นประเด็นที่ผู้หญิงและผู้ชายรับรู้อย่างกว้างขวางมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นแนวทางหรือทิศทางการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่ง Resurrecion (2012) วิเคราะห์ว่าผู้หญิงถูกปิดกั้นจากนโยบายการพัฒนาเนื่องจากผู้หญิงถูกจำกัดบทบาทในพื้นที่ครัวเรือนเพื่อทำงานบ้านมากกว่าพื้นที่สาธารณะทำให้ผู้หญิงขาดโอกาสในการแสดงออกในการพัฒนารวมทั้งการเข้าถึงทรัพยากรในการพัฒนาเพราะผู้ชายมักเป็นฝ่ายทำงานและแสดงออกในพื้นที่สาธารณะมากกว่าผู้หญิงเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้นซึ่งมาจากการมีบทบาทถูกคาดหวังทางสังคมในฐานะแม่และเมียที่ต้องทำหน้าที่หาอาหารและดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกครัวเรือนอีกทั้งในฐานะผู้จัดการทรัพยากรและหารายได้รวมทั้งการมีอิทธิพลโดยทางอาหาร

เมื่อวิเคราะห์การจัดการที่ดินโดยรัฐจากมุมมอง ธรรมาภิบาลที่ดิน (Land governance) จากกรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหารพบว่า การที่รัฐเข้ามาควบคุมและจัดการที่ดินผ่านกลไกทางนโยบาย กฎหมาย และคณะกรรมการจากภาครัฐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการสร้างการพัฒนาในพื้นที่ชายแดนโดยอาศัยข้อได้เปรียบทางการค้าเดิมที่มีอยู่แล้ว แต่การตัดสินใจดังกล่าวกลับส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงที่ดิน (access to land) และการใช้ที่ดินของคนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงที่มีความประสงค์หรือเป้าหมายในการเข้าถึงที่ดินอันมีความแตกต่างไปจากภาครัฐที่เน้นการใช้การรับรู้ท้องถิ่นหรือจารีตประเพณีพื้นบ้านและระบบกรรมสิทธิ์พื้นบ้านรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนในที่ดิน แต่การเข้าถึงที่ดินของคนท้องถิ่นมีอาจป้องกันกลุ่มคนมีอำนาจในการเข้าถึงที่ดิน ดังนั้นจึงสะท้อนแนวคิดของ Palmer et al., (2009:1) ที่ว่ากลุ่มผู้มีอำนาจรวมทั้งรัฐ

และนายทุนมีโอกาสเข้าถึงที่ดินได้โดยง่ายกว่ากลุ่มอื่นๆ หากบรรษัทที่ดินมีความอ่อนแอ ซึ่งจะกระทบต่อปัญหาในระบบกรรมสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับที่ดินอย่างเลี่ยงไม่พ้น

นอกจากนี้การจัดการที่ดินในพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกในพื้นที่การศึกษาโดยเฉพาะการเวนคืนที่ดิน ไม่สอดคล้องกับแนวทางที่ธนาคารโลกกำหนด ดังที่ Deininger et al., (2012:1-2) ระบุว่าธนาคารโลกเน้นว่าการจัดการที่ดินแบบบรรษัทที่ดินควรเน้นความยุติธรรม เท่าเทียม และได้รับการชดเชยกรณีผู้ที่ต้องสูญเสียสิทธิในการใช้ที่ดินดังกล่าวและการให้ข้อมูลเรื่องที่ดินต่อสาธารณะมีความพอเพียงครอบคลุม อย่างไรก็ตามประเด็นบรรษัทที่ดินที่สำคัญที่จะต้องถูกตั้งคำถามสำคัญไม่ควรใช้ตัวชี้วัดระดับกว้างและอยู่ในกรอบของแนวคิดการจัดการที่ดินเชิงสถาบันมากเกินไป อีกทั้งมิได้วิเคราะห์ความซับซ้อนของที่ดินในมิติต่างๆ รวมทั้งมิติด้านความเป็นธรรมและความเหลื่อมล้ำ ดังที่ Hirsch and Scurrah (2015) เห็นว่านโยบายการจัดการที่ดินแบบบรรษัทที่ดินควรวิเคราะห์ให้เห็นที่ดินในอื่นๆ ได้แก่ มิติด้านสังคม ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจรอบครัว วัฒนธรรมและความตักเตือนที่ดินด้านวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ รวมทั้งเป็นทรัพยากรที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในพื้นที่มายาวนาน รวมทั้งการจัดการที่ดินถูกกำหนดโดยอำนาจและกฎเกณฑ์ของคนกลุ่มใดในสังคมและตัดสินใจแทนคนกลุ่มใดบ้าง การจัดการที่ดินแบบบรรษัทที่ดินจึงควรเน้นให้สังคมร่วมกันกำหนดและแนวทางการจัดการที่ดินควรขึ้นกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและมิติทางประวัติศาสตร์การใช้ที่ดิน

5.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อด้านบรรษัทที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษ

1. คณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ กนพ. ระดับชาติและระดับจังหวัดและสำนักงานที่ดินจังหวัดภาคตะวันออก ภาครัฐจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน ควรพิจารณานำแนวคิดกรรมสิทธิ์ร่วมมาจัดการที่ดินโดยไม่ควรแยกที่ดินออกจากชุมชนหรือกีดกันชุมชนไม่ให้ใช้ประโยชน์แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยทุกภาคส่วนสามารถใช้ประโยชน์ในที่ดินได้ ดังเช่นข้อเสนอที่ว่าหากไม่มีการประมูลหากกรณีไม่มีภาคเอกชนมาประมูลพื้นที่ 1,080 ไร่ที่กำหนดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ กรมธนารักษ์ควรอนุญาตให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคมร่วมปรึกษาหารือกันพิจารณาการนำพื้นที่นี้มาพัฒนากิจกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและส่งเสริมการเพิ่มการผลิต อาทิ การพัฒนาปศุสัตว์เนื่องจากพื้นที่เหล่านั้นเป็นแหล่งเลี้ยงวัวควายที่สำคัญของชาวบ้าน การพัฒนาเป็นตลาดการค้าวัวควายหรือตลาดสินค้าเกษตร ทั้งนี้การประกาศดังกล่าวต้องกำหนดเป็นนโยบายให้ชัดเจนโดยกรมธนารักษ์เพื่อง่ายต่อการปฏิบัติ เนื่องจากยังไม่มีภาคเอกชนเข้ามาประมูลพื้นที่ 1,080 ไร่ เพราะความไม่พร้อมด้านเงื่อนไขและปัจจัยดึงดูดรวมทั้งแรงจูงใจหลายประการที่สำคัญได้แก่ที่ดินในจังหวัดภาคตะวันออกมีราคาสูงขึ้นมากในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ประเภทกิจการในเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก 5 ประเภท ไม่สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก ยังไม่มีการขนส่งระบบราง สนามบิน ทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทางค่อนข้างยาวนานเป็นเหตุให้มีต้นทุนในการขนส่งสูง ค่าเช่า/ค่าธรรมเนียมสูง (24,000 บาทต่อปี) สูงกว่าจังหวัดใกล้เคียง ยังขาดแผนรองรับด้านระบบบำบัดน้ำเสีย การป้องกันปัญหา

มลพิษ การกำจัดขยะ ซึ่งนักลงทุนอาจมองว่าเป็นปัญหาในการเชื่อมต่อระบบต่างๆ ต้องใช้ทุนในการดำเนินการค่อนข้างสูงซึ่งอาจทำให้ต้นทุนซ้ำเนื่องจากต้องลงทุนทั้งแปลงเพื่อรองรับกิจการที่จะเกิดขึ้นโดยยังไม่มีเครือข่ายหรือภาคอุตสาหกรรมอื่นๆเชื่อมโยงในข่ายการผลิต ดังนั้นรัฐควรพิจารณากระตุ้นให้ภาคเอกชนลงทุนในพื้นที่อื่นหรือพื้นที่ที่ทำเกษตรอุตสาหกรรมของจังหวัดอยู่แล้วโดยการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษเพราะที่มีพื้นที่กว้างขวางและใกล้กับด่านชายแดนมากกว่า

2. จากบทสรุปของการศึกษาที่ผ่านมาเห็นว่าการจัดการที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษทั้งก่อนการประกาศและหลังการประกาศเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษในเขตบ้านพรานอันและหมู่บ้านโดยรอบรวม 1,080 ไร่ พบว่าขาดความเป็นธรรมด้านการเวนคืนที่ดินต่อผู้หญิง อีกทั้งยังไม่สามารถคาดการณ์ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม และไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงและชาวบ้านในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการที่ดินดังแนวทางต่อไปนี้

2.1 คณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด (คณะทำงานกำหนดเขตฯ) เร่งสร้างความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเขตเศรษฐกิจพิเศษที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดคือพื้นที่ที่บ้านคำอาฮวนจำนวน 1,080 ไร่ โดยต้องชี้แจงให้ชัดเจนถึง ประโยชน์และผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชนทั้งแง่บวกและแง่ลบ โดยการจัดเวทีที่เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนได้รับรู้ข้อมูลที่รอบด้านด้วยบรรยากาศที่เป็นมิตรและมีความเสมอภาคในการแสดงออกของภาคประชาชนและฟังข้อมูลจากภาคประชาชน เช่น ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดินในอดีตและปัจจุบัน รายได้และอาหารที่ชาวบ้านได้ประโยชน์จากที่ดินและความวิตกกังวลและความยั่งยืนของวิถีดำรงชีพของชุมชน เป็นต้น

2.2 โฆษณาการจังหวัด กรมทางหลวง สำนักงานยุติธรรมจังหวัดมุกดาหาร และสถาบันวิชาการควรสร้างเวทีแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนสี่เลนและรถไฟรางคู่โดยการ

2.1 มีมาตรการและแนวทางการชดเชยการใช้การเวนคืนที่ดินอย่างเป็นธรรมโดยคำนึงถึงราคาที่ดินในอนาคตมาประกอบการกำหนดค่าชดเชยจากการที่จะต้องสูญเสียที่ดินของผู้หญิงและนำข้อมูลของชาวบ้านและวิถีชีวิตของชาวบ้านมาประกอบการตัดสินใจราคาที่ดินเพื่อการเวนคืน เช่น ระดับการพึ่งพาที่ดินและทรัพยากร

2.2 คำนวณค่าเวนคืนที่ดินที่รวมค่าที่ดินที่ได้จากการเวนคืนและค่าเสียโอกาสของผู้หญิงและชาวบ้านที่ไม่ได้ใช้ที่ดินอีกต่อไปเนื่องจากต้องสูญเสียที่ดินโดยถาวร และค่าเวนคืนต้องเป็นธรรมและสมเหตุสมผล เช่น รายได้ที่ชาวบ้านคาดว่าจะสูญเสียไปในอีกอย่างน้อย 10 ปี ข้างหน้าจากการใช้พื้นที่ เช่น การเลี้ยงวัว และการหาอาหาร ซึ่งเป็นเป็นกิจกรรมการผลิตที่สำคัญของชาวผู้หญิง ซึ่งจะต้องเผชิญเมื่อไม่มีโอกาสเข้าไปหาอาหารตามธรรมชาติหรือผลิตอาหารจากการเก็บหาในพื้นที่อีกต่อไป

2.3 เน้นการเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงเป็นการเฉพาะสร้างโอกาสให้ผู้หญิงกล้าที่จะสะท้อน

ความต้องการและความเห็นของตนอย่างอิสระเรื่องผลกระทบของเศรษฐกิจพิเศษที่มีต่อที่ดินซึ่งเป็นการเพิ่มพื้นที่ต่อรองให้กับผู้หญิงในพื้นที่

2.4 คณะทำงานด้านกำหนดขอบเขตพื้นที่การลงทุน ผังเมืองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินระดับจังหวัด ควรเน้นการประเมินผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนทั้งหญิงและชายเพื่อการวางผังเมืองที่ยั่งยืนเกี่ยวกับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เช่น การกำหนดพื้นที่เสี่ยงที่จะเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม พื้นที่สีเขียว พื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และพื้นที่ที่เป็นโซนปลอดภัยต่อชุมชนด้าน และเพื่อป้องกันผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

เอกสารอ้างอิงภาษาไทย

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2561). รายงานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับธรรมชาติที่คืนในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัด
มุกดาหาร. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- กนกวรรณ มะโนรมย์และปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2559). บทสังเคราะห์การแย่งซื้อ เปลี่ยนมือถือครองและการใช้
ที่ดินในพื้นที่ชายแดน. ใน สถานการณ์การแย่งซื้อ เปลี่ยนมือถือครองและการใช้ที่ดินในพื้นที่ชายแดน,
กนกวรรณ มะโนรมย์ (บก.) ศูนย์วิจัยสังคมอนุภาคลุ่มน้ำโขง. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กนกวรรณ มะโนรมย์ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ และสุรพลย์ ภูักัดดี. (2558). รายงานการวิจัยสถานการณ์การใช้ที่ดิน
และการกระจายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนอีสาน. อุบลราชธานี: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). “ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม”, ใน *ม่านแห่งอคติ*. กรุงเทพฯ: เจนเดอร์เพรส.
- จังหวัดมุกดาหาร. สืบค้นวันที่ 15 เมษายน 2560 จาก <http://www.mukdahan.go.th/>.
- จักรกริช สังขมณี. (2551). “พรมแดนศึกษา และมานุษยวิทยาชายแดน : การเปิดพื้นที่ สร้าง เขตแดน และ
การข้ามพรมแดนของความรู้.” วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 20 (2),
209-266.
- เชิญ ไกรนรา. (2555). *การศึกษาการพัฒนาและการบริหารจัดการเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนใน
ต่างประเทศ*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เอกสารออนไลน์.
- โชติกา ชุ่มมี และ ศรีนรินทร์ เผ่าพงษ์ไพบูลย์. (2559). เขตเศรษฐกิจพิเศษ ... Roadmap ประเทศ และโอกาส
ทองที่ต้องจับตาจริงหรือ? สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม 2559 จาก <https://www.scbeic.com/th/detail/product/1166>.
- ดำรง แสงทวีเลิศ และนันทิกา ทังสุพานิช. (2545). “เขตเศรษฐกิจพิเศษ : แนวคิดใหม่ในการพัฒนาพื้นที่เฉพาะ”,
วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 39 (2) 42-43.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2552). นิเวศและเพศภาวะ กับเสียงที่เงียบหายในสตรีนิยมและขบวนการ
สิ่งแวดล้อมไทย, *วารสารสตรีนิยมไทย*, 3: 28-1.
- ปรานี วงษ์เทศ. (2544). *เพศและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์
- มูลนิธิชีวิตไทย. (2559). *โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร: ศักยภาพและความรู้ท้องถิ่น
ต่อการป้องกันผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร*. องค์การ
เพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศแห่งสหรัฐอเมริกา (USIAD).
- ฐานเศรษฐกิจ. (2018). เขต ศก.ชายแดน ปลุกชีพเชื่อมอีอีซี. สืบค้นวันที่ 10 สิงหาคม 2561 จาก
<http://www.thansettakij.com/2015/07/06/4424>
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2561). *หลังเขตเศรษฐกิจพิเศษ*. สังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- เรวดี แก้วมณี. (2554). สรุปผลเสวนา Morning Talk เรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษแม่ □ สอด : โอกาสและ
ศักยภาพในการพัฒนาอุตสาหกรรมชายแดน. สืบค้น □ น 19 มกราคม 2561 จาก
http://www.oie.go.th/sites/default/files/attachments/article/Maesot_SpecialEconomicZone_220254.doc
- ยศ สันตสมบัติ. (2555). ชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน. เชียงใหม่ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ :
.และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. ๒๕๖๐ – ๒๕๖๔. สืบค้นวันที่ 15 มีนาคม 2560 จาก
http://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=6420.
- ยศ สันตสมบัติ. (2555). ชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. (2548). รายงานของคณะกรรมการเศรษฐกิจ การพาณิชย์และอุตสาหกรรม
วุฒิสภา เรื่อง ร่างพระราชบัญญัติเขตเศรษฐกิจพิเศษ. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- สินีทธิ์ สิทธิรักษ์. (2535). แม่หญิงป่าไม้: เรื่องเล่าแห่งรากหญ้าไทยในกระบวนการสังเคราะห์. จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สันจิตา กาญจนพันธุ์. (2554). ความคิดสีเขียว วาทกรรม และความเคลื่อนไหว. เชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคม
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฮาร์วี เดวิด. (2555). ประวัติศาสตร์ฉบับย่อของลัทธิเสรีนิยมใหม่. เก่งกิจ กิติเรียงลาภ นรุตน์ เจริญศรี
ภักดี วีระภาสพงษ์ สุรัตน์ โหระชัยกุล และอภิรักษ์ วรรณสาธพ (แปล), ภักดี วีระภาสพงษ์ (บก.)
กรุงเทพฯ: สวนเงินมีนา.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2013). สังคมศาสตร์มองความไม่เป็นธรรมอย่างไร. สืบค้นวันที่ 15 มิถุนายน 2561
จาก <http://social-agenda.org/seminar-socialtheory>, .

เอกสารอ้างอิงภาษาอังกฤษ

- Asian Development Bank. (2015). *Asian economic integration report :How can special economic zones
catalyze economic development?*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
- Biehl, J. (1991). *Rethinking eco-feminist politics*. Boston, Massachusetts
- Byres, T. (1996). *Capitalism from above and capitalism from below: an essay in comparative political
economy*. London: Macmillan

- Castree, N. (2001): *Social Nature: Theory, practice and politics – Introduction*. Blackwell, Oxford
- Chaudhuri, S. and S. Yabuuchi. (2010). 'Formation of Special Economic Zone, Liberalized FDI Policy and Agricultural Productivity'. *International Review of Economics and Finance*. 19(4): 779–788.
- Choen Krainara. (2016). Border Economic Zones and Development Dynamics in Thailand: A Comparative Study of Bordering Countries. *Dissertation*. Asian Institute of Technology Bangkok.
- Eilenberg, M. (2014). Frontier constellations: agrarian expansion and sovereignty on the Indonesian-Malaysian border. *The Journal of Peasant Studies*. 41 (2) abstract content.
- Engman, M. (2011). 'Success and Stasis in Honduras' Free Zones' in *Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions*. T. Farole and G. Akinci, eds. Washington, D.C.: The World Bank.
- Farole T and Akinci, G (eds). (2011). *Progress, Emerging Challenges, and Future Directions*. Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-0-8213-8763-4
- Farole, T. (2011). *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experiences*. Washington, DC: World Bank. DOI: 10.1596/978-0-8213-8638-5
- Gaard, G (2011). "Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism". *Feminist Formations*. 23 (2): 26–53.
- Gupta, K. R. (2008). *Special economic zones: Issues, laws and procedures*. New Delhi: Atlantic Publishers & Distributors.
- Hall, D, Hirsch, Phillip and Li Tania. (2011). *Power of exclusion: land dilemmas in Southeast Asia*. Singapore. NUS Press.
- Head Lesley. (2014). Making Sense of Nature: Representation, Politics and Democracy. *The AAG Review of Books*. 2(3), 92-93, DOI: 10.1080/2325548X.2014.919148
- Hirsch, P and Scurrah, Natalia. (2015). *The political economy of land governance in the Mekong Region: contexts of policy advocacy. Land grabbing, conflict and agrarian environmental transformations: perspectives from East and Southeast Asia*. An international academic conference 5-6 June 2015, Chiang Mai University Conference Paper No. 48.
- Jackson, C. (1993). Gender analysis of land: Beyond land rights for women. *Journal of Agrarian Change*. 3(4)453-480.
- Koczberski, S (1998). "Women In Development: A Critical Analysis". *Third World*

- Quarterly*, 400. DOI: [10.1080/01436599814316](https://doi.org/10.1080/01436599814316)
- Lahiri-Dutt, K. (2012). Large dams and changes in an agrarian society: Gendering the impacts of Damodar Valley Corporation in eastern India. *Water Alternatives*, 5(2): 529-542.
- Lawrence, S. (2009). The Nam Theun 2 controversy and its lessons for Laos, in F.F. Molle, T. Foran, and M. Käkönen (eds), *Contested Waterscapes in the Mekong Region: Hydropower, Livelihoods and Governance*, pp. 81-110, London: Earthscan.
- Lawson, V. (2007). *Making development geography*. London: Hodder Arnold
- Levien, M. (2012). The land question: special economic zones and the political economy of dispossession in India. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3-4): 933-969 DOI:10.1080/03066150.2012.656268
- Li, M. T. (2014). *Land's End: Capitalist Relations on an Indigenous Frontier*. Durham and London. Duke University Press.
- Mellor, M. (1997). *Feminism and Ecology*, New York: New York University Press.
- Mellor, M. 2000. "Feminism and Environmental Ethics: A Materialist Perspective". *Ethics and the Environment*, 5(1):107-123.
- Merchant, C. (1992). *Radical Ecology*. New York. Routledge.
- Narwade, S. (2013). Special Economic Zones. Land Acquisition and employment generation. International Journal of Advances in Agricultural Science and Technology. Retrieved July 31, 2018, from <http://ijaast.com/publications/vol1issue1/V1I109.pdf>.
- Nightingale, A. (2006). "The nature of gender: work, gender, and environment". *Society and Space*, 24: 165-185.
- Park, Y and Margherita Maffii. (2015). *Landscapes of control and appropriation: the missing Indigenous woman*. Conference Paper No. 19 presented at an international academic conference, 5-6 June 2015, Chiang Mai University.
- Perroux, F. (1955). "Note sur la Notion de la Pole de Croissance," *Economic Applique*, 8; in Livingstone, I. (ed). 1971. *Economic Polity for Development*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Pinyochatchinda, Supaporn and Walsh, J. (2015). "The role of SEZs in Thailand's regional economic development". *The Business and Management Review*, 6 (4): 199-212.

- Razavi, S; Miller, Carol (1995/2013). "From WID to GAD: Conceptual shifts in the women and development discourses" *United Nations Research Institute Occasional Paper series* (United Nations Research Institute for Social Development). 1: 2.
- Rawat, V Bhushan et al., (2011). *Impact of special economic zones in India: A case study of Polepally SEZ*. the International Land Coalition. Retrieved February 3, 2016 from http://www.landcoalition.org/sites/default/files/documents/resources/SDF_India_web_11.03.11.pdf.
- Resurreccion, B and Manorum, Kanokwan. (2007). 'Gender' in L Lebel, J Dore, Y S Koma (eds), *Democratising Water Governance in the Mekong Region*, Thailand: Silkworm Books
- Resurreccion, B and Elmhirst, R. (2009). *Gender and Natural Resources Management*. London: Earthscan.
- Ruether, R. (2003). *Ecofeminism and Globalization*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford: Rowman and Littlefield.
- Rocheleau, D.E., Barbara P. Thomas-Slayter, and Esther, W. (1996). *Feminist political ecology: global issues and local experiences*. London: Routledge.
- Smith N. (2008). *Uneven Development. Nature capital and the production of space*. Third Edition. Athens, Georgia. University of Georgia Press.
- Vandana, S. (1988). *Staying alive: women, ecology and development*. London: Zed Books.
- Walsh, John. (2015). The Special Economic Zones of the Greater Mekong Subregion: Land Ownership and Social Transformation. *Conference Paper No. 19*, presented at an international academic conference, 5-6 June 2015, Chiang Mai University.
- Walker, A. (1999). *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, Burma and China*. Richmond: Curzon Press.
- Warren, K. (2000), *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield
- Warren, K. (2005). "The Power and the Promise of Ecofeminism, Revisited", in Zimmerman, M., J.B. Callicott, and J. Clark (eds.), 2005, *Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology* (4th ed.), Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Warren, K. (2009). *An Unconventional History of Western Philosophy: Conversations Between Men and Women Philosophers*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

เอกสารอ้างอิงจากเว็บไซต์

เขตเศรษฐกิจพิเศษสะพานหิน. สืบค้นวันที่ วันที่ 15 มิถุนายน 2561 จาก

<http://www.thaisavannakhet.com/savannakhet/th/data-service/sub->

เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร (Mukdahan Special Economic Development Zone). สืบค้นวันที่ 17 พฤษภาคม

คม จาก <http://www.mukoss.go.th/oss/data/sez-mukdahan.pdf>.

จังหวัดมุกดาหาร. เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร. สืบค้นวันที่ 8 สิงหาคม 2558

จาก <http://www.mukdahan.go.th/>.

ดวงหทัย บุณนเจริญกิจ. (2560). แนวคิดสตรีนิยมและขบวนการทางสังคมของผู้หญิงในประเทศไทย: วิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ข้อถกเถียงและยุทธศาสตร์. สืบค้นวันที่ 17 มิถุนายน 2561.

จาก library.fes.de/pdf-files/bueros/thailand/13364-20170526.pdf.

เรวดี แก้วมณี. (2554). สรุปผลเสวนา *Morning Talk* เรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษแม่สอด : โอกาส และศักยภาพในการพัฒนาอุตสาหกรรมชายแดน. สืบค้นวันที่ 12 มีนาคม 2560 จาก http://www.oie.go.th/sites/default/files/attachments/article/Maesot_SpecialEconomicZone_220254.doc.

7 สิงหาคม 2558.

ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุนจังหวัดมุกดาหาร. เขตเศรษฐกิจพิเศษมุกดาหาร. สืบค้นวันที่ 25 มีนาคม 2561 จาก <http://www.mukoss.go.th/oss/muk.php>.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2559. เขตเศรษฐกิจพิเศษ. สืบค้นวันที่ 5 สิงหาคม 2558 จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5193.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.(2557). *สาระสังเขปประเด็นการปฏิรูปประเทศไทยด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ. สืบค้นวันที่ 25 มีนาคม 2561 จาก

http://library2.parliament.go.th/giventake/content_nrcinf/nrc2557-issue6-abst01.pdf.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2013. สังคมศาสตร์มองความไม่เป็นธรรมอย่างไร. สืบค้นวันที่ 15 มิถุนายน 561 จาก <http://social-agenda.org/seminar-socialtheory>,

อ้างอิงจากการสัมภาษณ์

แต้ว สัญชัย. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560.

บัน ชาธิพา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560

เลียง ชาธิพา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2560.

เหลา สุพร. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2560.

หนูข่าย ชาธิพา. สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2560.

สุชสิน ศรีโยหะ. สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2560.

วันตา ชาธิพา. สัมภาษณ์, 7 กรกฎาคม 2560.
สมปอง ชาธิพา. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2560.
เจ็มเพชร ชาธิพา. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2560.
สว่าง ตุศิลา สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560.
อ้วน ทองอ่อน. สัมภาษณ์, 21 กรกฎาคม 2560.
บุญนะ ชาธิพา. สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2560.
สุคใจ สัญชัย. สัมภาษณ์, 14 กันยายน 2560.